

Corc Oruell

"Heyvanıstan" (roman)

Ön Söz:

İngilis yazıçısı Corc Oruellin adı azsaylı Azərbaycan intellektuallarına daha çox "1984" romanından tanışdır. Lakin Oruell "1984"-dən o qədər də az populyar olmayan başqa bir satirik antiutopiyanın - "Animal farm" - "Heyvanıstan"(roman rus dilinə "Skotskiy xutor", "Skotniy dvor", "Ferma "Enimal" və s., türk dilinə "Heyvanat çiftliyi", fars dilinə "Qəleyi-heyvanat" şəklində tərcümə edilib. Azərbaycan dilinə tərcümə zamanı əsərin satirik-qrotesk ruhuna uyğun gələn "Heyvanıstan" adı üzərində dayanmaq daha məqsədəuyğun sayılmışdır-tərcüməçi) romanının müəllifidir. Bu əsəri müəyyən mənada həm də yazıçının avtokratiya və totalitar sistemin ümumiləşdirilmiş obrazını yaradan çoxlaylı və monumental "1984" romanı üçün hazırlıq mərhələsi hesab etmək mümkündür. Həmcə o qədər də böyük olmayan "Animal farm" romanı ilə Oruell bütünlükdə totalitar siyasi təfəkkürün, daha konkret mənada isə, keçmiş Sovet İttifaqının tarixini və əsas mövcudluq prinsiplərini bədii cəhətdən uğurla modelləşdirə bilmişdi.

Əvvəlcə bir neçə kəlmə məşhur romanlar müəllifinin həyat yolu haqqında.

Bütün dünyanın Corc Oruell kimi tanıdığı ingilis yazıçısının əsl adı Erix Artur Bleyer idi. O, 1903-cü ildə Hindistanın Benqal əyalətində, sonralar "aşağı səviyyəli orta təbəqə" kimi təqdim etdiyi qarışıq ingilis-hind ailəsində doğulmuşdu. Ailənin başçısı Riçard Bleyer Hindistan mülki xidmətində çalışırdı. Erix Artur bir yaşında ikən anası ilə birlikdə İngiltərəyə köçmüş, uşaqlıq və ilk gənclik illərini burada keçirmişdi.

Bleyer 1917-1921-ci illərdə Britaniyanın nüfuzlu təhsil müəssisələrindən sayılan İton kollecində təhsil almışdır. Kolleci bitirdikdən sonra universitetdə oxumağa maddi imkanı olmadığından sonrakı altı il ərzində Britaniya İmperiya polisinin tərkibində Birmada (indiki Myanma-V.Q.) xidmət etmişdi. 1927-ci ildə özünü tamamilə ədəbiyyata həsr etmək qərarına gəldiyindən dövlət xidmətindən ayrılmışdı.

Birmada çalışdığı illərdə müşahidə etdiyi insan tipləri və şahidi olduğu həyat hadisələri onun ilk əsərlərinin başlıca mövzusunə çevrilmişdi. 1928-1929-cu illərdə Bleyer "gerçəkliyi öyrənmək məqsədi" ilə Parisdə yaşamış, Maksim Qorki

kimi burada sözün həqiqi mənasında "həyat universitetləri" keçmişdi. Ardınca Birma və Paris təssüratlarını əks etdirən "Edam" (1931), "Paris və Londonla aşağı-yuxarı" (1933), "Birma günləri" (1934), "Fil ovu" (1936) kitablarını yazmışdı. İkinci kitabından başlayaraq bütün əsərlərini Corc Oruell təxəllüsü ilə çap etdirmişdi.

İngilis müstəmləkə məmurunun ailəsində doğulsa da, Bleyer-Oruell gənclik illərindən müstəmləkəçilik və imperializmə kəskin, barışmaz münasibəti ilə fərqlənmişdi. Bu baxımdan Böyük Britaniya əsarəti altında olan Birmada çalışdığı illər onun siyasi rəğbət və nifrətinin formalaşmasına xüsusilə ciddi təsir göstərmişdi. Mühafizəkarlığı həyat prinsipinə çevirən ingilis həmvətənlərindən fərqli olaraq, sosial-demokrat dəyərlərə daha çox üstünlük vermişdi. Bu, yazıcının ilk əsərlərində də özünü göstərmiş, sonrakı illərdə isə Oruellin dünya şöhrətli siyasi antiutopiyalarının meydana çıxmasında əsas rol oynamışdı. O, 1946-cı ildə etiraf edirdi ki, "1936-cı ildən bəri yazdığım ciddi əsərlərin hər sətri totalitarizm əleyhinə və özümün başa düşdüyüm mənada demokratik sosializmin müdafiəsi məqsədi ilə qələmə alınmışdır".

Ötən əsrin 30-cu illərinin ortalarında "Solçu Kitab Klubu"nun (Left Book Club) üzvü olan Corc Oruell İngiltərənin şimal əyalətlərindəki məhrumiyyət bölgələrini - səfalət və yoxsulluğun hökm sürdüyü fəhlə rayonlarını az qala ev-ev gəzmiş və sadə xalqla bu səmimi təmas nəticəsində "Viqan Perə yol" kitabını yazmışdı. İki hissədən ibarət olan bu kitab bədii əsərdən daha çox sosioloji tədqiqat adlandırıla bilər. Kitabın Corc Oruellin siyasi baxış və düşüncələrinin daha geniş əks olunduğu ikinci hissəsi Avropanı bürüməkdə olan faşizm və kommünizm təhlükəsi nəticəsində işıq üzü görməmişdi.

Məhz siyasi baxışları 1936-cı ilin dekabrında onu Frankoya qarşı savaşıyan İspan respublikaçılarının sıralarına gətirmişdi. Qələm dostu, "New English Weekly" məcmuəsinin redaktoru Filipp Maretə məktubunda "Bu faşizmi kimsə durdurmalıdır!"-yazan Oruell İspaniyaya qələm əhlindən daha çox döyüşçü və əsgər kimi getmişdi. Başqa bir yaxın tanış-Con Mak-Neir onun sözlərini xatırlayırdı: "Deyirdi ki, kitab yazmaq ikinci dərəcəli işdir, məni İspaniyaya gətirən əsas səbəb faşizmə qarşı döyüşməkdir". O, İspaniya torpağına tək getməmişdi. Xanımı Elian O'Saqqnessi də Corc Oruell ilə birlikdə idi. Onlar Marksist Fəhlə Partiyasının hərbi dəstələrinin tərkibində vuruşurdular. Döyüşlərin birində boynundan ağır yaralanan yazıçı ölümdən qayıtmışdı. Sovet İttifaqının təşkilatçılığı ilə formalaşan Beynəlmiləl briqadaların İspaniyada faşizmin kökünü kəsib yerində ondan heç də az qorxulu olmayan kommünizm ideologiyasını yaymağa çalışdığını görən Oruell 1937-ci ilin iyununda bu ölkəni qatı antikommünist və antistalinist kimi tərک etmişdi. İspaniyadakı gərgin, həyəcanlı günlərdən sonra yarım il ərzində Mərakeşdə yaşayan yazıçı burada bir

tərəfdən aldığı yaradan müalicə olunmuş, o biri tərəfdən isə ispan faşizminə qarşı beynəlmiləl mübarizəni əks etdirən "Kataloniyaya məhəbbət" kitabını qələmə almışdı.

İspaniyada üzləşdiyi ağır sınaqlardan sonra Oruell macəralardan əl çəkmiş və əgər belə demək mümkündürsə, ədəbiyyatın sakit limanına qayıtmışdı. 1940-cı ildə o, həyatının sonrakı illərinin bağlı olduğu Londonda məskunlaşmış və burada "New English Weekly", "New Statesman", "Time and Tide" kimi məcmuələrdə əməkdaşlıq etmişdi. İkinci Dünya müharibəsinin geniş vüsət aldığı 1941-ci ildə Corc Oruell bir tərəfdən könüllü kimi Londonun hava hücumundan müdafiə batalyonuna qoşulmuş, o biri tərəfdən isə BBC-nin Şərq xidmətində fəaliyyətə başlamışdı. BBC-də onun Tomas Eliot, Edvard Forster, Mülk Rac Anand, Uilyam Empson kimi görkəmli ədəbi şəxsiyyətlərlə tanışlığı və əməkdaşlığı başlanmışdı. BBC radiostansiyasının da tərkibinə daxil olduğu İnformasiya Nazirliyi isə sonralar "1984" romanında təsvir edilən dörd Ostaziya nazirliyindən birinin prototipinə çevrilmişdi. Yeri gəlmişkən, yazılış prosesində müəllif əsəri "Avropada sonuncu insan" adlandırmağı düşünürdü. Lakin sonradan fikrini dəyişmişdi. Roman üzərində iş 1948-ci ildə başa çatdırıldığından, sadəcə, bu tarixdəki 8 və 4 rəqəmlərinin yerini dəyişmiş və beləliklə də simvola çevrilən 1984 alınmışdı. Bütövlükdə isə BBC-dəki fəaliyyəti Corc Oruellin yaradıcılığının yeni mövzular, kəskin ictimai ruh və güclü tənqidi çalarlarla zənginləşməsinə təkan vermişdi.

Lakin, buna baxmayaraq o, 1943-cü ildə məşhur radiostansiyanı tərk etmiş və "Tribune" qəzetinin ədəbi redaktoru, müharibənin son aylarında isə Fransa və Almaniyada hərbi müxbir kimi müstəqil qəzetçilik fəaliyyəti ilə məşğul olmağı daha üstün tutmuşdu. Radiodan getməyinin əsas səbəbi burada ürəyinə yatmayan təbliğati fəaliyyətə cəlb olunması idi. Corc Oruell sonralar yazırdı ki, hər dəfə belə materiallar hazırlayan zaman "özünü çox çirkli çəkmə ilə təpiklənən portağal kimi hiss edirdi".

İkinci Dünya müharibəsinin Sovet İttifaqının və antifaşist koalisiyasının qələbəsi ilə başa çatdığı ərəfədə-1945-ci ilin avqustunda Oruellin ilk antistalinist əsəri-"Animal farm"- "Heyvanıstan" romanı eyni vaxtda Böyük Britaniyada və ABŞ-da çap olundu. Bu kitab oxucular ın başı üzərində qəfil partlayan bomba effekti yaratmış və qısa müddət ərzində hər iki ölkədə bestsellerə çevrilmişdi. Həm də diqqətəlayiq haldır ki, Corc Oruell istər "Heyvanıstan", istərsə də "1984" romanlarını SSRI öz apogeyində olduğu, Avropa və Amerika liderlərinin bir vaxtlar saymazıyana yanaşdıqları sovet rəhbərliyi ilə əlaqələr yaratmağa can atdıqları bir zamanda qələmə almışdı.

Siyasi baxışlarına görə özünü "demokratik sosialist" sayan Oruell leyboristlər partiyasının üzvü olsa da, trotskiçilərin və anarxistlərin müəyyən təsirindən çıxma bilməmişdi. Xüsusilə onun sovet rejiminə qarşı çevrilmiş sərt, hətta amansız tənqidində anarxistlərin və L.Trotskinin ciddi təsiri duyulmaqdadır. Corc Oruell yazırdı: "Mən anarxist nəzəriyyəsinə əsaslanaraq iddia edirdim ki, hər bir hökumət pislik təcəssümüdür, cəza həmişə cinayətdən daha çox ziyan gətirir və insanlar tamamilə tənha qalsalar, özlərini daha yaxşı hiss edərlər". Eyni zamanda, onun fikrincə, "sadə adamları özbaşınalıqlardan qorumaq zəruridir. Cinayətin gəlir mənbəyinə çevrildiyi istənilən cəmiyyətdə bunun əsasında sərt qanunlar və qəddar idarəçilik üsulu dayanır".

"Heyvanıstan" romanında Oruell bu qəddar idarəçilik üsulunu Sovet İttifaqının timsalında göstərmişdi. Təbii ki, o, təbliğati broşürə deyil, bədii əsər yazmaq niyyətində olduğundan, öz ideyasını alleqorik ümumiləşdirmələr vasitəsi ilə ifadə etməyə üstünlük vermişdi. Bu alleqoriyaları daha yaxşı başa düşmək üçün onların arxasında hansı siyasi şəxsiyyətlərin, ideya cərəyanlarının, qurumların dayandığını dəqiqləşdirməyə lüzum var.

Heyvanıstana rəhbərlik edən ətlik donuz Napoleon (əsərin fransız dilinə tərcüməsində bu ad Sezarla əvəz olunmuşdur-V.Q.) Stalinin ümumiləşdirilmiş obrazıdır. Napoleonun rəqibi olan digər lider-donuz Snouboll isə Trotskinin təcəssümüdür. Üsyan (Oktyabr inqilabı) zamanı o, Napoleondan daha fəaldır. Gözəl natiqdir, intellektualdır, yalnız zora əsaslanan Napoleonla müqayisədə daha ziyalı və demokrat təsiri bağışlayır. İnqilabın gələcəyinə münasibəti də tamamilə fərqlidir. Stalin Trotskini SSRI-dən qovduğu kimi Napoleon da Snoubollu fermadan-Heyvanıstandan didərgin salır. Heyvanıstandakı bütün repressiyalar da Trotskinin-Snoubollun tərəfdarlarına qarşı aparılır.

Çığırğan (İngilis mətnində Squealer) Molotovu və "Pravda" qəzetini təcəssüm etdirir. O, Napoleonun - Stalinin əsas rüporudur. Məharətli təbliğat qurur, ustalıqla ağı qara, qaranı isə ağ kimi təqdim edə bilir, heyvanları (fəhlə-kəndli sinfi) statistika ilə doyurmağı bacarır, bəd ayaqda isə hər dəfə onları Consun geri qayıtma təhlükəsi ilə qorxudur. Əsərdə epizodik şəkildə adı çəkilən şair Minimusun Maksim Qorki olduğu ehtimal edilir. Oruellin Qoca Mayor adı altında kimi nəzərdə tutduğu bir qədər mübahisəlidir. Əsərin alleqorik qatını araşdıranların bir qisminin fikrincə, bu ad altında Karl Marks, başqa qisminin fikrincə, Lenin təsvir olunmuşdur.

Oruell özünü "demokratik sosialist" hesab etdiyindən, marksizm-leninizmin hər iki banisinə müəyyən hörmətlə yanaşırdı. O da müasirləri arasında geniş yayılmış belə bir fikri bölüşürdü ki, sosializmin bütün qüsurları üçün Marksın

və Leninin təlimini təhrif edən bolşeviklər məsuliyyət daşıyırlar. Son iki onillikdə aşkar olunan çoxsaylı sənədlər Leninin özünün də bu məsuliyyətdən kənar qalmadığını göstərir. Lakin istənilən halda "Heyvanıstan"dakı satira və sarkazmın marksizm əleyhinə çevrildiyini söyləmək düzgün olmazdı. Əksinə, qoca Mayorun ağıllı, atəşin nitqi və ədalətin təntənəsinə çağırışı ilk marksistlərin nəcib niyyətlərindən xəbər verməkdədir.

Napoleonun heyvanlara qurduğu qanlı məhkəmə 1937-ci ildə geniş vüsət alan "böyük terrora" işarədir. Hakim zümrənin nümayəndələri olduqları halda, Napoleona qarşı çıxan dörd narazı donuz isə Nikolay Buxarin, Aleksey Rıkov, Qriqori Zinovyev və Lev Kamenev kimi repressiyaya uğramış bolşevik liderlərinə alleqoriyadır.

Heyvanlarla birlikdə əsərdə arxasında konkret tarixi şəxsiyyətlərin dayandıqları insanlar da təsvir olunmuşdur. Malikanə fermasının sahibi Cons sonuncu Rusiya imperatoru II Nikolaydır. Lakin bu geniş yayılmış fikirlə bir sırada əsərdəki hadisələri XVIII əsr Fransa mühitinə köçürənlər və Consun timsalında kral XVI Lüdoviki görənlər də var. Ümumiyyətlə, romanın mifoloji-tarixi ümumiləşdirmə gücü nəticəsində burada öz əksini tapan hadisələr inqilablarnın baş verdiyi, daha sonra inqilab ideallarına xəyanət olunduğu istənilən olkəyə aid edilə bilər. Lakin özünün bir sıra məqalə və müsahibələrində, təbii ki, Corc Oruell hər iki antiutopiyasını yaradarkən insan hüquq və azadlıqlarının pozulduğu Sovet İttifaqını və Stalin totalitarizmini nəzərdə tutduğunu heç vaxt gizlətməmişdi. Bunu Böyük Britaniyanın xüsusi xidmət orqanları da dərhal sezmişdilər. Maraqlıdır ki, romanın ilk xarici nəşrlərindən biri-1947-ci ildə ukraynalı mühacirlər üçün nəzərdə tutulan Ukrayna dilindəki nəşrinin böyük bir hissəsi sovet və Britaniya təhlükəsizlik xidmətlərinin birgə səyi ilə müsadirə olmuşdu.

Pincfild ferması və mister Frederik adları altında faşist Almaniyası və onun fureri Adolf Hitler nəzərdə tutulmuşdur. Napoleonla mister Frederikin yaxınlaşması Molotov-Ribbentrop paktına, Frederiklə adamlarının Heyvanıstana hücumu isə faşist Almaniyasının SSRI ilə bağladığı qarşılıqlı hücum etməmə haqqında on illik müqavilənin şərtlərini pozaraq qəflətən Sovet İttifaqı ərazisinə soxulmasına işarədir.

Foksvud fermasının sahibi mister Pilkinqtonun timsalında qərb siyasi qüvvələri, ilk növbədə ABŞ və Böyük Britaniya liderləri təsvir olunmuşdur. Uzun illərin düşmənçiliyindən sonra Napoleonla Pilkinqtonun bir masa ətrafında əyləşməsi və onların qarşılıqlı şəkildə bir-birlərinin keyfiyyət və xüsusiyyətlərini mənimsəmələri Tehran konfransına işarədir. Ziyafətdəki kart oyunu zamanı həm Napoleonun, həm də mister Pilkinqtonun eyni anda tuz çıxarmaları ilə Oruell

SSRI ilə Qərb arasında zidiyyətlərin davam edəcəyini və soyuq müharibəni nəzərdə tuturdu.

Heyvanıstanla qalan dünya arasında əlaqə yaradan mister Uimper isə geniş yayılmış fikrə görə Stalinin totalitar rejimini Qərbdə hər vasitə ilə müdafiə və təbliğ edən Bernard Şou, Anri Barbüs, Leon Feyxtvanger, Anatol Frans, Linkoln Steffens və s. kimi məşhur Avropa intellektuallarının ümumiləşdirilmiş obrazıdır.

Romandakı digər heyvan personajların daşdıqları alleqorik yük də maraqlıdır. Üç at-Bokser, Klover və Molli müvafiq olaraq aşağı, orta və yuxarı təbəqənin təmsilçiləridir. Proletariatı təmsil edən, ən çox istismara məruz qalan və "Mən daha çox işləyəcəyəm" sözlərini öz həyat şüarına çevirən Bokserin eyni zamanda Staxanov hərəkətinə işarə olduğu düşünülür. Klover (orta təbəqə) Bokserə daim rəğbətlə yanaşsa da, əlindən heç bir iş gəlmir. Rahat həyat, bəzək-düzək aşıqı olan və tezliklə Heyvanıstandakı ağır şəraitə dözməyərək qaçan Molli inqilabı qəbul etməyən və mühacirətin əzab-əziyyətlərini yadlaşmış vətəndə qalmaqdan üstün tutan rus aristokratiyasının rəmzi obrazıdır.

Hər şeyi kifayət qədər yaxşı bilən, lakin heç nəyə qarışmamağa çalışan uzunqulaq Bencamin isə, araşdırıcıların fikrincə, yəhudilərə işarədir. Napoleonun və digər donuzların yalançı və riyakar olduğunu bildikləri halda toxunmadıqları, şirin nağılları ilə heyvanların başını qatmağa imkan verdikləri əl qarğası Moses ortodoks rus kilsəsinin təcəssümüdür. Köhnə sahib Consla Napoleonun Mosesə münasibətlərinin yaxınlığı isə kilsənin istənilən hakimiyyətlə asanlıqla dil tapmasının göstəricisidir.

Ağ keçi Müriəl ziyalıların, toyuqlar qolçomaqların (onların öz yumurtalarını vermək istəməmələri kollektivləşməyə qarşı mübarizəyə işarədir), daim Napoleonun yanında olan köpəklər gizli xidmət və cəza orqanlarının, pişik qanuni oğruların, qoyunlar geniş xalq kütlələrinin, göyərçinlər sovet təbliğatının rəmzləridir. Adı qalsa da, məzmunu donuzların iradəsinə uyğun şəkildə mütəmadi dəyişdirilən Yeddi Prinsip isə hər dəfə siyasi elitanın tələblərinə uyğunlaşdırılan sovet konstitusiyasının təcəssümüdür.

Romanda "Heyvanıstan"la SSRI-ni eyniləşdirməyə əsas verən digər çoxsaylı simvollar da mövcuddur. Məsələn, qoca Mayorun ölümündən sonra kəllə sümüyünün meydana ağacdan asılması və heyvanların onun qarşısından keçməsi Lenin mavzoleyinə və Qırmızı meydandakı hərbi paradlara, Heyvanıstan buynuz-dırnaqlı bayrağı SSRI-nin oraq-çəkilici bayrağına, Snoubollun təklifi ilə dəyirman tikilməsi QOELRO ideyasına, ilk beşilliklərə və

SSRI-nin sənayeləşdirilməsi planına, analogiyalar çoxdur və SSRI-nin siyasi tarixi ilə ümumi tanışlığı olan hər bir oxucu onları asanlıqla tapıb müəyyənləşdirə bilər.

Corc Oruellin "Heyvanıstan" və "1984" romanları SSRI-də və sosializm düşərgəsi ölkələrində rəsmi şəkildə qadağan idi. Məsələn, Qərblə nisbətən daha açıq əlaqələrin mövcudluğuna baxmayaraq, "Heyvanıstan"ın polyak dilində ilk nəşri yalnız 1988-ci ildə işıq üzü görmüşdü. Əsərin rus dilinə tərcüməsini və çapını isə, yalnız Sovet İttifaqının tarix səhnəsindən silinməsindən sonra gerçəkləşdirmək mümkün olmuşdur.

Orta əsrlər Avropasında utopik romanlar dəbdə idi. Gələcək cəmiyyətin son dərəcə parlaq, cəlbedici, lakin xəyali görüntülərini yaradan Tomas Moru ("Utopiya") və Tomazo Kampanellanı ("Günəş şəhəri") xatırlamaq kifayətdir. Sərt feodalizm qanunlarının, cəhalətin, inkvizisiya və kilsə ağalığının hökm sürdüyü qaranlıq orta əsrlərdə insanlar birlik, bərabərlik və qardaşlıq prinsiplərinə əsaslanan cəmiyyətin, "zəka səltənətinin" qurulması arzusu ilə yaşayırdı və xəyallarında cızdıqları ideal gələcəyin nə zamansa həqiqətə çevriləcəyinə inanırdılar. Əsrlər ərzində utopik sosializmdən elmi kommunizmə qədər yeni cəmiyyət quruculuğu, yeni insani münasibətlərlə bağlı böyük bir yol keçilmişdi. Lakin təəssüf ki, mahiyyət etibarilə nəcib və humanist olan ideya XX yüzilliyin başlanğıcında nəciblikləri ilə seçilməyən siyasi avantüristlər tərəfindən həmin ideyanı qəbul etmək və gerçəkləşdirmək baxımından ən az hazırlıqlı olan bir ölkədə - çar Rusiyasında "həyata keçirildi".

Nəticəsi nə oldu? Utopiya antiutopiyaya çevrildi. İnqilab öz balalarını yedi. Nəcib ideyalar bayağılaşdı. Ümumi bərabərlik əksəriyyətin lap az, kiçik bir qismin isə daha çox bərabər olması prinsipi ilə əvəzləndi. Böyük həmvətəni Tomas Mordan dörd yüz il sonra Corc Oruell özünün "Heyvanıstan" və "1984" romanları ilə utopiyanın antiutopiyaya çevrilməsinin parlaq nümunəsini yaratdı. Xəbərdarlıq mahiyyəti daşıyan bu kitablar rəmzlər, simvollar, ümumiləşdirmələr vasitəsi ilə min illər boyu bəşəriyyətin başlıca iltirab mənbələrindən biri olan totalitar təfəkkürün və onun ən acı bəhrələrindən sayılan stalinizmin (eləcə də digər izmlərin) mahiyyətini hər hansı elmi araşdırmadan daha dəqiq və yaddaqalan şəkildə dünyaya və insanlara göstərdi.

Vilayət QULIYEV

"Heyvanıstan"

İ F Ə S İ L

"Malikanə" fermasının sahibi mister Cons gecə toyuq damının qapısını bağladı. Amma elə sərxoş idi ki, divardakı deşiyə bir şey tıxamaq yadından çıxdı. Arxa qapını təpiyi ilə vurub açdı. Əlində titrəyən fənərin qaranlıqda açdığı işıqlı dairələrlə yığıla-dura həyətdən keçdi. Mətbəxdə çəlləyin dibində qalmış axırıncı stəkan pivəni birtəhər töküb içdi və missis Consun bayaqdan bəri xoruldadığı yatağına uzandı.

Yataq otağında işıq sönən kimi fermada narahat hərəkət başladı. Bütün günü şaiyə gəzirdi ki, əslən Middluaytdan olan, sərgilərdə bir neçə mükafat qazanmış Mayor ləqəbli qoca donuz dünən gecə qərribə yuxu görüb, bu gecə yuxusunu heyvanlara danışmaq istəyir. Odur ki, mister Cons yatmağa gedən kimi böyük anbara yığışmaq qərara alınmışdı. Qoca Mayor (hamı onu belə çağırırdı, sərgilərdə isə "Uillinqdonun yaraşığı" adı ilə təqdim olunurdu) fermada böyük hörmət sahibi qazandığından onun çağırışı dinməz-söyləməz qəbul edilmişdi.

Mayor həmişəki adəti üzrə anbarın yuxarı tərəfində, səkiyə döşənmiş samanın üstündə yerini rahatlayıb gözləyirdi. Başı üzərindəki dirəkdən fənər asılmışdı. Mayorun artıq on iki yaşı vardı. Son vaxtlar boyundan çox eninə verirdi. Hətta qorxunc dişlərinə baxmayaraq yenə də gözlərində müdriklik və xeyirxahlıq işığı parlayan nəcib görünüşlü donuz idi. Heyvanların hamısı gəlib şakərlərinə uyğun yerləri tutana qədər xeyli vaxt keçdi. Əvvəlcə üç köpək-Blyubell, Cessi və Pinçer içəri girdilər, onların ardınca donuzlar gəlib səkinin qabağında, samanın üstündə özlərinə yer elədilər. Toyuqlar pəncərənin önünə toplandılar, göyərçinlər itələşə-itələşə dam dirəklərinə qondular, qoyunlarla inəklər isə donuzların arxa tərəfində döşəməyə uzanıb həmişəki adətləri üzrə dərhal gövşək vurmağa başladılar. Qoşqu atları Bokserlə Klover bir yerdə içəri girdilər. Onlar enli, tüklü dırnaqlarının mümkün qədər az yer tutmasına və kiçik heyvanların ayaqları altında qalıb əzilməməsinə çalışaraq ehtiyatla hərəkət edirdilər. Klover orta yaşlarında, boylu-buxunlu madyan idi. Dördüncü dayçasını dünyaya gətirəndən sonra əvvəlki zərifliyini itirmişdi. Bokserin görkəmi isə istər-istəməz hörmət doğururdu. Yerdən yalına qədərki hündürlüyü 6 futdan çox olardı. Gücü iki adi atın gücü qədərdi. Burnunun üstündəki qaşqası ona bir az səfeh görkəm verirdi. Elə əslində də Bokser intellekt sarıdan axsayırdı. Lakin həlim xasiyyətinə və fövqəladə əməksevərliyinə görə hamının hörmətini qazanmışdı. Atlardan sonra Müriəl, ağ keçi və Bencamin adlı uzunqulaq içəri girdilər. Bencamin fermanın ilk sakinlərindən idi və yaramaz xasiyyəti ilə seçilirdi. Çox az danışdı. Ağzını açanda isə mütləq nə isə riyakar bir söz deyirdi. Məsələn, bir dəfə demişdi ki, cənab Allah quyruğu ona mığmığadan qorunmaq üçün verib. Lakin nə mığmığa, nə də quyruğu olmasa, daha məmnun qalardı. Fermadakı heyvanlar heç vaxt Bencaminin güldüyünü görməmişdilər. Səbəbi ilə maraqlananlara gülməyə bir

əsas görmədiyini deyirdi. Bunu çox nəzərə çarpdırmasa da, Bokserlə möhkəm dost idilər. Bazar günlərini əksər hallarda bostanın arxasındakı hasara alınmış örüş yerində birlikdə keçirir, kəlmə kəsmədən sakitcə otlayırdılar.

Bokserlə Klover təzəcə uzanmışdılar ki, analarını itirmiş bir dəstə ördək balası anbara soxuldu. Onlar qaqqıldaşaraq o tərəf, bu tərəfə qaçır, təsadüfən ayaq altında qalıb əzilməmək üçün təhlükəsiz yer axtarırdılar. Kloverin qabağa uzadılmış ayaqlarının müdafiə səddi kimi əla boşluq yaratdığını görüb ora doluşdular və dərhal da yuxuya getdilər. Sonra mister Consun iki yerlik arabasına qoşduğu Molli-səfeh, lakin yaraşığı balaca ağ madyan ağzındakı qəndi xırçıldada-xırçıldada naz-qəmzə ilə anbara girdi. O, qabaq sıralarda özünə yer tapdı və içəridəkilərin diqqətini cəlb etmək ümidi ilə, yalnız bağlıdığı qırmızı lenti oynatmağa başladı. Ən axırda pişik gəldi. Həmişəki adəti üzrə isti yer tapmaq üçün o tərəf-bu tərəfə boylandı, axırda da özünü Bokserlə Kloverin arasına verdi. Mayor danışmağa başlayandan sonra o, yerində aramsız qurdalanır və astadan mırıldanırdı. Odur ki, deyilənlərdən bir kəlmə də eşidə bilmədi.

Arxa qapının yanında, payanın üstündə mürgü döyən əl qarğası Mosesdən başqa bütün heyvanlar yığışmışdı. Mayor hamıya yerini rahatlamağı təklif edəndən və səbrlə sakitlik yaranmasını gözləyəndən sonra boğazını təmizləyib sözə başladı:

-Yoldaşlar, yəqin dünən gecə qəribə yuxu gördüyümü eşitmisiniz. Bu söhbətə sonra qayıdacağam. Lakin əvvəlcə başqa sözüm var. Yoldaşlar, bundan sonra hələ uzun müddət sizinlə birlikdə olacağımı düşünürəm. Ona görə də ölməmişdən əvvəl həyat təcrübəmi hamınızla bölüşməyi özümə borc sayıram. Mən uzun ömür sürmüşəm. Donuz damında tək-tənha qaldığım gecələrdə fikirləşmək üçün çox vaxtım olub. Sizi əmin edə bilərəm ki, yer üzündə mövcudluğun mənasını indi hər bir heyvandan daha yaxşı anlayıram. Sizinlə də elə bu barədə danışmaq istəyirəm.

Beləliklə, yoldaşlar, mövcudluğumuzun mənası nədədir? Gəlin həqiqətin gözüne dik baxaq: həyatımız qısa və miskinidir, ağır zəhmətlə doludur. Doğulduğumuz gündən bizə ancaq nəfəsimizi canımızda tutmağa kifayət edəcək qədər yemək verirlər. Kimin bədənində təpəri, gücü varsa, son nəfəsi ağzından çıxana qədər işləməlidir. Günlərin birində, artıq işə yaramayanda tərəddüdsüz-filansız hamımızı sallaqxana bıçağının altına göndərirlər. İngiltərədə bir yaşına çatmış elə heyvan yoxdur ki, haqqı çatan istirahətin, yaxud xoşbəxtliyin nə olduğunu bilsin. İngiltərədə heç bir heyvan azad deyil. Bütün yaşayışımız başdan-başa miskinlik və köləlikdən ibarətdir. Həqiqət belədir.

Bəlkə bu təbiətin adı bir qanundur? Bəlkə bütün bunlar ona görə belə olur ki, torpaqlarımız məhsuldar deyil, sakinlərinin həyatını təmin edə bilmir? Yox, yoldaşlar, min dəfə yox! İngiltərənin iqlimi mülayimdir, torpağı barlı-bəhərlidir. Bu ölkə indiki sakinlərindən qat-qat artıq heyvanı yedirib bəsləməyə qadirdir.

Təkcə bizim fermada bir düjin at, iyirmi inək, yüzlərlə qoyun saxlamaq olar. Onların həyatlarının rahatlıq içərisində, təsəvvürünü zəhər gətirmədiyimiz şəxsi ləyaqət, hər kəsin izzəti-nəfsinə hörmət şəraitində keçməsinə təmin etmək olar. Bəs elə isə biz niyə bu cür acınacaqlı vəziyyətdə yaşayırıq? Çünki zəhmətimizin bütün bəhrələrini İnsan oğurlayır. Budur, yoldaşlar, qarşımıza çıxan bütün sualların cavabı! Bu cavab tək bir sözdən ibarətdir-İnsan! Bizim yeganə düşmənimiz İnsandır! İnsanı səhnədən uzaqlaşdırın, o zaman aclığı və kölə əməyini döğuran səbəblər də aradan qalxacaq!

İnsan yeganə məxluqdur ki, heç nə istehsal etmədən hər şeyə ağalığ edir. O, süd vermir, yumurtlamır; kotana qoşulmaq üçün çox zəif, dovşanı qovub tutmaq üçün çox astagəldir. Amma bununla belə bütün heyvanların üzərində hökmrandır. O zavallı heyvanları qul kimi qabağında işlədir, onlara yalnız acından ölməmələri üçün yem verir. Qalan nə varsa hamısına özü sahib çıxır. Torpaq bizim zəhmətimizlə becərilir, peyimizdən gübrə kimi istifadə olunur. Ancaq heç birimizin dərimizdən savayı özgə sərvətimiz yoxdur. Bax siz, qarşımda uzanıb gövşək vuran inəklər, keçən il neçə min qallon süd vermişiniz? Onunla heç olmasa, buzovlarınızı doyunca əmizdirə bilərdiniz. Amma xəbəriniz də yoxdur ki, süd hara getdi, necə oldu? Aydın məsələdir, düşmənlərimiz son damlasına qədər boğazlarına töküblər. Siz, toyuqlar, ötən il nə qədər yumurtlamısınız, vermişiniz, nə qədər cücə çıxarmısınız? Hanı onlar? Hamısı bazara göndərilib. Çünki Consun və adamlarının əlləri daim pulla oynamaqdır. Klover, de görüm əziyyətlə böyütdüyün dörd balan hardadır? Axı qoca vaxtında onlar sənə arxan, təsəllin olmalı idilər. Hamısı bir yaşlarına çatana kimi satılıb. Dayçalarının heç birinin üzünü ömrün boyu görə bilməyəcəksən. Dörd ağır döğuşdan, kotana qoşulub bu qədər yer şumlayandan sonra bir ovuc yulafdan və küncünə qısıldığın uçuq tövlədən başqa nəyin var?

Hətta bu miskin həyatımızın da təbii axarı ilə sona çatmasına imkan vermirlər. Özümüzlə bağlı şikayətçi deyiləm. Hər halda bəxtim gətirib. On iki il ömür sürmüşəm, dörd yüzdən çox övlad dünyaya gətirmişəm. Normal donuz ömrü yaşamışam. Lakin heç bir heyvan ömrünün axırında canını amansız bıçaqdan qurtara bilmir. Bax siz, qarşımda oturan gənc, məsum donuz balaları, bir il keçməmiş hamınızın həyatı bu hasarın çölündə sona yetəcək. Heç nə görmədən dünyadan köçüb gedəcəksiniz. Bu dəhşətli tale inəkləri, qoyunları, donuzları, toyuqları-bir sözlə, hamımızı gözləyir. Hətta atların və itlərin də bəxti gətirmir. Bax, Bokser, zaman keçəcək, qüvvətli əzələlərin gücdən düşəndə Cons tərəddüd etmədən səni sallaqxanaya satacaq. Orada başını kəsəcəklər, leşindən itlərə yem bişirəcəklər. Amma itlər də sevinməsinlər. Qocalıb dişləri töküləndə, işə yaramayanda Cons onların da boyunlarına kərpic bağlayıb yaxınlıqdakı nohurda batıraçaq.

Bütün bunlardan sonra, yoldaşlar, fəlakətlərimizin insan nəslinin zülmündən qaynaqlandığı sizə gün kimi aydın deyilmi? Biz İnsanı devirməliyik, yalnız o

zaman zəhmətimizin bəhrəsinə sahib çıxacağıq. İstəsək, hətta bir gecə ərzində zənginliyə və sərbəstliyə qovuşa bilərik. Bunun üçün nə etməliyik? Gecə-gündüz çalışmalıyıq, bədənimizi və ruhumuzu insan nəslinin hakimiyyətini devirməyə hazırlamalıyıq. Yoldaşlar, mən sizi Üsyana səsləyirəm. Bilmirəm, bu Üsyan nə vaxt olacaq- bir həftə, yoxsa yüz il sonra?! Lakin altımdakı samanı gözümlə gördüyümə inandığım kimi ədalətin də tez ya gec zəfər çalacağına o qədər inanıram. Bu fikri əsla fikrinizdən çıxarmayın, yoldaşlar! Həyatınızın son saatına qədər onun gerçəkləşməsi üçün çalışın. Bir də hamınıza vəsiyyəət edirəm ki, dediklərimi özünüzdən sonra gələnlərə çatdırın. Qoy gələcək nəsillər qələbə əldə olunana qədər mübarizəni davam etdirdinlər.

Yoldaşlar, onu da bilin ki, qətiyyət və iradəsiz sarsılmaz olmalıdır. Qoy heç bir dəlil-sübut sizi tutduğunuz yoldan çəkəndirməsin. İnsanın və heyvanların ümumi maraqlarının olması, bir tərəfin inkişaf və tərəqqisinin o biri tərəfin də rifahına yol açması haqqında deyilənlərə heç vaxt qulaq asmayın. Bunlar hamısı yalandır. İnsanı öz şəxsi maraqlarından başqa heç bir canlının mənafeyi düşündürmür. Biz heyvanlar arasında isə bundan sonra qoy sarsılmaz birlik, mübarizədə bərkliyən dostluq ruhu hökm sürsün. Bütün insanlar-düşməndirlər! Bütün heyvanlar-dostdurlar!

Mayor sözünü qurtarmağa macal tapmamış bərk səs-küy qopdu. O, danışan zaman dörd iri siçovul dəşiklərdən çıxmış, yuvalarının qabağında çöməlib mayorun nitqinə qulaq asmağa başlamışdılar. Ortaya bir anlıq sakitlik çəkəndə itlər onları görmüş, üstlərinə atılmışdılar. Yalnız bir an içərisində qaçıb yuvalarına soxulmaları siçovulları gerçək ölümdən qurtarmışdı.

Mayor qabaq ayağını yuxarı qaldırıb hamını sakitliyə çağırırdı:

-Yoldaşlar, bir məsələni də həll etməliyik. Gəlin aydınlaşdıraq: siçovullar və adadovşanları kimi vəhşi heyvanlar bizim dostlarımızdır, yoxsa düşmənlərimiz? Məsələni iclasın müzakirəsinə çıxarıram: siçovulları özümüzdə yoldaş saya bilərikmi? Gəlin səs verək.

Səsvermə dərhal keçirildi və siçovulların heyvanlara yoldaş sayılması qərarı böyük səs çoxluğu ilə qəbul olundu. Yalnız dörd heyvan – üç itlə bir pişik onların əleyhinə səs vermişdi. Sonradan pişiyin məsələnin həm lehinə, həm də əleyhinə səs verdiyi aşkara çıxmışdı.

Mayor davam etdi:

-Deyiləcək bir neçə sözüm də var. Dönə-dönə təkrar edirəm: İnsana, onun bütün istəklərinə qarşı düşmənçiliyin hər birinizin borcu olduğunu heç vaxt unutmayın! İki ayağı üstə gəzən hər bir canlı düşmənimizdir. Dörd ayağı üstə gəzən, yaxud uçan hər canlı-dostumuzdur. Bir şeyi də yadınızda saxlayın: İnsana qarşı mübarizə apararkən biz heç vəhclə ona bənzəməməliyik. Hətta mübarizə qələbə ilə başa çatandan sonra da İnsanın həyat tərzini qəbul etməyin. Evdə yaşamaq, yorğan-döşəkdə yatmaq, paltar geymək, spirtli içki içmək, siqaret çəkmək, pulla oynamaq və ticarətlə məşğul olmaq heç vaxt, heç bir heyvanın

ağına da gəlməməlidir. İnsanın vərdişlərinin hamısı pisləklərdən ibarətdir. Nəhayət, heç bir heyvan öz həmcinsinə zülm etməməlidir. Zəif, yaxud güclü, ağıllı, yaxud səfeh olsaq da, hamımız qardaş! Heç bir heyvan digər heyvanı öldürməməlidir. Bütün heyvanların hüquqları bərabərdir.

İndi isə yoldaşlar, dünən gecə gördüyüm yuxunu sizə danışmaq istəyirəm. Yuxuda qovuşduğum arzunu sözlə təsvir etməkdə acizəm. Bu üzərində İnsan yaşamayan torpaqla bağlı arzudur. Yadıma çoxdan unudulmuş saydığım şeylər düşdü. Uzun illər bundan əvvəl, mən hələ balaca çuşka olanda anamla rəfiqələri köhnə bir mahnı oxuyurdular. Ancaq onlar mahnının yalnız melodiyasını və ilk üç sözünü bilirdilər. Balaca vaxtı mən də bu melodiyanı öyrənmişdim. Amma sonra unudtum. Və qəribədir dünən gecə yuxumda həmin melodiyanı xatırladım. Ən təəccüblüsü budur ki, mahnının sözləri də yadıma düşdü. Heyvanların bu mahnını çox-çox illər bundan əvvəl oxuduqlarına, sonra isə nəsillərin yaddaşından silindiyinə inanıram. Yoldaşlar, indi həmin mahnını sizə oxuyacağam. Artıq qocalmışam, səsim xırıltılı çıxır. Ancaq əminəm ki, melodiyanı və sözləri sizə öyrəndəndən sonra onu məndən də yaxşı oxuyacaqsınız. Mahnı "İngiltərənin heyvanları" adlanır.

Qoca Mayor boğazını təmizləyib oxumağa başladı. Səsi həqiqətən də xırıltılı çıxırdı. Lakin yetərincə yaxşı oxuyurdu. "Clementine" və "La Cucaracha"nı xatırladan melodiyanı həyəcənsiz dinləmək olmurdu. Sözləri də gözəlidi:

İngiltərə, İrlandiya heyvanları,
Ormanların, iqlimlərin canlıları!
Qulaq asın müjdə dolu xəbərimə,
Yaxınlaşır gələcəyin xoş anları!

Əvvəl-axır o xoş günü görəcəyik,
Qəddar İnsan taxt-tacından devriləcək!
Bol bəhrəli İngiltərə torpaqları
Heyvanların özlərinə veriləcək.

Buruntaqlar açılacaq burnumuzdan,
Kürəyimiz ağır yükədən qurtulacaq.
Bizi xofa salmayacaq qırmanc səsi,
Aclıq, əzab həmişəlik yox olacaq!

Göz önündə canlandırın bu səhnəni:
Arpa, buğda, zərif yulaf, yaşıl otlar...
Yonca, paxla, silos, şəkər çuğundur...
Gün görəcək həm atalar, həm övladlar!

Nur yağacaq İngiltərə çöllərinə,
Axar sular durulacaq, çağlayacaq!
Biz azadlıq arzusuna qovuşanda,
Sərin yellər ruhumuzu oxşayacaq!

O günlərə qovuşmadan olsək belə,
O günlərin xatirinə çalışaq biz!
Ey inəklər, atlar, qazlar, hinduşkalar,
Azadlığın eşqi ilə alışıq biz!

İngiltərə, İrlandiya heyvanları,
Ormanların, iqlimlərin canlıları!
Hər tərəfə yayın müjdə xəbərini,
Yaxındadır gələcəyin xoş anları!

Mahnı heyvanların arasında vəhşi bir həyəcan yaratdı. Mayor axırncı sözü oxuyub qurtarmamış onlar təkrarlamağa başladılar. Ən kütbeyinləri belə artıq melodiyanı tutmuş və bir neçə sözü yadlarında saxlamışdılar. Donuzlarla itlər kimi ağıllı heyvanlar isə artıq bir neçə dəqiqədən sonra həm melodiyanı, həm də sözləri tamam oyrənmişdilər. Bir neçə təkrar cəhddən sonra bütün ferma heyrətamiz yekdilliklə oxunan "İngiltərə heyvanları"nın sədalarından lərzəyə gəlmişdi. Inəklər ritmə uyğun mouldayır, itlər hürüşür, qoyunlar mələyir, atlar kişnəyir, ördəklər qaqqıladaşırdılar. Mahnı heyvanların o qədər xoşlarına gəlmişdi ki, özləri də fərqiñə varmadan artıq onu beş dəfə oxumuşdular. Əgər ortalığa maneə çıxmasaydı, bəlkə də səhərə qədər oxuyardılar.

Lakin bədbəxtçilikdən mister Cons səsə-küyə yuxudan oyandı. Həyəətə tülkü girdiyini fikirləşib həmişə yataq otağının bir küncündə saxladığı tufəngini götürdü, qaranlığa bir neçə dəfə atəş açdı. Güllələr ambarın divarına dəydi. Toplantını dərhal dayandırdılar. Hərə öz yerinə qaçdı. Toyuqlar uçuşub damın altındakı dirəklərdə yerlərini tutdular, heyvanlar samanın üstündə sərələndilər və ferma bir anda sükuta qərğ oldu.

İ F Ə S İ L

Üç gün sonra qoca Mayor yatdığı yerdə sakitcə canını tapşırđı. Cəsədini bostanın aşığısında dəfn etdilər.

Bu martın əvvəllərində olmuşdu. Sonrakı üç ay ərzində gizli fəaliyyət xeyli genişləndi. Mayorun nitqi fermanın ağı başında olan sakinlərinin əksəriyyətini həyata yeni nəzərlərlə baxmağa vadar etmişdi. Onlar Mayorun müjdə verdiyi Üsyanın nə zaman başlayacağını bilmirdilər. Heç biri bu hadisənin sağlıqlarında baş verəcəyini düşünmək üçün ciddi əsas görmürdü. Lakin Üsyanı onların

hazırlamalı olduqlarını yaxşı başa düşürdülər. Ferma sakinləri arasında təşkilatçılıq və maarifçilik işlərinin aparılması əqli qabiliyyətləri bütün heyvanlar tərəfindən yekdilliklə qəbul olunan donuzların üzərinə düşmüşdü. Onların arasında iki cavan donuz - mister Consun ətliyə vermək üçün bəslədiyi Snouboll və Napoleon xüsusilə fərqlənirdilər. Napoleon ətli-canlı, ilk baxışdan hətta bir qədər qəddar görünüşlü Berkşir donuzu idi. O, fermada yeganə berkşirli sayılırdı. Çox danışmaqla arası yoxdu, ancaq ağılı başında olan və işini bilən donuz nüfuzu qazanmışdı. Snouboll isə xarakterinin canlılığı, alovlu natiqliyi və çətin vəziyyətlərdən çıxış yolu tapması ilə seçilirdi. Lakin Napoleonla müqayisədə xarakterində dərinlik çatışmırdı. Fermadakı qalan erkək donuzlar hələ azyaşlı idilər. Onların arasında Çığırğan adlı balaca, gombul çoşka daha çox tanınırdı. Çığırğan yupyumu yanaqları, daim qaynayan kiçik gözləri, cəld hərəkətləri və zil səsi ilə tay-tuşlarından fərqlənirdi. O, gözəl natiq idi. Hər hansı çətin məsələnin müzakirəsi zamanı sürətlə bir küncdən o biri küncə addımlayır, aramsız titrəyən quyruğunun hərəkəti ilə sözlərinə xüsusi inandırıcılıq verirdi. Deyirdilər ki, Çığırğanın əlində qaranı ağa çevirmək heç nədir.

Bu üç nəfər qoca Mayorun fikirlərini animalizm adlandırdıqları ardıcıl baxışlar sisteminə çevirdilər. Həftədə bir neçə dəfə gecə mister Cons yatandan sonra onlar anbarda gizli toplantılar keçirir və heyvanlara animalizm prinsiplərini izah edirdilər. Doğrudur, ilk vaxtlar ferma sakinlərinin kütlüyü və laqeydliyi ilə qarşılaşırdılar. Bəziləri hələ də "sahibimiz" dedikləri mister Consa loyal münasibətin zəruriliyindən danışır və bu zaman "Mister Cons bizi saxlayır. O olmasa acından ölürük"- kimi səfeh sözlər söyləyirdilər. Digərləri soruşurdular ki, "Niyə biz oləndən sonra baş verəcək dəyişikliklərə görə indidən əziyyət çəkməliyik?", yaxud "Əgər Üsyan mütləq olacaqsa, onda çalışıb-çılasmamağımızın nə fərqi var?" Bu düşüncələrin animalizm ruhu ilə bir araya sığmadığını izah etmək üçün donuzlar xeyli əziyyət çəkməli olurdular. Heyvanların içərisindən ən axmaq sualı isə ağ madyan-Molli verdi. "Üsyandan sonra qənd olacaqmı?"-onun Snoubolla verdiyi ilk sual bu idi.

-Yox!-deyə Snouboll qətiyyətlə dilləndi. -Biz fermada şəkər istehsal etmək fikrində deyilik. Bir də, şəkərsiz də keçinə bilərsən. Ürəyin istəyən qədər ot və yulaf olacaq.

-Bəs, mənə yalıtma lent bağlayıb gəzməyə icazə veriləcək? - deyə sakitləşmək bilməyən Molli ikinci sualını verdi.

-Yoldaş, - Snouboll üzünü ona çevirdi, - ağılı başından çıxaran bu lentlər köləlik rəmzidir. Doğrudanmı, sən azadlığın belə alabəzək lentlərdən qat-qat qiymətli olduğunun fərqləndə deyilsən?

Molli onun fikri ilə razılaştığını bildirdi. Lakin səsi o qədər də inandırıcı çıxmıdı.

Əhliləşdirilmiş qarğanın-Mosesin yaydığı yalanların təkzibi donuzlara daha böyük əziyyət bahasına başa gəlirdi. Mister Consun sevimlisi Moses boşboğaz və qeybət düşkünü kimi tanınırdı. Amma ağıllı danışmağı bacarırdı. O, Noğul dağı adlı möcüzəli ölkənin yerini bildiyini iddia edirdi. Guya öləndən sonra bütün heyvanlar həmin dünyaya yollanacaqlar. Bu ölkə səmanın yüksək qatında, buludlardan çox-çox yuxarı yerləşirmiş. Mosesin dediyinə görə Noğul dağında həftənin yeddi günü də Bazar günü imiş, bütün mövsümlərdə hər yerdə xoş ətirli yonca bitirmiş, kollardan isə kəllə qənd və jıx kökələri sallanırmış. Heyvanlar əlini ağdan-qaraya vurmayan, gününü nağıl danışmaqla keçirən Mosesi sevmirdilər. Ancaq Noğul dağı haqqında deyilənləri həqiqət kimi qəbul edənlər də tapılırdı. Belələrini Noğul dağı adlı yerin olmadığına inandırmaq üçün donuzlar xeyli əziyyət çəkməli olurdular.

İki qoşqu atı- Bokserlə Klover donuzların ən sədaqətli davamçıları idilər. Düzdür, özləri hansısa məsələ haqqında sərbəst fikir söyləməyə çətinlik çəkirdilər. Lakin donuzları ilk gündən rəhbər kimi qəbul edən Kloverlə Bokser onların dediklərini sinələrinə yığır, sonra isə tələsmədən sadə, anlaşılıq tərzdə digər heyvanlara başa salırdılar. Onlar anbardakı gizli toplantıların birini də buraxmır, həmişə belə görüşlərin sonunda ifa olunan "İngiltərə heyvanları" mahnısını hamıdan uca səslə oxuyurdular.

Üsyan hər kəsin güman etdiyindən daha tez və asanlıqla baş verdi. Xasiyyəti ağır olsa da, mister Cons bir vaxtlar pis fermer sayılmırdı. Sonra işləri gün-gündən pozulmağa başladı. Məhkəmə çəkişmələrində xeyli pul uduzandan sonra fermaya marağını itirdi. İçkiyə qurşandı. Bütün gününü mətbəxdə Vindzor kreslosunda şellənməklə keçirirdi. Qəzet oxuyur, içir, hərdənbir də Mosesə pivəyə batırılmış çörək qırıntıları yedirirdi. İşçiləri tənbel və oğru idilər. Tarlaları alağ basmışdı. Binaların damı uçulub-dağılırdı. Hasarların təmirə ehtiyacı vardı. Heyvanlar çox vaxt yemlənməmiş qalırdılar.

İyun ayı gəldi. Ot biçməyin vaxtı idi. İyunun ortalarında bir şənbə günü mister Cons Uilliqdona yollandı və "Qırmızı Şir" meyxanasında o qədər içdi ki, bazar günü günortaya qədər evə qayıda bilmədi. İşçilər səhər inəkləri sağıb dovşan tutmağa getmişdilər. Heyvanları yemləmək heç kəsin yadına düşməmişdi. Evə qayıdan kimi mister Cons salondakı divana sərələndi, üzünü "Dünya yenilikləri" qəzeti ilə örtüdü və o dəqiqə də yuxuya getdi. Heyvanlara hələ də yem verən olmamışdı. Nəhayət, onların səbir kasası daşdı. Inəklərdən biri buynuzu ilə yem anbarının qapısını sındırdı. Dərhal bütün heyvanlar içəri doluşdular. Elə bu zaman mister Cons yuxudan oyandı. Bir neçə dəqiqədən sonra o dörd işçisi ilə özünü yem anbarına çatdırdı. Əllərindəki qırmanclar hər tərəfə şaqqıltı salmışdı. Lakin ac heyvanları daha belə şeylərlə qorxutmaq mümkün deyildi. Əvvəlcədən hər hansı bir plan qurmasalar da bir nəfər kimi zülmkarların üzərinə atıldılar. Qəfildən Consla işçiləri hər tərəfdən təpikləndiklərinin və buynuzlandıqlarının fərqinə vardılar. Artıq gec idi- vəziyyət nəzarətdən çıxmışdı. Əvvəllər heç vaxt

heyvanların belə qudurğan davranışın görməmişdilər. Həmişə istədikləri kimi doyub alçaltdıqları heyvanların qəfil qəzəbi onları elə qorxutmuşdu ki, ağılları başlarından çıxmışdı. Vəziyyəti belə görəndə özlərini müdafiə etmək fikrindən əl çəkib dabanlarına tüpürdülər. Bir neçə dəqiqədən sonra beşi də nəfəslərini güclə dərərək malikanənin ortasından içərisindən keçib böyük yola aparan cığıra çıxdılar. Qələbələrindən ruhlanan heyvanlar onları təqib edirdilər.

Yataq otağının pəncərəsindən bütün bunları görəndə missis Cons əlinə düşənləri yol çantasına doldurub arxa qapıdan fermanı tərk etdi. Moses də qanadlarını çırparaq qonduğu budaqdan havaya qalxdı, var səsi ilə qarılıdaysa-qarılıdaysa onun ardınca uçdu. Bu arada heyvanlar artıq mister Consla adamlarını qovub yola çıxarmış, malikanənin beş laylı ağır qapılarını onların arxasınca bağlamışdılar. Beləcə, heyvanlar hələ axıra qədər nə baş verdiyinin fərqinə varmadan Üsyan qələbə ilə başa çatdırılmışdı. Artıq Cons qovulmuş, "Malikanə" ferması tamamilə özlərinin ixtiyarına keçmişdi.

Əvvəlcə heyvanlar taleyin bu qəribə töhfəsinə inana bilmirdilər. İlk işləri insanlardan kiminsə ətrafda gizlənmədiyini yoxlamaq üçün fermanın sərhədləri boyunca dörd bir tərəfə lohrəm yerləşlə dövrə vurmaq oldu.. Sonra Consun nifrətəlayiq hakimiyyətinin son nişanələrini məhv etmək məqsədi ilə çaparaq ferma binasına qayıtdılar. Tovlənin yanındakı qoşqu alətləri saxlanan anbarın qapısı sındırıldı, cilovlar, yüyənlər, boyunduruqlar, Consun donuzları və qoçları axtaladığı dəhşətli bıçaqlar çıxarılıb quyuya atıldı. Tapqırlar, üzəngilər, buruntaqlar, yəhərlər – insanın heyvan üzərində rahatca ağalıq etmək üçün düşünüb tapdığı bütün bu alçaldıcı əşyalar həyətdə alovlanmaqda olan tonqala toküldü. Qırmancların da aqibəti eyni oldu. Onların çatırtı ilə yandığını görəndə heyvanlar sevincdən atılıb-düşürdülər. Snouboll yarmarka günlərində atların yal- quyruğuna bağlanan rəngli lentləri də tonqala atdı.

-Lentlər insan adlanan məxluqlara aid geyim ünsürü sayılır,-deyə o, izahat verdi.

-Bütün heyvanlar lüt gəzməlidirlər.

Bu sözləri eşidən Bokser adətən yayda milçəklərdən və mığmığalardan qorunmaq üçün başına qoyduğu həsir şlyapanı çıxarıb tonqala atdı.

Qısa vaxtda fermada mister Consu xatırladan nə vardısı hamısı məhv edildi. Sonra Napoleon heyvanları həyətin arxasındakı ərzaq anbarına aparıb hərəsinə ikiqat yem payı verdi. İtlərin hər birinə isə gündəlik normadan əlavə iki biskvit verildi. Birlikdə "İngiltərə heyvanları" mahnısını yeddi dəfə əvvəldən axıra kimi oxudular və yatmaq üçün yerlərini rahatlamağa getdilər. Həmin gecə həyatlarında ilk dəfə rahat və səksəkəsiz yatdılar.

Heyvanlar həmişəki kimi səhər çağı yuxudan oyandılar. Dərhal dünənki parlaq qələbə yadlarına düşdü. Birlikdə öyrüşə yollandılar. Otluq yerinin yaxınlığında tərə vardı. Oradan fermanın ərazisinə gözəl mənzərə açılırdı. Xoş, işıqlı səhər şəfəqləri altında tərəyə qalxıb ətrafa tamaşa etdilər. Bəli, bütün bu ərazi indi

özlərinin idi, ətrafda göz işlədikcə uzanan nə varsa, hamısı onlara məxsus idi. Bu fikirdən vəcdə gələn heyvanlar təpənin üstündə dövrə vurmağa, şıllaq atmağa başladılar. Onlar hələ üstündən səhər şəhi çəkilməmiş çəmənlikdə ağnayır, ağzlarını şirəli otlarla doldurur, dırnaqları ilə yumşaq yeri qazıyır və torpağın sərməstedici ətrini ləzzətlə sinələrinə çəkirdilər. Sonra lal bir heyranlıq içərisində zəmilərə, otlaqlara, meyvə bağına, nohura və pöhrəliyə baxa-baxa fermanın dörd bir tərəfini dolaşdılar. Elə bil bütün bunları əvvəllər görməmişdilər və indi nə varsa hamısının özlərinin olduğuna inana bilmirdilər.

Sonra tikililərin yanına qayıtdılar və nə edəcəklərini bilmədən sakitcə malikanənin açıq qapısı önündə dayandılar. İndi malikanə də onların idi. Lakin içəri girməyə sanki ürək eləmirtilər. Ani tərəddüddən sonra Snoubolla Napoleon çiyinləri ilə qapını itələyib açdılar və heyvanlar bir-bir içəri girdilər. Nəyə isə toxunub sındıracaqlarından qorxduqları üçün çox ehtiyatla hərəkət edirdilər. Onlar dırnaqları üstündə otaqdan-otağa keçir, heyrətlə ətrafdakı cah-cələlə baxır, səslərini çıxarmağa cəsarət etmədən aramsız udqunurdular. Qu tükündən yorğan-döşəklər, pərqu balışlar, bürünc çərçivəli güzgülər, yumşaq divanlar, Brüssel xalçaları, kraliça Viktoriyanın qonaq otağından asılmış litoqrafiyası- heyvanlar daim fermada yaşasalar da bütün bunları ilk dəfə görürdülər. Yalnız pilləkənlə aşağı enəndə Mollinin yanlarında olmadığını fərqi nə vardı. Geri qayıdıb onu ən xudmani yataq otağında tapdılar. Molli missis Consun bəzək stolundan götürdüyü mavi lentlərdən birini çiyinə ataraq səfeh görkəmlə heyran-heyran güzgüdəki əksinə tamaşa edirdi. Heyvanlar onu bərk məzəmmət elədilər, sonra birlikdə otaqdan çıxdılar. Mətbəxdə asılmış bir neçə qaxac donuz budunu ehtiyat saxlamaq üçün götürdülər. Bokser təpiyi ilə vurub pivə çəlləyinin qapağını sındırdı. Evdə başqa heç nəyə toxunmadılar. Malikanənin muzey kimi qorunub saxlanması haqqında yekdilliklə qətnamə qəbul olundu. Razılaşdılar ki, heç bir heyvan burada yaşamamalıdır.

Birlikdə səhər yeməyi yedilər. Sonra Snoubolla Napoleon yenidən heyvanların hamısını yanlarına çağırırdı.

-Yoldaşlar,-deyə Napoleon sözə başladı, -artıq saat yeddinin yarısıdır və bizi uzun bir gün gözləyir. Bu gün ot biçinə başlayırıq. Amma əvvəlcə başqa bir mühüm işi yerinə yetirməliyik.

Yalnız indi məlum oldu ki, donuzlar son üç ay ərzində vaxtı ilə mister Consun uşaqlarına dərs keçilən, sonra isə yararsız əşya kimi anbarın bir küncündə atılıb qalan əlifba kitabından yazıb-oxumağı öyrənmişlər. Hapoleon çoskalardan birini içərisində ağ və qara rənglər olan qutuları gətirməyə göndərdi. Sonra qabağa düşüb hamını fermanın əsas yolun üstündəki beş laylı darvazasının önünə

gətirdi. Burada Snouboll (məhz Snouboll, çünki onun xətti hamınunkından yaxşı idi) fırçanı haça dırnaqlarının arasında tutaraq darvazanın üstündəki "MALIKANƏ" FERMASI" sözlərini qaraladı və yerinə "HEYVANISTAN" yazdı. İndən sonra fermanın yeni adı belə olacaqdı. Sonra onlar yenidən əsas binanın yanına qayıtdılar. Napoleon və Snoubollun əmri ilə nərdivan gətirildi və böyük ambarın arxa divarına söykədildi. Onlar heyvanlara izah etdilər ki, yazıb-oxumağı öyrəndikləri üç ay müddətində animalizm təliminin əsaslarını yeddi prinsip şəklinə salmağa nail olublar. İndi həmin yeddi prinsip ambarın divarına yazılacaq. Bu prinsiplər qanun qüvvəsi qəbul edəcək və Heyvanıstanın bütün sakinləri bundan sonra daim həmin prinsiplər əsasında yaşayacaqlar. Snouboll çətinliklə (donuzlar üçün nərdivan üzərində müvazinətlərini saxlamaq o qədər də asan deyildi) yuxarı dırmaşib işə başladı. Bir neçə pillə aşağıda dayanmış Çığırğan rəng qutusunu qabaq ayaqları arasında tutmuşdu. Prinsiplər his çəkmiş divara iri hərflərlə yazıldı. Onları azı otuz metr aralıdan oxumaq mümkündür. Animalizmin əsas tələbləri belə idi:

YEDDİ PRİNSİP

1. İki ayağı üstə gəzən hər bir canlı düşməndir.
2. Dörd ayağı üstə gəzən, yaxud uçan hər bir canlı dostdur.
3. Heyvanlar paltar geyinmirlər.
4. Heyvanlar yorğan-döşəkdə yatmırlar.
5. Heyvanlar spirtli içki içmirlər.
6. Bir heyvan başqa heyvanı öldürə bilməz.
7. Bütün heyvanlar bərabərdirlər.

Yazı səliqəli çıxmışdı. Doğrudur, bir yerdə "dostdur" əvəzinə "dsotdur" yazılmışdı, başqa bir yerdə isə "c" hərfi tərsinə çevrilmişdi. Amma bütünlükdə hər şey aydın, düzgün idi. Prinsipləri hamının anlaması üçün Snouboll onları bir-bir ucadan oxudu. Heyvanların hamısı razılıq içərisində başlarını tərpətdilər. Ən diribaşları isə vaxt itirmədən elə buradaca prinsipləri əzbərləməyə başladılar. -İndi isə, yoldaşlar,- Snouboll dırnaqları arasında tutduğu fırçanı aşağı tullayıb zil səslə qışqırdı, - hamı ot biçininə! Qoy biçini Consdan və kölələrindən daha tez və itkisiz başa çatdırmaq hamımızın şərəf borcu olsun!

Lakin elə bu anda bayaqdan bəri səbirsizliklə ayaqlarını götürüb-qoyan üç inək bərkdən böyürməyə başladı. Artıq ikinci gün idi ki, onları sağan yox idi. Yelinləri şişib partlayırdı. Donuzlar azacıq fikirləşəndən sonra vedrə gətizdirib inəkləri kəməli-ədəblə sağdılar. Sən demə, donuz dırnaqları bu işə əməlli-başlı uyğunlaşdırılıbmış. Tezliklə beş vedrə buğlanan ağappaq, yağlı inək südü ilə doldu. Heyvanlar çoxu maraqla gözlərini vedrələrə zilləmişdilər.

-Yaxşı, bəs bu südü nə edəcəyik?-deyə kimsə soruşdu.

-Cons bəzən onun bir hissəsini bizim yemimizə qatırdı, - deyə toyuqlardan biri dilləndi.

-İndi süd haqqında düşünmək vaxtı deyil, yoldaşlar!- deyə Napoleon irəli çıxıb iri gövdəsi ilə vedrələrin qabağını kəsdi. -Südü qayğısına qalan tapılar. Bizim üçün ən vacib məsələ ot biçimidir. Yoldaş Snouboll buradan sizi birbaşa iş üstünə aparacaq. Mən də bir neçə dəqiqədən sonra özümü çatdıracağam. Irəli, yoldaşlar! Ot biçini bizi gözləyir!

Heyvanlar çəmənliyə yollanıb bütün günü ot biçdilər. Axşam fermaya qayıdanda isə südü yoxa çıxdığını gördülər.

III FƏSİL

Biçində nə qədər əziyyət çəkдилər, nə qədər qan-tər tökdülər! Amma zəhmətləri hədər getmədi. ümid etdiklərindən də böyük uğur qazandılar.

Bəzən işdə çətinliklər yaranırdı. Aydın məsələdir ki, əmək alətləri heyvanlara yox, insanlara uyğunlaşdırılmışdı. Heyvanların ən böyük çətinliyi arxa ayaqlar üstə dayanaraq tələb olunan aləti işlədə bilməmələri idi. Lakin donuzların ağılı sayəsində hər bir çətinlikdən çıxış yolu tapmaq olurdu. Atlara gəldikdə isə onlar tarlaların hər qarışına bələd idilər. Onlar otu biçməyi və tayaya vurmağı mister Consla işçilərindən daha yaxşı bacarırdılar. Donuzlar özləri çol işlərində işləmirdilər. Onlar yalnız təşkilati məsələləri həll edir və ümumi rəhbərliyi həyata keçirirdilər. Təbii ki, bu rəhbər rola özlərinin hərtərəfli bilikləri sayəsində yüksəlmişdilər. Bokserlə Klover gah otbiçən, gah otyığan maşına qoşulur (aydın məsələdir ki, daha döyülməkdən və zorla işlədilməkdən söhbət gedə bilməzdi!) və yorulmadan çəmənlik boyu dövrə vururdular. Arxadan isə donuzlardan biri addımlayır və vəziyyətdən asılı olaraq "Bir az da güc ver, yoldaş!", yaxud "Sürəti artır, yoldaş!" kimi tapşırıqlarla işə rəhbərlik edirdi. Otu tez biçmək və toplamaq üçün hər bir heyvan can qoyurdu. Hətta toyuqlarla ördəklər də səhərdən axşama qədər yandırıcı günəş altında yanlarını basa-basa dimdiklərində nazik ot saplaqları daşıyırdılar. Nəticədə, heyvanlar otu mister Consun vaxtındakından iki gün tez biçib qurtardılar. Ferma qurulandan belə məhsul toplanmamışdı. Heç bir itkidən söhbət gedə bilməzdi. İti gözləri olan toyuqlarla ördəklər son yonca yarpağına qədər hər şeyi toplamıdılar. Biçin vaxtı heç bir heyvan hətta ağız dolusu ot oğurlamaq fikrinə düşməmişdi.

Bütün yay boyu fermada işlər qurulu saat kimi ahəngdar davam etdi. Heyvanlar işin öhdəsindən gələ bildiklərinə görə çox xoşbəxt idilər. Topladıkları hər çəngə ot sinələrini dağa döndərirdi. Çünki bu məhsul özlərinin idi, onu özləri üçün tədarük etmişdilər, daha acgöz sahiblərinin xəsisliklə verdiyi pay deyildi. Tüfeyli həyat keçirən insan adlı məxluq qovulduqdan sonra indi kimsə bu məhsula göz dikə bilməzdi. Artıq boş vaxtlarında heyvanlara çox şey haqqında düşünmək

lazım gəlirdi. Hələ lazımı təcrübələri olmadığından bir sıra çətinliklərlə üzləşirdilər. Məsələn, yayın sonunda dənli bitkiləri biçən zaman taxılı, yaxud arpanı dədə-baba qaydası ilə təmizləyir, nəfəsləri ilə üfürərək dənə qılıçqıdan və xırda saman çöplərindən arıtlayırdılar. Çünki fermada taxıldöyən maşın yox idi. Ancaq bir tərəfdən donuzların fəhmi, o biri tərəfdən isə Bokserin güclü əzələləri onları həmişə çətin vəziyyətlərdən çıxarırdı. Bokser işgüzarlığı ilə hamını heyran qoymuşdu. O, Consun zamanında da heç vaxt zəhmətdən boyun qaçırmırdı. İndi isə sanki özündə üç atın gücünü birləşdirmişdi. Elə günlər olurdu ki, fermadakı bütün çətin, ağır işləri öz qüvvətli çiyinlərinə götürməli olurdu. Gün çıxandan şər qovuşana kimi yorulmadan çalışırdı. Onu həmişə işlərin ən çətin getdiyi yerdə görmək olardı. Bokser xoruzların birinə onu səhərlər yuxudan başqalarından yarım saat tez oyatmağı tapşırırmışdı. İş günü baqşlayana qədər Bokser heç bir məcburiyyət olmadan işlərin axsadıdığı çətin sahələrdə əlləşib mütləq nəyi isə düzəldir, sahmana salırdı. Hər hansı maneə, yaxud çətinliklə üzləşdiyi zaman öz-özünə təkrarladığı sözlər vardı: "Mən daha çox işləyəcəyəm!". Bu sözlər Bokserin həyat şüarına çevrilmişdi.

Fermanın digər sakinləri də bacardıqları qədər işləyirdilər. Məsələn, taxıl biçini vaxtı toyuqlarla ördəklər tarlalardan bir-bir topladıqları dənələr sayəsində ümumi anbara beş buşel məhsul gətirmişdilər. Oğurluq, yemək payı üstə qanqaraçılıq, dava-dalaş, söz-söhbət, paxıllıq, qısqanclıq - keçmiş vaxtlar üçün adi sayılan bütün bu ürəkbulandıran hallar birdəfəlik aradan qaldırılmışdı. Demək olar ki, heç kəs heç nədən şikayətlənmirdi. Doğrudur, səhərdən yuxudan oyanmaq Mollinin o qədər də xoşuna gəlmirdi. Yaxud dırnaqlarının arasında daş qalması bəhanəsi ilə hər an işi yarımçıq atıb qaçmağa hazır idi. Pişik də bəzən özünü çox qərribə aparırdı. Tezliklə məlum oldu ki, bir iş görmək lazım gələndə onu axtarıb tapmaq mümkün olmur. Pişik saatlarla ortalıqda gözə dəymirdi. Sonra isə ya nahar vaxtı, ya da axşam iş qurtarandan sonra gəlib çıxır və özünü sanki heç nə olmamış kimi aparırdı. Amma bu zaman elə səmimiyyətlə üzr istəyir, elə nəzakətlə miyoldayırdı ki, niyyətinin xeyirxahlığına inanmamaq mümkün olmurdu. Qoca uzunqulaq Bencamin isə deyəsən, Üsyan zamanından bəri zərrəcə dəyişməmişdi. O, heç vaxt əlavə işə öz xoşu ilə can atmır, ancaq heç bir işdən də boyun qaçırmırdı. Consun zamanında olduğu kimi astagəl inadkarlıqla çalışırdı. Bencamin Üsyan və onun nəticələri haqqında danışmaqdan daha susmağa daha çox üstünlük verirdi. Ondan Cons qovulandan sonra özünü xoşbəxt hiss edib-etmədiyini soruşanda burnunu altında donquldanırdı: "Eşşəklərin ömrü uzun olur. Hələ heç biriniz ölü eşşək görməmişiniz". Bu sözləri eşidənlər onun nə demək istədiyi üzərində baş sındırmalı olurdular.

Bazar günləri iş yox idi. Səhər yeməyi həmişəkindən bir saat gec yeyilirdi. Yeməkdən sonra hamı hər həftənin istirahət günləri mütləq keçirilən mərasimə tələsirdi. Əvvəlcə təntənəli şəkildə bayraq qaldırılırdı. Snouboll anbardan missis Consun köhnə yaşıl süfrəsini tapmışdı. Süfrənin üzərində ağ rənglə dırnaq və

buynuz təsviri çəkmişdi. Hər bazar günü səhər bu bayraq bağın ortasındakı bayraq dirəyinin üzərinə qaldırılırdı. Snoubollun izahatına görə yaşıl rəng İngiltərənin yaşıl çöllərinin rəmzi idi. Dırnaqla buynuz isə insan nəslinin hakimiyyəti tamam devrildikdən sonra qurulacaq Heyvanıstan Respublikasını təcəssüm etdirirdi. Bayraq qaldırma mərasimi başa çatan kimi hamı böyük anbara, Məşvərət şurasının iclasına toplaşdı. Burada növbəti həftə ərzində görüləcək işlər planlaşdırılır, müxtəlif qətnamələr irəli sürülür və müzakirə edilirdi. Qətnamə təklifləri bir qayda olaraq donuzlardan gəlirdi. Qalan heyvanlar necə səs vermək lazım olduğunu bildirdilər, lakin heç vaxt öz qətnamələrini hazırlamaq fikri ağıllarına gəlməmişdi. Snoubolla Napoleon müzakirələrdə hamıdan fəal iştirak edirdilər. Lakin heç vaxt ümumi fikirdə olmamaları heyvanların diqqətindən yayınmamışdı. Biri nə isə təklif edən kimi digəri mütləq onun əleyhinə çıxırdı. Bəzən hətta əvvəlcədən haqqında qərar qəbul edilən və əlavə müzakirələrə ehtiyac duyulmayan məsələlərdə də onların arasında qarşıdurma yaranırdı. Məsələn, bağın arxasındakı kiçik otlaq yerində əmək fəaliyyətlərini başa vuran heyvanlar üçün istirahət guşəsi yaradılması ideyası gündəliyə çıxanda hər növdən olan heyvanların təqaüd yaşının fərdi qaydada müəyyənləşdirilməsi haqqında qızgın mübahisələr başlanmışdı. Məşvərət həmişə "İngiltərə heyvanları" mahnısının oxunması ilə başa çatırdı. Günortadan sonra heyvanlar istirahət edirdilər.

Əvvəllər qoşqu alətləri saxlanan anbarı donuzlar öz qərargahlarına çevirmişdilər. Burada fermadan tapdıqları kitabların yardımı ilə onlar axşamlar dəmirçilik, dülgərlik və başqa vacib sənətlərin sirlərinə yiyələnirdilər. Snouboll bu işlərlə yanaşı digər heyvanların "Heyvan Komitələri" adlandırılan qurumlarda təşkilatlanması ilə məşğul olurdu. Bu işə bütün varlığı ilə bağlanmışdı. O, oxuyub-yazma kurslarından başqa toyuqlar üçün Yumurta İstehsalı Komitəsi, inəklər üçün Təmiz Quyruqlar Cəmiyyəti, siçovullar və adadovşanları ilə tərbiyəvi iş aparmaq üçün Vəhşi Yoldaşların Yenidən Maarifləndirilməsi Komitəsi, qoyunların yunlarını çirk və pıtraqdan qorumaları üçün Ağ Yun Hərəkatı və bir sıra digər ictimai qurumlar yaratmışdı. Lakin nədənsə bu layihələrin hamısı uğursuzluğa düçar olurdu. Vəhşi heyvanların əhliləşdirməsi ilə bağlı təşəbbüslərin səmərəsizliyi də çox tezliklə üzə çıxdı. Vəhşi yoldaşlar özlərini əvvəlki kimi aparır, xoş münasibət və nəcib rəftar görəndə isə bundan dərhal öz xeyirləri üçün yararlanmağa çalışırdılar. Məsələn, pişik Yenidən Maarifləndirmə Komitəsinin üzvləri sırasına daxil olmuş və bir neçə gün böyük fəallıq göstərmişdi. Onu hətta bir dəfə damda oturaraq yaxınlıqdakı qarğalarla söhbət etdiyini görmüşdülər. Pişik qarğalara danışdı ki, indi bütün heyvanlar yoldaşdırlar və hər hansı bir qarğa çəkinmədən gəlib onun caynaqlarına toxuna bilər. Amma qarğalar arada məsafə saxlamağı daha üstün tutmuşdular.

Savad kursları isə heyvanlar arasında böyük uğur qazanmışdı. Payıza doğru demək olar ki, hər bir heyvan müəyyən dərəcədə savad əldə etmişdi.

Donuzlar mükəmməl yazıb-oxuyurdular. İtlər də oxumağı sürətlə öyrəndilər. Amma onları Yeddi Prinsipdən başqa heç nə maraqlandırmırdı. Müriəl adlı keçi oxumağı itlərdən də yaxşı bacarırdı. Bəzən axşamlar zibillikdən tapdığı qəzet parçalarını digər heyvanlar üçün oxuyurdu. Bencamini də donuzların hər biri qədər savadlı saymaq olardı. Amma o, heç vaxt öz qabiliyyətini nümayiş etdirməyə can atmırdı. Söhbət düşəndə dodaqaltı oxumağa yararlı bir şey tapılmadığından şikayətlənirdi. Klover də əlifbanı axıra çıxmışdı, lakin hərfləri yan-yana düzüb söz qoşa bilmirdi. Bokserin hövsələsi isə yalnız D hərfini öyrənməyə qədər çatmışdı. O, iri dırnaqları ilə tozun üzərində A, B, C, D hərflərini cızır, sonra qulaqlarını şəkəlib yalmanını cırpır, diqqətini cəmləyib sonrakı hərfi xatırlamağa çalışırdı. Bəzən Bokser novbəti E, F, G, H hərflərini də oyrənməyə müvəffəq olurdu, lakin bu zaman təcüblə əvvəl oyrəndiyi A, B, C və D-nin yadından çıxdığını görürdü. Nəhayət o, savadını əlifbanın ilk dörd hərfi ilə məhdudlaşdırmaq qərarına gəldi. Bokser yaddaşını təzələmək üçün bu hərfləri gündə bir və ya iki dəfə toz üzərində yazırdı. Adındakı dörd hərfi öyrənəndən sonra Molli də təhsilini davam etdirməkdən boyun qaçırdı. O, kiçik budaqları hərflər şəklində düzərək adını yazır, hərflərin bəzi yerlərinə bir və ya iki gül taxır, o tərəf bu tərəfə gəzişərək yaratdığı sənət nümunəsinə heyranlıqla tamaşa edirdi.

Fermadakıların çoxu isə A hərfindən o yana keçə bilmədilər. Kütbeyinlikləri ilə ad çıxarmış qoyun, ördək, toyuq kimi heyvanların isə hətta Yeddi Prinsipi əzbərləməyə də qabiliyyətlərinin çatmadığı aşkara çıxdı. Bunu görən Snouboll çox fikirləşəndən sonra Yeddi Prinsipin mahiyyətinə elə bir ciddi xələl gətirmədən onların "Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq pisdir!" ifadəsi ilə əvəzlənməsini təklif etdi. Onun fikrincə, animalizm təliminin bütün mahiyyəti bu ifadədə öz əksini tapmışdı. Kim bu müdrik sözləri dərindən mənimsəsə, insanların məhvedici təsirindən həmişəlik xilas ola bilərdi. Lakin quşlar əvvəlcə ifadənin özlərinə qarşı çevrildiyini düşünüb incidilər. Çünki insanlar kimi onların da iki ayağı vardı. Snouboll isə bu fikrin yanlış olduğunu sübuta yetirərək dedi:

-Yoldaşlar, quşların qanadları fəaliyyət orqanı deyil, hərəkət orqanıdır. Başqa sözlə desək, onların qanadları da ayaq sayılmalıdır. İnsanın fərqləndirici əlaməti isə ƏL-dir. O, məhz əlləri vasitəsi ilə özünün bütün yaramazlıqlarını həyata keçirir.

Quşlar Snoubollun uzun-uzadı danışığılarından bir şey anlamasalar da, məsələnin mahiyyətini başa düşdülər. Xüsusi əqli qabiliyyəti ilə seçilməyən bütün heyvanlar dərhal yeni aforizmi əzbərləməyə başladılar. "DÖRD AYAQ YAXŞIDIR, İKİ AYAQ PISDIR" kəlamı iri hərflərlə anbarın arxa divarına, Yeddi Prinsipdən baş tərəfdə yazıldı. Yeni kəlamın mənası nəhayət qoyunlara da çatdı

və sözlər o dərəcədə xoşlarına gəldi ki, həmin gündən örüşdə uzandıqları zaman xorla "Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq pisdir!", "Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq pisdir!"-deyə saatlarla mələşir və yorulub əldən düşənə kimi eynü şeyi təkrarlayırdılar.

Napoleon Snoubollun yaratdığı komutələrin işinə qətiyyənlə maraq göstərmirdi. Onun fikrincə, gənc nəslin təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olmaq yaşa dolanlarla işləməkdən daha önəmli idi. Napoleon yeni nəsillə bağlı fikirlərini ilk dəfə ot biçinindən sonra, Cessi ilə Blyubel dünyaya doqquz sağlam küçük gətirəndə açıqlamışdı. Balacalar analarının döşündən ayrılan kimi Napoleon onları yanına apardı və təlim-tərbiyələri ilə şəxsən özünün məşğul olacağını elan etdi. Küçüklərə çardaqda yer düzəldildi. Həmin çardağa isə yalnız donuzların qərargahı olan anbar binasından keçib getmək mümkün idi. Küçüklər burada tam qapalı şəraitdə saxlanırdılar. Bir müddət keçəndən sonra ferma sakinləri onların mövcudluqlarını yerli-dibli unudular.

Tezliklə südün yoxa çıxması ilə bağlı sirli hadisə də aydınlaşdı. Sən demə, donuzlar onu hər gün öz yemlərinə qarışdırırmışlar. Bir azdan meyvə bağında ilk almalar yetişdi. Ağacların altındakı çəmənlik budaqlardan qopub tökülən meyvələrlə doldu. Heyvanlar bu meyvələrin hamının arasında bərabər bölünməsinə təbii sayırdılar. Lakin günlərin birində yerə tökülən almaların toplanaraq donuzların istifadəsi üçün onların qərargahına gətirilməsi haqqında əmr elan olundu. Əmri eşidən heyvanlar burunlarının altında donquldandılar. Lakin bir faydası olmadı. Bütün donuzlar bu məsələdə yekdillik nümayiş etdirdilər. Hətta Napoleonla Snoubollun da mövqeləri üst-üstə düşdü. Çığırğan müvafiq izahat işləri aparmaq üçün heyvanların yanına göndərildi.

-Yoldaşlar!-deyə o, zil səsi ilə qışqırmağa başladı.- Ümid edirəm ki, donuzların bu hərəkətini onların egoizmə qapılmaları, yaxud özlərini başqalarından artıq hesab etmələri ilə əlaqələndirməyəcəksiniz. Əslində çoxumuzun süddən və almadan xoşu gəlir. Şəxsən mən özüm onlara baxa bilmirəm. Alma və süddən istifadədən yeganə məqsəd sağlamlığımızı qorumaqla bağlıdır. Süd və almanın tərkibində (bunu artıq Elm sübuta yetirib, yoldaşlar!) donuzların özlərini həmişə yaxşı hiss etmələri üçün zəruri olan maddələr vardır. Biz donuzlar əqli fəaliyyətlə məşğuluq. Fermadakı bütün idarəçilik və təşkilati işlərin məsuliyyətini daşıyıyıq. Gecə-gündüz sizin rifahınızın keşiyində dayanırıq. Yalnız SİZİN rifahınız üçün bu südü içir, bu almaları yeyirik. Əgər donuzlar öz vəzifələrini yerinə yetirmək qüdrətində olmasalar bunun nə ilə nəticələncəyini bilirsinizmi? Bilmirsinizsə, bilin – o zaman Cons geri qayıdacaq! Bəli, Cons yenidən geri qayıdacaq! Yoldaşlar, mən tam əminəm ki, – nitqinin bu yerinə çatanda Çığırğan quyruğunu tərpedə-tərpedə daha sürətlə o tərəf bu tərəfə atıldı və ağlamsındı, – sizin aranızda Consun qayıtmasını istəyən bir heyvan da yoxdur!

Həmin dəqiqələrdə heyvanların tam əmin olduqları bir şey vardısı da, o da heç birinin Consun geri qayıtmasını istəməmələri idi. Məsələ bu şəkildə qoyulandan sonra etiraz etməyə heç bir heyvanın sözü qalmadı. Donuzların sağlamlığı qayğısına qalmağın zəruriliyi fikri hamıya aydın oldu. Odur ki, müzakirə aparmadan südün və yerə düşən almaların (habelə yetişəndən sonra ağaclardakı meyvənin əksər hissəsinin) donuzların istifadəsinə verilməsi haqqında qərar qəbul edildi.

IV FƏSİL

Yayın sonunda Heyvanıstanda baş verən hadisələrlə bağlı xəbər ölkənin xeyli hissəsinə yayıldı. Snoubolla Napoleon qonşu fermaların sakinləri ilə əlaqə yaradıb onlara Üsyanın tarixi haqqında məlumat vermək və "İngiltərə heyvanları" manhısının melodiyasını öyrətmək üçün göyərçinləri hər gün səmaya qaldırırdılar.

Fermadan qovulandan sonra mister Cons vaxtının çoxunu Uillingdondakı "Qırmızı Şir" meyhanasının barında keçirirdi. Söhbətinə qulaq asmağa razı olan hər kəsə taleyinə yazılmış dəhşətli ədalətsizlikdən - bir sürü alçaq heyvanın bütün var-yoxunu əlindən almasından şikayətlənirdi. Qonşu fermerlər əslində onun halına acıyırdılar, ancaq hər hansı bir kömək göstərməyə tələsmirdilər. Ürəklərinin dərinliyində hər biri gizlicə mister Consun fəlakətindən öz xeyirlərinə necə istifadə etmək haqqında fikirləşirdi. İş elə gətirmişdi ki, Heyvanıstanın qonşuluğunda yerləşən iki fermanın sahibləri arasında münasibətlər həmişə gərgin olmuşdu. Bu fermalardan Foksvud adlanan birincisi ərazicə böyük, amma başlı-başına buraxılmış, əkin sahələrini əlaq basmış, otlaq yerləri örənmiş, hasarları orada-burada uçulub-dağılmağa başlayan malikanə idi. Onun sahibi mister Pilkinqton bütün il boyu mövcümdən asılı olaraq vaxtının çoxunu ov etmək, yaxud balıq tutmaqla keçirən əhlikef centlmenlərdən sayılırdı. Pinçfild adlanan digər ferma kiçik olsa da, daha yaxşı vəziyyətdə saxlanırdı. Onun sahibi gününü məhkəmə çəkişmələrində keçirən, bir şillingdən otəri qardaşının boğazını üzməyə hazır olan mister Frederik adlı kobud, yaramaz bir adamdı. Mister Pilkinqtonla mister Frederikin bir-birlərini görməyə gözləri yox idi. Qarşılıqlı nifrətləri o qədər güclü idi ki, hətta ümumi maraq xatirinə dava-dalaşı bir tərəfə buraxıb müəyyən razılığa gəlməyi ağıllarına da gətirmirdilər.

Amma bununla belə Heyvanıstandakı üsyan xəbərindən bərk qorxmışdular və öz heyvanlarının bu məsələdən xəbər tutmalarının qarşısını almaq üçün çalışırdılar. Xəbəri eşidəndə əvvəlcə fermanı müstəqil şəkildə idarə etmək fikrinə düşən heyvanları ələ salıb gülmüşdülər. Qonşular iki həftəyə hər şeyin dağılıb gedəcəyini deyirdilər. Onlar "Malikanə" fermasındakı (mister Pilkinqtonla mister Frederik inadla fermanı köhnə adı ilə çağırır, yeni, "Heyvanıstan" adını eşitmək

belə istəmirdilər) heyvanların tezliklə ya bir-birləri ilə əlbəyaxa olacaqları, ya da sadəcə acından öləcəkləri barəsində peyğəmbərlik edirdilər. Lakin aradan bir müddət keçəndən və qonşu fermada heç bir heyvanın acından ölməyə hazırlaşmadığı məlum olandan sonra Frederiklə Pilkinqton valı dəyişməyə başladılar. İndi onlar Heyvanıstanda hökm sürən qəddarlıq və amansızlıq barəsində danışmağa daha çox üstünlük verirdilər. Hamını inandırmağa çalışırdılar ki, Heyvanıstanda heyvanyeyənlik baş alıb gedir, güclü heyvanlar zəiflərə qızardılmış şişlə işgəncə verirlər, bütün dişi heyvanlar ümumiləşdirilib və s. "Təbiətin qanunları əleyhinə üsyan qaldırmağın cəzası budur"-deyə Frederiklə Pilkinqton müdrikəsinə başlarını tərpədən sözlərinə yekun vururdular.

Lakin onların danışdıqları heç vaxt tam həqiqət kimi qəbul olunmurdu. İnsanların qovulduğu, idarəçiliyin tamamilə heyvanların əlinə keçdiyi əsrarəngiz ferma haqqındakı söhbətlər ağızdan-ağıza keçərək daha geniş miqyasda yayılırdı. Bütün il boyu qonşu ərazilərdə heyvanların həyəcan doğuran müqavimət təşəbbüsləri barəsində xəbərlər dolayırdı. Həmişə itaətkarlıqları ilə seçilən öküzlər birdən-birə vəhşiləşmişdilər. Qoyunlar ağılın qapısını sındırır və yoncalıqları tapdalayırdılar. İnəklər süd vedrələrini vurub aşırırdılar. Atlar maneələrə yaxınlaşanda tərslik edir və şahə qalxaraq süvariləri bellərindən atırdılar. Bütün bunlar azmış kimi, "İngiltərə heyvanları" mahnısının musiqisi, hətta sözləri hər yerdə yayılmağa başlamışdı. Mahnı heyrətamiz sürətlə hər tərəfə yol tapırdı. İnsanlar onun gülünc olduğunu söyləsələr də, mahnını eşidən zaman qəzəblərini cilovlaya bilmirdilər. Onlar bir tərəfdən heyvanların bu cəfəng, hərzə sözlərinin mənasını başa düşmədiklərini deyirdilər, o biri tərəfdən də hansı heyvanı bu mahnını oxuyan yerdə yaxalasa qamçı ilə cəzalandırırdılar. Lakin mahnı yenə də səslənməkdə davam edirdi. Qaratoyuqlar hasara qonub onu cəh-cəh vururdular. Goyərçinlər budaqlarda yerlərini rahatlayıb mahnının sözlərini quruldayırdılar. Dəmirçi çəkiçlərinin gurultusunda, kilsə zənglərinin cingiltisində mahnının melodiyaları duyulurdu. Bu səsi eşidən insanlar özləri də hiss etmədən qorxudan əsirdilər. Hiss edirdilər ki, bu səs yaxın gələcəkdəki məhşər günlərinin əks-sədasıdır.

Oktyabrın əvvəllərində, zəmilərin biçilib tayaya vurulduğu, taxılın bir hissəsinin doyulduyü işli-güclü günlərin birində havada dövrə vuran bir dəstə göyərçin çox həyəcanlı halda Heyvanıstan ərazisinə qondu. Öz əlaltıları ilə birlikdə Cons, eləcə də Foksvud və Pinçfild fermalarından onlara qoşulmuş bir yığın adam artıq malikanənin beşləyli darvazasından içəri keçmişdilər və əsas yolla düz ferma binasının üstünə gəlirdilər. Consdan başqa hamısının əlində dəyənək vardı. Hamıdan qabaqda addımlayan keçmiş ferma sahibi isə tütənglə silahlanmışdı. Onların fermanı geri qaytarmaq üçün gəldiklərinə şübhə ola bilməzdi.

Heyvanlar bu hücumu çoxdan gözləyirdilər. Odur ki, vaxtında lazımi hazırlıq işi görülmüşdü. Yuli Sezarın apardığı müharibələr haqqında fermanın ambarından tapdığı köhnə kitabı diqqətlə öyrənən Snouboll müdafiənin təşkilini öz üzərinə

götürmüşdü. Əmrlər ildırım sürəti ilə verilirdi. İki dəqiqədən sonra artıq hər bir heyvan əvvəlcədən ayrılmış mövqedə idi.

İnsanlar ferma tikililərinə çatanda Snouboll ilk zərbəni endirdi. Sayları otuz beşə çatan göyərçinlərin hamısı eyni vaxtda adamların üzərində o tərəf-bu tərəfə uçuşur, onların başlarına nəcis tökürdülər. İnsanlar əl-qol hərəkətləri ilə göyərçinləri qovmağa çalışan zaman hasarın arxasında pusquya yatmış qazlar irəli atılaraq onların baldırlarını amansızlıqla dişləməyə başladılar. Lakin bu sadəcə hücum keçənlərin sıralarını pozmaq və diqqəti yayındırmaq üçün düşünülmüş yüngül manevr idi. Təbii ki, adamlar əllərindəki dəyənəklərlə qazları asanlıqla qovub pərən-pərən saldılar. Bu zaman Snouboll ikinci cinahı döyüş meydanına çıxardı. Müriəl, Bencamin, habelə Snoubollun özünün rəhbərliyi ilə bütün qoyunlar irəli atılaraq insanları mühasirəyə aldılar. Onlar başları ilə hər tərəfdən düşmənlərə kəllə atırdılar, Bencamin isə adamların ətrafında dövrə vurur və şillaq zərbəsi endirməyə çalışırdı. Lakin yenə də insanlar əllərindəki dəyənəklər və altı nallı çəkmələrlə sərt müqavimət göstərirdilər. Qəflətən Cnouboll ciyiltili bir səs çıxardı. Bu, geri çəkilmək işarəsi idi. Bir an içərisində heyvanlar mütəşəkkilliklə çəkilib darvazadan həyətə girdilər.

İnsanların zəfər çığırıları ətrafı bürüdü. Hər şey düşündükləri kimi olmuşdu: düşmən qabaqlarından qaçmışdı. Onlar nizamsız halda heyvanları təqib etməyə başladılar. Snoubolla da elə bu lazım idi. Basqınçılar həyətə girəndə pəyənin yanında pusquda durmuş üç at, üç inək və donuzların qalanları irəli atılıb insanların geri qayıtmaq yolunu kəsdilər. Snouboll hücum komandası verdi, özü isə birbaşa Consun üzərinə atıldı. Cons onun yaxınlaşdığını görüb tufəngini qaldırdı, atəş açdı. Snoubollun kürəyini yalayaraq keçən və arxasınca qanlı şərid buraxan güllə yaxınlıqdakı qoyunların birini yerindəcə öldürdü. Lakin atəş səsi Snoubollu qorxutmadı, o, bədəninin bütün ağırlığı ilə özünü Consun ayaqlarına çırpdı. Müvazinətini itirən Cons peyin yığınının üstünə yıxıldı, tufəngi əlindən yerə düşdü. Düşmənlərin canına ən çox qorxu salan isə Bokser idi. O, qızmış aygır kimi şahə qalxaraq yaxın gələni nallı ayaqları ilə vurub yerə sərirdi. Ondan ilk zərbəni yeyən və huşsuz halda palçıqın içərisində yığılıb qalan foksudlu mehtər oldu. Bir neçə nəfər bunu görüb əllərindəki dəyənəkləri tulladılar və arxalarına baxmadan qaçmağa başladılar. İnsanlar vahiməyə düşdülər. Heyvanlar isə onları bütün həyət boyunca təqib edir, buynuzlayır, şillaqlayır, dişləyir, itələyirdilər. Fermada bacardığı şəkildə insandan öz intiqamını almağa can atmayan bir heyvan da qalmamışdı. Hətta sakitcə özünü damda günə verən pişik də qəflətən naxırçılardan birinin çiyinə atılıb caynaqlarını onun ətinə elə ilişdirirdi ki, zavallı gücü gəldikcə çığırmağa başladı. Ozlərini çətinliklə açıq qapıya çatdıran insanlar böyük yola çıxmaq üçün bir-birlərini itələyirdilər, qaçıb qurtarmağı qənimət sayırdılar. Heyvanların üstünə hücumdan heç beş dəqiqə

keçməmişdi. Lakin indi hamısı az öncə fermaya gəldikləri yolla biabırçı şəkildə geri qaçırdılar. Qazlar isə insanların dallarınca dabanqırma gəlir, arada fürsət tapıb baldırlarını dişləyirdilər.

Bir nəfərdən başqa hamı qaçıb canını qurtarmışdı. Həyətin arxa tərəfində Bokser dırnaqlarını işə salıb üzüquyulu düşmüş mehtəri ehtiyatla arxası üstə çevirməyə çalışırdı. Lakin o, tərpənmirdi.

-Ölüb! - deyə Bokser kədərlə dilləndi. - Mən belə olmasını istəmirdim. Ayaqlarımdakı dəmir nallar tamam yadımdan çıxmışdı. Ancaq kim mənim həqiqətən də bu insanı öldürmək istəmədiyimə inanacaq?

-Sentimentallığı bir kənara burax, yoldaş!-deyə yarasından hələ də qan axan Snouboll qışqırdı. -Müharibənin öz qanunları var. Ən yaxşı insan ölü insandır!

-Mən heç kəsin, hətta insanın da ölümünə bais olmaq istəməzdim,-deyə Bokser bir də təkrar etdi. Onun gözləri yaşla dolmuşdu.

-Bəs Mollini haradadır?-deyə kimsə soruşdu.

Mollini doğrudan da yoxa çıxmışdı. Bir anlığa fermada böyük həyəcan yaşandı: insanların Mollini vurub şikəst etmələrindən, yaxud əsir götürmələrindən ehtiyatlanırdılar. Lakin az keçməmiş Mollinin tövlədə olduğu bilindi. O, başını axurun içərisindəki ota soxub qorxusundan titrəyirdi. Tüfəng səsi eşidilən kimi qaçıb özünü bura salmışdı. Heyvanlar bu mənzərəyə tamaşa edib təzədən həyəətə qayıdanda Bokserin zərbəsindən huşunu itirən mehtər də özünə gəlib aradan çıxmışdı.

Yalnız bu zaman heyvanlarda dəhşətli bir sevinc hissi peyda oldu. Hər kəs qışqırtısı ilə qarşısındakının səsinə batırmağa çalışaraq özünün döyüş meydanındakı rəşadətindən danışdı. Dərhal kortəbii qələbə bayramı başlandı. Təntənəli şəkildə bayraq qaldırıldı, təkrar-təkrar "İngiltərə heyvanları" mahnısı oxundu. Sonra həlak olmuş qoyunun təntənəli dəfn mərasimi keçirildi, məzarı üzərində xanıməli kolu əkildi. Snouboll təzə məzar önündə kiçik nitq söylədi. Lazım gələndə bütün heyvanların öz həyatlarını Heyvanistan yolunda qurban verməyə hazır olmalarının zəruriliyini vurğuladı.

Heyvanlar yekdilliklə "Birinci dərəcəli qəhrəman heyvan" ordeninin təsisində haqqında qərar qəbul etdilər. İlk ordenlərlə Snouboll və Bokser təltif olundu. Orden dedikləri, əslində, uzun müddətdən bəri anbarların birində saxlanan, əvvəllər bayram günləri və yarmarkalar zamanı heyvanları bəzəmək üçün istifadə olunan yuvarlaq bürünc medalyonu. Eyni gündə "İkinci dərəcəli qəhrəman heyvan" mükafatı da təsis olundu. Döyüş zamanı həlak olmuş qoyun ölümündən sonra həmin mükafata layiq görüldü.

Döyüşün necə adlandırılması ətrafında uzun-uzadı müzakirələr aparıldı. Nəticədə "Pəyə döyüşü" adı üzərində dayandılar. Çünki qələbəni təmin edən pusqu məhz mal pəyəsinin yaxınlığında qurulmuşdu. Mister Cönsun tüfəngi palçıqın içərisindən tapıldı. Fermada müəyyən patron ehtiyatının olduğu məlum idi. Tüfəngi bundan sonra bayraq dirəyinin dibində saxlamaq, artilleriyanı əvəz

edən silah kimi ondan ildə iki dəfə - oktyabr ayının 12-də, "Pəyə döyüşü"nin və yayın ortasında- Üsyan gününün ildönümləri zamanı yaylım-salam atəşləri açmaq qərara alındı.

V F Ə S İ L

Qış yaxınlaşdıqca Molli daha qaşqabaqlı görünürdü. Səhərlər işə gecikir, hər dəfə də yatıb yuxuya qaldığını bəhanə gətirib üzrxahlıq eləyirdi. İştahı daş dəlsə də həmişə bədənindəki xəyali ağrılardan şikayətlənirdi. Müxtəlif bəhanələrlə iş-gücünü atıb golməçənin yanına qaçır, gözlərini zilləyib səfeh-səfeh sudakı əksinə tamaşa edirdi. Lakin ortalıqda məsələnin heyvanların düşündüklərindən daha ciddi olması haqqında şaiyələr dolaşırdı. Bir dəfə quyruğunu nazla oynadan Molli ağzındakı otu gövşəyə-gövşəyə həyətdə özü üçün cövlan eləyəndə Klover ona yaxınlaşdı.

-Molli, sənənlə ciddi bir məsələ haqqında danışmaq istəyirəm, - dedi. - Bu gün səhər sənənin Heyvanıstanı Foksvuddan ayıran hasardan o yana baxdığını gördüm. Hasarın o biri tərəfində mister Pilkinqtonun adamlarından biri dayanmışdı. Doğrudur, kifayət qədər uzaqda idim. Ancaq əminəm ki, gözlərim məni aldatmır. Gördüm ki, həmin adam sənə nə isə deyir. Sən də ona burnunu sığallamağa imkan verirdin. Bütün bunlar nə deməkdir, Molli?

-Elə şey yoxdur. Mən orada olmamışam. Bunlar hamısı yalandır!-deyə Molli dırnaqları ilə yerdən torpaq parçaları qopararaq fınxırdı.

-Molli! Gözümün içinə düz bax! Namusuna and içə bilərsənmi ki, həmin adam sənənin burnunu qaşımayıb?

-Belə şey olmayıb!-deyə Molli baxışlarını Kloverin gözlərindən yayındıraraq təkrar etdi. Bir an sonra isə başını çevirib dördnala çəmənliyə tərəf götürüldü. Klover dərin fikrə getdi. Heç kəsə bir söz söyləmədən Mollinin tövləsinə yollandı. Onun axurunun dibinə döşənmiş samanı dırnaqları ilə eşələməyə başladı. Lap küncdə, samanın altında kiçik kəllə qənd və müxtəlif rəngli alabəzək lentlər gizlədilmişdi.

Üç gün sonra Molli yoxa çıxdı. Bir neçə həftə onun harada olduğu bilinmədi. Sonra göyərçinlər Mollinin Uillinqdonda görünməsi xəbərini gətirdilər. O, qaraqırmızı rəngli faytona qoşulmuş halda meyxananın qabağında dayanıbmuş. Sifətdən meyxanaçıya oxşayan, əyninə qısa dama-dama şalvar və uzunboğaz çəkmə geymiş kök, qırmızısifət kişi onu qaşovlayırmış. Mollinin belinə təzə çul salınıbmış, alnına isə qırmızı lent bağlanıbmış. Göyərçinlərin dediyinə görə, çox özündən razı və məmnun görkəmi varmış. Bu söhbətdən sonra bir daha Mollidən danışan olmadı.

Yanvarda pis havalar başlandı. Torpaq donub dəmirə döndü, daha çöldə bir iş görmək mümkün deyildi. İndi görüşlərin çoxu böyük ambarda keçirilirdi. Donuzlar növbəti mövsüm üçün görüləcək işlərin planlaşdırılması ilə məşğul

idilər. Heyvanıstanın siyasəti ilə bağlı bütün vacib qərarların digər heyvanlarla müqayisədə fermanın ən ağıllı sakinləri sayılan donuzların səlahiyyətinə verilməsinə baxmayaraq, onların irəli sürdükləri təkliflər böyük səs çoxluğu ilə təsdiqlənməli idi. Snoubolla Napoleon arasında bu məsələ ətrafında mübahisə başlanmasaydı, həmin qayda hələlik özünü tam şəkildə doğruldurdu. Lakin son vaxtlar onlar əllərinə razılaşmamaq üçün kiçik bir imkan düşən kimi narazılıqlarını bildirirdilər. Əgər biri hansısa tarlada arpa əkməyin sərfəli olduğunu deyirdisə, o biri dərhal qətiyyətlə həmin ərazinin yulaf əkini üçün ayrılması tələbini irəli sürürdü. Əgər biri hansısa tarlada şəkər çuğunduru yetişdirməyi məqsədəuyğun sayırdısa, o biri dərhal burada şəkər çuğundurundan başqa istənilən bitkinin yetişdirilməsinin mümkün olduğunu sübuta yetirməyə başlayırdı. Hər birinin öz tərəfdarları vardı və onların mübahisələri tərəfdarlar arasında daha qızgın şəkil alırdı. Məşvərət şurasının toplantılarında Snouboll qeyri-adi natiqlik qabiliyyəti ilə əksəriyyəti öz tərəfinə çəkirdisə, Napoleon daha çox kuluarlarda öz xəttini uğurla həyata keçirirdi. Qoyunlar arasında onun xüsusilə böyük nüfuzu vardı. Məşvərət şurası zamanı qoyunlar həm içəridə, həm də çöldə "Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq pisdır!"-deyə mələşirdilər. Nəticədə, çox vaxt iclası yarımçıq dayandırmaq lazım gəlirdi. "Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq pisdır!" şüarının ən çox Snoubollun nitqlərinin kəskin məqamlarında daha ucadan və inadla səsləndirildiyi də diqqətdən yayınmamışdı. Snouboll fermanın anbarında atılıb qalmış "Fermə və heyvandar" jurnalının bir neçə köhnə sayını diqqətlə öyrənmişdi. Son zamanlar fermada çox şeyi yenidən qurmaq və bir sıra ciddi dəyişikliklər həyata keçirməklə bağlı böyük planlar üzərində işləyirdi. O, drenaj şəbəkəsi, silos emalı, gübrələrdən istifadə haqqında əsl mütəxəssis kimi danışırdı. Çox mürəkkəb bir sxem hazırlamışdı. Bu sxemə əsasən heyvanlar hər gün peyinlərini birbaşa tarlanın əvvəlcədən müəyyən edilmiş müxtəlif yerlərində boşaldır və bununla da daşıma problemi öz həllini tapırdı. Napoleon sxemlərlə məşğul olmur, Snoubollu isə heç bir iş görməməkdə ittiham edirdi. Hiss olunurdu ki, Napoleon öz saatını gözləyir. Lakin yel dəyirmanı məsələsi ortaya atılanda onların əvvəlki qarşıdurmalarının heç birinin indiki qədər kəskin olmadığı aşkara çıxdı. Geniş otlaq yerində, ferma tikililərindən bir az aralıda kiçik təpə vardı. Kiçik olsa da, fermanın ən hündür yeri sayılırdı. Süxurların tədqiqindən sonra Snouboll buranın yel dəyirmanı tikmək üçün ən münasib yer olduğunu bildirdi. Dəyirmanın pərləri dinamonu hərəkətə gətirməli və fermanı elektrikle təmin etməli idi. Bu, tövlələri işıqlandıрмаğa, qışda isə qızdırmağa imkan yaradacaqdı. Üstəlik elektrik mişarını, ot doğrayanı və çuğundurqarışdıran maşınları işlətmək, hətta inəkləri mexaniki üsulla sağmaq mümkün olacaqdı. Heyvanlar ömürləri boyu belə şey eşitməmişdilər (ferma dədə-baba qaydası ilə idarə edildiyindən, orada yalnız ən bəsit texnikadan istifadə olunurdu), ona görə də Snoubollun dediklərinə heyrətlə qulaq asırdılar. O isə təəccüblənmiş heyvanların

gözləri qarşısında fantastik maşınların cazibədar lövhələrini canlandırır. Gələcəkdə heyvanların əvəzinə bütün işləri bu maşınlar görəcəkdilər. Ferma sakinləri isə çəmənlərdə gəzib-dolaşacaq, vaxtlarını söhbət etmək və kitab oxumaqla keçirəcəkdilər.

Bir neçə həftədən sonra Snouboll yeldəyirmanı ilə bağlı layihəsini hazırlayıb başa çatdırdı. Texniki təfərrüatlar mister Consa məxsus "Ev üçün min faydalı şey", "Hər kəs bəna ola bilər" və "İbtidai elektrik kursu" kitablarından götürülmüşdü. Snouboll layihə üzərində ferma binasının çardağında işləyirdi. Buradan bir vaxtlar inkubator kimi istifadə olunmuşdu. Hamar taxta döşəmə sxemlərin çəkilməsi üçün çox əlverişli idi. Snouboll bəzən saatlarla çardağda qapanıb qalırdı. O, arada bir lazımlı səhifələrinin üzərinə xırda daşlar qoyduğu kitaba baxır, təbaşir parçasını dırnaqları arasında tutaraq biri-birinin ardınca müxtəlif çızıqlar və xətlər çəkir, hərdən kənarında dayanıb işinə tamaşa edir və sevincindən xoruldayırdı. Tədrisən onun layihəsi bir xeyli dirsəkli val, dişli çarx və s. ibarət mürəkkəb bir mexanizmə çevrildi. Bu mürəkkəb mexanizmin planı artıq bütün döşəməni tutmuşdu. Snoubollun layihəsi qalan heyvanlar üçün tamamilə anlaşılmaz, eyni zamanda da çox heyvətəmiz bir mənşərə idi. Fermanın bütün sakinləri gündə azı bir dəfə Snoubollun sxemlərinə tamaşa edirdilər. Hətta toyuqlar və qazlar da təbaşirlə çəkilmiş xətləri ayaqlamamağa çalışaraq layihəyə baxmağa gəlirdilər. Yalnız Napoleon maraqlı göstərmirdi. O, əvvəldən yeldəyirmanı ideyasının əleyhinə olduğunu bildirmişdi. Lakin bir gün gözlənilmədən Napoleon da planla tanış olmağa gəldi. Ağır-ağır sxemin ətrafında gəzib-dolaşdı, hər detallı diqqətlə nəzərdən keçirdi, iki dəfə xoruldu və kənara çəkilib gözlərini qıyaraq nifrətlə baxdı. Sonra isə qəfildən dal ayağını qaldıraraq çertyojun üstünə işədi və heç bir söz demədən çıxıb getdi.

Yeldəyirmanı məsələsi fermada dərin fikir ayrılığı yaratmışdı. Snouboll dəyirman tikintisinin çətin olacağını inkar etmirdi. Divarları hörmək üçün daş gətirilməli idi, sonra pərləri quraşdırmaq, naqıl və dinamo tapmaq lazım idi. (Onları haradan və necə tapacağı haqqında Snouboll bir söz demirdi). Lakin bütün işlərin bir il ərzində başa çatdırılmasının vacibliyini bildirirdi. Ondan sonra hər şey elə asan olacaqdı ki, heyvanlara həftədə yalnız üç gün işləmək kifayət edəcəkdilər. Napoleon isə mübahisə edib deyirdi ki, indi əsas məsələ məhsul istehsalını artırmaqdır. Əgər heyvanlar vaxtlarını boş yerə dəyirman tikintisinə sərf etsələr acından öləcəklər. Heyvanlar iki yerə bölünmüşdülər. Bir qismi "Snoubolla və üç günlük iş həftəsinə səs verin!", digərləri isə "Napoleona və dolu axurlara səs verin!" şüarı ilə çıxış edirdilər. Dəstələrin heç birinə qoşulmayan yeganə heyvan Bencamin idi. O, nə məhsul bolluğu yaradılacağına, nə də dəyirmanın heyvanların əməyini yüngülləşdirəcəyinə inanırdı. Deyirdi ki, dəyirman oldu-olmadı, həyat öz axarı ilə davam edəcək. Yəni vəziyyət get-gedə daha da korlanacaq.

Dəyirmanla bağlı mübahisələrlə yanaşı fermanın müdafiəsi məsələsi də gündəlikdə dayanırdı. Hamı başa düşürdü ki, insanlar "Pəyə döyüşündə" məğlub olsalar da, fermanı ələ keçirmək və mister Consun hakimiyyətini bərpa etmək üçün yeni, daha qətiyyətli təşəbbüs göstərmək fikrindən daşınmayıblar. Bunun üçün kifayət qədər səbəb vardı. Artıq insanların məğlubiyət xəbəri hər tərəfə yayılmış və qonşu fermalardakı heyvanların müqavimət həvəsini artırmışdı. Həmişəki kimi bu məsələdə də Snoubolla Napoleon arasında fikir ayrılığı yarandı. Napoleonun fikrincə heyvanlar odlu silah tapmalı və ondan istifadə qaydalarını öyrənməli idilər. Snouboll isə deyirdi ki, onlar havaya daha çox göyərçin qaldırmalı və qonşu fermalardakı heyvanlar arasında üsyan fikrini yaymalıdırlar. Biri deyirdi ki, özlərini müdafiə etməyi öyrənməsələr məğlub olacaqlar, o biri iddia edirdi ki, hər yerdə heyvanların üsyanı başlansa, müdafiəyə ümumiyyətlə ehtiyac qalmayacaq. Ferma sakinləri əvvəlcə Napoleona, sonra Snoubolla qulaq asırdılar, lakin hansının haqlı olduğunu heç cür anlaya bilmirdilər. Qulaq asdıqları anda kim danışırırsa, onun fikri ilə razılaşdıqlarını başa düşürdülər.

Nəhayət, Snoubollun planını tam başa çardıracağı gün gəlib çatdı. Novbəti bazar günü Məşvərət şurasının yığıncaqda dəyirmanın tikintisinə başlayıb-başlamamaq məsələsi səsverməyə çıxarıldı. Heyvanlar böyük anbara toplaşdıqdan sonra Snouboll ayağa qalxdı, mane olmağa çalışan qoyunların mələrtlərinə əhəmiyyət vermədən dəyirman tikilməsinin zəruriliyini əsaslandıraraq dəlillərini ortaya qoydu. Sonra Napoleon cavab vermək üçün ayağa qalxdı, qətiyyətlə bildirdi ki, dəyirman tikintisi cəfəng işdir, heç kəsə bu məsələnin lehinə səs verməyi məsləhət görmür. Sözüünü qurtaran kimi yerində oturdu. Çıxışı heç yarım dəqiqə çəkmədi. Deyəsən, danışığının necə təsir bağışlaması da onu maraqlandırmırdı. Snouboll sıçrayıb yerindən qalxdı, yenidən mələşməyə başlayan qoyunlara təpənilib dəyirman ideyasının müdafiəsi ilə bağlı ehtiraslı bir nitq söylədi. İndiyə qədər heyvanların rəğbəti tərəflər arasında demək olar ki, yarı bölünmüşdü. Ancaq Snoubollun natiqlik məharəti vəziyyəti bir an içərisində dəyişdi. Snouboll heyvanları alçaldan fiziki əməyin ağır şərtləri aradan qaldırıldıqdan sonra Heyvanıstanın qısa müddət ərzində necə dəyişəcəyini birbaşa hədəfə dəyən sözlərlə təsvir etdi. İndi onun təxəyyülü saman döğrayan və çuğundur sıxan maşınlardan çox qabağa getmişdi. Snouboll ehtiraslı nitqi ilə heyvanların gözləri qarşısında qeyri-adi mənzərələr canlandıraraq deyirdi ki, elektrik enerjisi toxum səpən və ot biçən, taxıl döyən və dərz bağlayan maşınları işlədəcək, elektrikin köməyi ilə torpaq şumlanacaq və malalanacaq, hər tövlədə işıq yanacaq, isti və soyuq su olacaq, isitmə sistemi işləyəcək. O, nitqini başa çatdıranda səsvermənin nəticəsi artıq heç kimdə şübhə doğurmurdu. Lakin elə həmin anda Napoleon ayağa qalxdı, Snoubolla sınaqçı nəzərlərlə çəp-çəp baxıb o ana qədər keç kəsin eşitmədiyini qəribə bir səs çıxardı.

Bayırdan qəzəbli it hürüşməsi eşidildi. Boyunlarına xalta bağlanmış, sinələrindən mis lövhəciklər asılmış doqquz nəhəng köpək sürətlə anbara soxuldu. Onlar birbaşa Snoubollun üstünə atıldılar. Snouboll tam zamanında yerindən sıçrayıb canını itlərin dişindən qurtara bildi. Bir an keçməmiş o, özünü ambarın qapısına atdı, itlər də dalınca sıçradılar. Təəccüblənmiş və qorxudan dilləri tutulmuş heyvanlar qapı önünə toplaşıb baş verənləri izləyirdilər. Snouboll var gücü ilə tarladan böyük yola tərəf qaçırdı. Aydın məsələdir ki, o ancaq donuz kimi qaça bilirdi. Arxadan dabanqırma gələn köpəklər Snoubollu haqlamaqda idilər. Birdən ayağı sürüşdü və hamı onun artıq ələ keçdiyini düşündü. Amma Snouboll son anda özünü düzəldib əvvəlkindən də bərk qaçmağa başladı. Köpəklər yenə onu haqladılar. Onlardan biri sivri dişlərini Snoubollun quyruğuna uzatdı. Snouboll zamanında quyruğunu köpəyin ağzından xilas edib var gücü ilə irəli atıldı. İndi onu köpəklərdən yarım addımlıq məsafə ayırırdı. Son anda Snouboll özünü hasardakı deşikdən bayıra ata bildi və bir daha onu görənlər olmadı.

Qorxmış heyvanlar sakitcə anbara doluşdular. Az keçməmiş köpəklər də geri qayıtdılar. Əvvəlcə heç kəs onların haradan peyda olduqlarını təsəvvürünə gətirə bilmirdi. Lakin tezliklə hər şey aydın oldu. Onlar bir zaman Napoleonun analarından aldığı və tərbiyəsi ilə özünün məşğul olduğu küçüklər idi. Düzdür, hələ böyüyürdülər, lakin artıq canavara bənzəyən heybətli itlərə çevrilmişdilər. Onlar Napoleonu dovrəyə aldılar. Bir vaxtlar digər itlərin mister Consun qarşısında quyruq buladıqları kimi köpəklərin də indi eyni hərəkəti Napoleonun qarşısında etmələri heç kəsin diqqətindən yayınmadı.

Napoleon köpəklərin əhatəsində vaxtı ilə Mayorun öz nitqini soylədiyi döşəmədən azacıq hündür olan səkiyə qalxdı. Bu gündən etibarən Məşvərət şurasının bazar günü iclaslarının keçirilməyəcəyini elan etdi. Bildirdi ki, belə toplantılara ehtiyac yoxdur, bu, sadəcə boş yerə vaxt itirməkdir. Gələcəkdə fermanın işləri ilə bağlı bütün məsələlər onun rəhbərliyi altında donuzlardan ibarət xüsusi komissiya tərəfindən həll ediləcək. Komissiya əlahiddə şəkildə toplanacaq və qəbul olunmuş qərarlar barəsində heyvanlara sonra məlumat veriləcək. Fermanın bütün sakinləri əvvəllər olduğu kimi yenə də hər bazar günləri səhər bayraq qaldırılması və "İngiltərə heyvanları" mahnısının oxunması mərasimində iştirak edəcək, ardınca da həftəlik tapşırıqlarını alacaqlar. Lakin bu zaman heç bir müzakirə aparılmayacaq.

Snoubollun qovulmasının yaratdığı sarsıntıya baxmayaraq heyvanlar toplantıların ləğvi xəbərini məyusluqla qarşıladılar. Əgər fikirlərini yaxşı əsaslandırma bilsəydilər, bəziləri hətta etiraz etməyə də hazır idilər. İş o yerə çatmışdı ki, Bokser də əməlli-başlı həyəcanlanmışdı. O, qulaqlarını şəkələdi, bir neçə dəfə yalını silkələdi, fikirlərini nizama salmağa çalışdı. Amma sonda deməyə lazımlı sözlər tapa bilmədi. Donuzlardan bəzilərinin yaxşı danışmaq qabiliyyəti vardı. Birinci sırada oturmuş dörd gənc donuz ciyilti səsle

etirazlarını bildirdilər. Onların dördü də eyni anda sıçrayıb ayağa qalxdılar və xorla danışmağa başladılar. Lakin Napoleonu dövrəyə alıb oturmuş köpəklər onların üstünə astadan mırıldayan kimi donuzlar səslərini kəsib yerlərində oturdular. Qoyunlar təxminən on beş dəqiqə ərzində var səsləri ilə "Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq pisdir", - deyə mələdilər. Bununla da müzakirələr açmaq niyyətinin qarşısı alındı.

Sonra Çığırğan yeni qaydaları izah etmək üçün heyvanların yanına göndərildi.

-Yoldaşlar!-deyə o, çığırırdı.- Inanırım ki, hər bir heyvan yoldaş Napoleonun öz üzərinə əlavə məsuliyyət götürməklə nə qədər böyük fədakarlıq etdiyini layiqincə qiymətləndirməyi bacaracaq. Yoldaşlar, elə düşümnəyin ki, rəhbərlik etmək - kef çəkməkdir. Əksinə, bu çox böyük və ağır məsuliyyətdir. Bütün heyvanların bərabərliyi ideyasına yoldaş Napoleon kimi ürəkdən inanan başqa lider yoxdur. Əlbəttə, əgər qərarları siz qəbul etsəydiniz o, özünü daha xoşbəxt sayardı. Lakin bəzən siz səhv addım ata bilərsiniz. Bəs onda necə olardı, yoldaşlar? Təsəvvürünüzə gətirin ki, siz dəyirman xəyalplovu ilə meydana atılan Snoubollun, indi cinayətkardan o qədər də fərqlənmədiyi aşkara çıxan Snoubollun arxasınca getmək barəsində qərar qəbul etmişiniz...

-O, "Pəyə döyüşündə" cəsarətlə vuruşurdu!-deyə kimsə dilləndi.

-Cəsarət hələ hər şey demək deyil!- Çığırğan etiraz etdi.-Sədaqət və itaət-ən vacib olanlar bunlardır. "Pəyə döyüşünə" gəldikdə isə inanırım ki, bir vaxt gələcək, Snoubollun bu döyüşdəki rolunun həddindən artıq şişirdildiyi ortaya çıxacaq. Intizam, yoldaşlar, dəmir intizam-bu gün ən vacib məsələ budur! Bir yanlış addım kifayətdir ki, düşmənlər yenidən üstümüzdə ayaq açsınlar. Inanırım ki, yoldaşlar, siz heç biriniz Consun geri qayıtmasını istəmirsiniz!

Həmişəki kimi bu dəfə də Consa bağlı dəlil hamını susdurdu. Heyvanların heç biri onun qayıtmasını istəmirdi. Əgər bazar günü müzakirələri Consun dönüşü ilə nəticələnəcəkdir, onda bu müzakirələr dərhal dayandırılmalı idi! Hər şeyi götür-qoy etməyə vaxt tapmış Bokser hamının fikrini bildirərək dedi: "Əgər yoldaş Napoleon belə deyirsə, deməli belə olmalıdır". Bundan sonra o, özünün "Mən daha çox işləyəcəyəm!" şüarına "Napoleon həmişə haqlıdır!" şüarını da əlavə etdi.

Artıq havanın şaxı sınımışdı, yaz şumu başlanmışdı. Snoubollun dəyirman layihəsi üzərində işlədiyi çardaq otağının qapısı o vaxtdan bağlı saxlanırdı. Heyvanlara layihənin pozulduğu xəbəri çatdırılmışdı. İndi hər bazar günü səhər saat onda hamı ambara toplaşır, həftə ərzində görülməli işlərlə bağlı tapşırıqlar alırdı. Qoca Mayorun yalnız kəllə sümükləri salamat qalan başı məzardan çıxarılmış, tufəngin arxasında, bayraq dirəyinin dibindəki kötüyün üstünə qoyulmuşdu. Bayrağa ehtiram bildirəndən sonra heyvanlar anbara girməmişdən əvvəl növbə ilə qoca Mayorun kəllə sümüyü önündən keçməli və ona təzim etməli idilər. İndi heyvanlar anbarda əvvəllər olduğu kimi hamısı bir yerdə oturmurdular. Napoleon, Çığırğan və gözəl şerlər, mahnılar müəllifi kimi

tanınan Minimus adlı istedadlı donuz anbarın yuxarı başında, nisbətən yüksək yerdə otururdular. Doqquz köpək yarım dairə şəklində dayanaraq onları qabaq sıralardakı donuzlardan ayırırdı. Qalan heyvanlar üzvlərini Napoleonun əyləşdiyi hündür yerə tərəf çevirərək anbardakı boş yerlərini tuturdular. Napoleon hərbi komanda vermiş kimi kobud səsle öz tapşırıqlarını oxuyur, axırda isə "İngiltərə heyvanları" yalnız bir dəfə ifa olunduqdan sonra hamı dağılışırdı.

Snoubollun qovulmasının üçüncü həftəsi, bir bazar səhəri heyvanlar dəyirmanının nəyin bahasına olursa-olsun tikilməsi ilə əlaqədar Napoleonun sozlərini eşidib bərk təəccübləndilər. Napoleon qərarını nəyə görə dəyişdiyini izah etmədi. Lakin bildirdi ki, bu əlavə iş heyvanlardan son dərəcə böyük zəhmət tələb edir və hətta vəziyyətlə əlaqədar gündəlik qida norması da azaldıla bilər. Layihə ən xırda detallarına qədər nəzərdən keçirilmişdir. Son üç həftə ərzində donuzlardan ibarət xüsusi komissiya onun üzərində işləmişdir. Dəyirmanın və digər yardımçı binaların tikintisinin təxminən iki il müddətində başa çatdırılması nəzərdə tutulurdu.

Həmin axşam Çığırğan heyvanlarla fərdi söhbət zamanı Napoleonun heç zaman dəyirman tikintisinin əleyhinə olmadığını izah edirdi. Əksinə, lap əvvəldən bu işin təşəbbüskarının yoldaş Napoleon olduğunu deyirdi. Sən demə, Snouboll inkubator otağının döşəməsinə çəkdiyi planı onun kağızları arasından oğurlayıbmış! Yəni, dəyirman ideyasının ilk müəllifi Napoleon idi. "Bəs elə isə Napoleon niyə layihənin əleyhinə belə kəskin çıxış etdi?"-deyə bəziləri soruşurdular. Söhbət belə şəkildə alanda Çığırğan gözlərini hiyləgərcəsinə qıydı. "Bu yoldaş Napoleonun bicliyi idi,-dedi.- O, özünü dəyirman tikintisinin əleyhdarı kimi GÖSTƏRƏRKƏN sadəcə manevr edir, təhlükəli xarakterə və mənfi təsir gücünə malik Snoubolldan xilas olmaq istəyirdi. Artıq Snouboll fermadan uzaqlaşdırılıb və layihə onun heç bir müdaxiləsi olmadan həyata keçirilə bilər. Cıvciv bütün bunların taktika olduğunu dedi. Sonra bir neçə dəfə də təkrarladı: "Bəli, taktika, yoldaşlar, taktika!": Bu sözləri deyərək Cıvciv yerində oynayır və gülə-gülə quyruğunu tərpedirdi. Heyvanlar bu sözün mənasını başa düşdüklərinə o qədər də əmin deyildilər. Lakin Cıvciv elə inandırıcı danışdı, onu müşayiət edən üç köpək isə elə hədələyici tərzdə mırıldanırdılar ki, onlar heç bir əlavə sorğu-sualsız deyilənlərlə razılaşırdılar.

VİFƏSİL

İl boyu heyvanlar qul kimi çalışdılar. Lakin onlar zəhmətlərindən həzz alırdılar. Özlərini fəda etmələri, əziyyət şəkəmələri ilə bağlı heç bir şikayət eşidilmirdi. Bilirdilər ki, nə iş görürlərsə özləri və övladları üçün görürlər. Daha İnsan adlanan bir dəstə tənbel, oğru məxluq üçün can qoymurlar.

Yazda və payızda hər gün on saat işləyirdilər. Avqustda isə Napoleon bazar günləri nahardan sonra da işləmək zərurəti yarandığını elan etdi. Doğrudur, bu

məsələ tam könüllülük əsasında idi. Lakin işə çıxmayan heyvanın yemək payı yarıbayarı azaldılırdı. Nə qədər əlləşib vuruşsalar da, hələ görülməmiş bir xeyli iş qalmışdı. Biçin vaxtı ötən ildəki qədər bol məhsul toplaya bilməmişdilər. Yayın əvvəlində köklü bitkilər əkilməsi nəzərdə tutulan iki sahə isə şum vaxtında başa çatdırılmadığından ümumiyyətlə boş qaldı. Qarşıdan gələn qışın ağır keçəcəyini indidən gorməmək mümkün deyildi.

Dəyirmanın tikintisində də gozlənilməz çətinliklər yaranmışdı. Fermanın yaxınlığında yaxşı əhəngdaşı mədəni vardı, həyətdəki anbarların birindən isə xeyli qum və sement dolu kisələr tapmışdılar. Bir sözlə, tikinti üçün zəruri olan bütün materialları əl altında toplanmışdı. Həllini dərhal tapa bilmədikləri çətinlik sal daşları lazımi ölçülərdə kəsib-doğramaq idi. Daşları qırmaq üçün ling və cəkilə işləmək tələb olunurdu. Amma heyvanların heç biri bunu bacarmırdı. Çünki heç bir heyvan dal ayaqları üstündə dik dayana bilmirdi. Bir həftəlik hədərlərdən sonra kiminsə ağına daşların sındırılmasında qravitasiya qüvvəsindən istifadə etmək fikri gəldi. Karxanada bütöv halda hörgüdə istifadəsi mümkün olmayan çoxlu iri, sal qaya parçaları vardı. Onlara kəndir bağladılar, sonra inəklər, atlar, qoyunlar-bir sözlə, qolunda gücü olan bütün heyvanlar hamısı birlikdə üzə yuxarı dartmağa başladılar. Xüsusilə çətin anlarda hətta kənarda dayanıb göstəriş verən donuzlar da işə əl yetirirdilər. Daşları sürüyüb karxananın kənarındakı hündür yerə gətirir, oradan üzəşəği buraxırdılar. Dik yamacdan yuvarlanan daşlar parçalanıb kiçik hissələrə bölünürdü. Bundan sonra onları tikinti yerinə daşımaq elə bir çətinlik törətmirdi. Nisbətən iri daş parçalarını atlar arabada daşıyırdılar. Qırıntıları aparmaq isə qoyunlara həvalə olunmuşdu. Hətta Müriellə Bencamin də köhnə ikitəkərli faytona qoşulur və bacardıqları yardımı edirdilər. Yayın sonunda kifayət qədər daş ehtiyatı yığıldı və donuzların ayıq-sayıq nəzarəti altında tikintiyə başlandı.

İş yavaş və çətin gedirdi. Bəzən nisbətən böyük bir daşı yuxarı qaldırmaq üçün bütün günü qan-tər içərisində əlləşmək lazım gəlirdi. Sonda isə işin tərsliyindən daş gumbultu ilə təzədən karxanaya düşüb qırılırdı. Gücü az qala bütün heyvanların toplam gücünə bərabər olan Bokstersiz heç bir işin öhdəsindən gəlmək mümkün deyildi. Bəzən iri daş parçası üzəşəği sürüşəndə və az qala heyvanları da dartıb özü ilə karxananın dibinə sürüyəndə Bokser ipi var gücü ilə çəkib daşı saxlayırdı. Kəsik-kəsik nəfəs alan, dırnaqları ilə daşlardan qığılcım qoparan, arxasında iri daş parçası tərdən islanıb parıldayan gövdəsi ilə qarış-qarış təpəyə dırmanan Bokser hər kəsdə heyranlıq hissi doğururdu. Klover bəzən ona özünü üzüb əldən salmamağı məsləhət görürdü. Lakin Bokser ona heç vaxt qulaq asmırdı. "Mən daha çox işləyəcəyəm!" və "Napoleon həmişə haqlıdır!"-şüarlarını bütün çətinliklərin açarı sayırdı. Artıq Bokser xoruzdan səhərlər onu yarım saat deyil, 45 dəqiqə tez yuxudan oyatmağı xahiş etmişdi. Özünə o qədər də çox görünməyən bu qənaət olunmuş vaxt ərzində Bokser

təkbaşına karxanada çalışır, sındırılmış daşları toplayır, onları dəyirman tikilən təpəyə daşıyırdı.

İş ağır olsa da həmin yay heyvanların yaşayışı o qədər də pis deyildi. Yemək Consun vaxtındakından çox olmasa da, hər halda az da sayıla bilməzdi. Həm də indi onlar yalnız özlərini yedirmək qayğısına qalırdılar. Daha beş nəfər İnsan adlanan, əlini ağdan-qaraya vurmayan tənbel, bədxərc məxluqu saxlamaq haqqında düşünmürdülər. Bu elə güclü hiss idi ki, heyvanları bir çox məhrumiyyətlərə sinə gərməyə məcbur edirdi. Məhz heyvan kimi işləmək bəzi hallarda səmərəliliyi artırır və əməyi yüngülləşdirirdi. Məsələn, insan heç zaman tarlaları heyvanlar qədər yaxşı gübrələyə bilməzdi. O biri tərəfdən, indi heç bir heyvan oğurluq etmədiyindən otlaqları əkin yerlərindən ayıran çəpərlərin çəkilməsinə və təmirinə ehtiyac qalmırdı. Amma bütün bunlara baxmayaraq yayda gözlənilməz çətinliklər özünü göstərməyə başladı. Parafin yağı, mismar, məftil, it biskviti, nal almaq lazım idi. Bu məhsulların heç biri fermada istehsal olunmurdu. Sonra toxum və süni gübrələrə ciddi ehtiyac olduğu aşkara çıxdı. Digər tərəfdən, müxtəlif iş alətləri, nəhayət dəyirman üçün avadanlıq da alınmalı idi. Bütün bunların hansı yolla əldə ediləcəyini heç kəs təsəvvürünə də gətirə bilmirdi.

Bir bazar günü səhər heyvanlar həftəlik tapşırıq almağa toplaşanda Napoleon yeni siyasi kursa keçməklə bağlı qərar qəbul etdiyini bildirdi. Artıq Heyvanıstan qonşu fermalarla ticarət əməkdaşlığına başlayır. Təbii ki, məqsəd qazanc əldə etmək deyil. Sadəcə son dərəcə zəruri olan mal və materialları almaq lazımdır. "Hər şey dəyirman tikintisinin tələblərinə tabe tutulmalıdır!" - deyə vurğulayan Napoleon bir neçə ot tayasını və bu ilki buğda məhsulunun bir hissəsini, habelə gələcəkdə pula ehtiyac yaranarsa, Uillington bazarında yumurtaları satmaq fikrində olduğunu bildirdi. Napoleon istehsal etdikləri məhsulun satılmasının toyuqların dəyirman tikintisinə töhfəsi kimi alqışladığını ayrıca diqqətə çatdırdı. Əvvəlcə heyvanlar pərtlik hissi keçirdilər. Heç vaxt insanlarla əlaqə saxlamamaq, heç vaxt ticarətlə məşğul olmamaq, heç vaxt puldan istifadə etməmək-məgər Consun fermadan qovulmasından sonra ilk təntənəli toplantıda bütün bu məsələlər barəsində yekdilliklə qərar qəbul olunmamışdı? Heyvanlar hamısı həmin qətnamələri yaxşı xatırlayırdılar. Ən azı onların yaddan çıxmadığını düşünürdülər. Napoleon Məşvərət şurasının iclaslarını qadağan edən zaman etirazlarını bildirmək istəyən dörd donuz yenə də çəkinə-çəkinə səslərini qaldırmaq istədilər. Lakin itlərin qəzəbli mırıltısı onları dərhal sakitləşdirdi. Sonra həmişəki kimi qoyunlar "Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq pis!"-deyə xorla mələşdilər və ani pərtlik hissi aradan qalxdı. Napoleon ayağını qaldıraraq hamını sakitliyə çağırdı, məsələ ilə bağlı artıq lazımı göstərişlər verdiyini bildirdi. Həm də heyvanlardan heç birinin etimad doğurmayan İnsan adlı məxluqla ünsiyyətinə əsla ehtiyac olmayacaqdı. Bu ağır yükü Napoleon öz çiyinlərinə götürürdü. Uillingtonda yaşayan vəkil Uimper Heyvanıstanla qalan

dünya arasında vasitəçilik etməyə razılıq vermişdi. Bundan sonra o, hər həftənin birinci günü səhər lazımı təlimatlar almaq üçün fermaya gələcəkdi. Napoleon nitqini həmişə olduğu kimi "Yaşasın Heyvanıstan!" şüarı ilə bitirdi. "İngiltərə heyvanları" himni ifa olunduqdan sonra hamı dağılışdı.

Həmin gün Çığırğan fermanı dolaşib heyvanları bir də sakitləşdirdi. O, hamını inandırır ki, ticarətlə məşğul olmamaq və puldan istifadə etməmək barəsində qərar yoxdur, ümumiyyətlə belə təklif verilməyib. Onun dediyinə görə bütün bunlar mənasız uydurmaldan və Snoubollun dövriyyəyə buraxdığı yalanların əks-sədasından başqa bir şey deyildi. Lakin bir neçə heyvan hələ də şübhə içində qaldıqlarından Çığırğan bic-bic onlardan soruşurdu: "Bütün bunları sadəcə yuxuda görmədiyinizə əminsiniz, yoldaşlar? Əlinizdə həmin qərarların yazılı mətni var? Onlar haradasa yazılıb?". Həqiqətən əldə heç bir yazılı mətn olmadığından heyvanlar bütün bunları sadəcə yanlışlıq kimi qəbul etmək firki ilə razılaşdılar.

Mister Uimper razılaşdırıldığı kimi hər bazar ertəsi səhər fermaya gəlirdi. O, iri bakenbardlı, balaca boylu, sifətindən hiyləgərlik yağan bir adam idi. Xırda vəkilliklə məşğul olurdu. Lakin Heyvanıstanın nə vaxtsa vasitəçiyə ehtiyac duyacağını və bu işdən yaxşı qazanc götürmək mümkün olduğunu hamıdan əvvəl anlaya bilmişdi. Hər dəfə vəkilin gəldiyini görə heyvanlar səbəbini anlamadıqları qorxu keçirir və ondan mümkün qədər uzaq olmağa çalışırdılar. Amma istənilən halda Napoleonun dörd ayağı üstündə dayanıb ikiayaqlı mister Uimperə əmrlər verməsi heyvanların qəlbini qürur hissi ilə doldurur və onları yeni qaydalarla qismən də olsa barışmağa vadar edirdi. İndi onların insan nəslə ilə münasibətləri əvvəlki vaxtlardakından xeyli fərqlənirdi. Heyvanıstanın tərəqqiyə qovuşduğunu görə insanların qəzəb və nifrəti daha da artmışdı. Bir vaxtlar bütün insanlar fermanın gec-tez iflasa uğrayacağını, dəyirman tikintisini isə uğursuzluqla başa catacağının labüd olduğunu danışırdılar. Pivəxanada görüşərkən onlar müxtəlif sxem və diaqramları bir-birlərinə göstərib dəyirmanın mütləq uçacağını iddia edir, hətta uçmasa belə heç zaman işləməyəcəyini deyirdilər. Ancaq ürəklərində əsla istəməsələr də, öz işlərini bacarıqla idarə edən heyvanlara get-gedə artan hörmətlərini də gizlətmirdilər. Münasibətlərin dəyişməsinin əlamətlərindən biri də insanların fermanın keçmiş "Malikanə" adından imtina etmələri və onu yeni adı ilə "Heyvanıstan" adlandırmaları idi. Onlar artıq özü də fermanın nə vaxtsa geri qaytarılacağına ümidini itirən və başını götürüb harasa gedən Consun iddialarını müdafiə etməkdən əl çəkmişdilər. Hələlik mister Uimperin vasitəçiliyi istisna olunmaqla Heyvanıstanla qalan dünya arasında elə bir əlaqə yox idi. Lakin Napoleonun ya Foksvuddan mister Pilkinqton, ya da Pinçfilddən mister Frederiklə müəyyən iqtisadi razılaşmalar əldə etməsi barəsində şaiyələr gəzib dolaşırdı. Lakin onların hər ikisi ilə eyni vaxtda heç bir danışiq aparılmırdı.

Bu hadisə donuzların gözlənilmədən ferma binasına köçüb orada yaşamağa başladıkları vaxta təsadüf etmişdi. Heyvanlar yenə Üsyandan dərhal sonra evdə yaşamaq əleyhinə qərar çıxarıldığını yada salmağa başladılar. Yenə də Çığırğan onları heç vaxt belə bir qərarın qəbul edilmədiyinə inandırmalı oldu. O deyirdi ki, fermanın beyni olan donuzlara işləmək üçün sakit şərait lazımdır. Digər tərəfdən, Rəhbərin (son vaxtlar o, Napoleonun adı gələndə yalnız bu kəlmədən istifadə edirdi) nüfuzu onun tövlədə deyil, evdə yaşamasını tələb edir. Donuzların yalnız qonaq otağında dincəlmək və mətbəxdə yeyib-içməklə kifayətlənmədiklərini, həm də yorğan-döşəkdə yatdıqlarını eşidən bəzi heyvanların bu xəbərdən qanları lap qaraldı. Bokser "Napoleon həmişə haqlıdır!" şüarı ilə söz-söhbətə son qoymaq istədi. Lakin heyvanların yorğan-döşəkdən istifadəsi əleyhinə qərarı yaxşı xatırladığını düşünən Klover anbarın arxa divarına yaxınlaşdı və Yeddi Prinsipi höccələməyə başladı. Sonda ayrı-ayrı hərləri oxumaqdan başqa heç bir şey bacarmadığını görüb Mürieli köməyə çağırmalı oldu.

-Müriel, Dördüncü Prinsipi mənə oxu. Orada yorğan-döşəkdə yatmaq əleyhinə bir şey deyilmir ki?

Müriel çətinliklə də olsa, mətni oxudu.

-Burada yazılıb ki, "Heyvanlar mələfə çəkilməmiş yataqda yatmırlar".

Yaddaşından heç vaxt şikayətlənməyən Klover Dördüncü Prinsipdə mələfələr haqqında bir şey deyildiyini xatırlaya bilmirdi. Lakin divarda belə yazılmışdısa, deməli belə olmalı idi. Təsadüfən elə bu vaxt Çığırğan iki-üç köpəyin əhatəsində oradan keçirdi. O, dərhal məsələyə aydınlıq gətirdi:

-Yoldaşlar, yəqin indi biz donuzların ferma bunasındakı yataq otaqlarında, çarpayılarda yatdığımızı eşitmisiniz. Niyə də yatmayaq? Siz güman edirsiniz ki, yataqla bağlı hər hansı bir qadağa vardı? Yataq nədir? Yatmaq üçün yer. Yəni, tövlənin yerliyinə döşənmiş bir qucaq saman da yataqdır. Qadağa isə yatağa deyil, özünə hər yerdə rahatlıq axtaran İnsanın icad etdiyi mələfəyə qarşıdır. Biz yorğan-döşəklərin üzündən mələfələri götürüb atmışıq və sadəcə odeyala bürünüb yatırırıq. İnsanların yataqları rahat imiş. Lakin bizim-bütün əqli əməyi öz üzərinə götürmüş donuzların tələblərinə cavab verəcək dərəcədə rahat deyildir. Yoldaşlar, əminəm ki, bizi istirahət hüququndan məhrum etmək haqqında düşünürsünüz. Gündəlik ağır işlərimizi yerinə yetirərkən tamam yorulub əldən düşməyimizi istəmirsiniz. Nəhayət inanıram ki, heç biriniz Consu yenidən görmək fikrində də deyilsiniz, elədirmi?

Heyvanlar dərhal belə fikirdə olmadıqlarını bildirdilər və yataqla bağlı söz-söhbətə də son qoyuldu. Odur ki, bir neçə gün sonra donuzların səhərlər qalan heyvanlardan bir saat gec yuxudan oyanacaqları elan olunanda heç bir şikayət eşidilmədi.

Payızda heyvanlar hamısı yorğun düşmüşdülər, lakin xoşbəxt idilər. İl ağır olmuşdu. Otun və dənizin bir hissəsi satıldıqdan sonra qış üçün ərzaq ehtiyatları

yetərli deyildi. Bütün ümidlər dəyirmanla bağlanmışdı. Burada isə işlərin ancaq yarısı görülmüşdü. Biçindən sonra aydın, quru havalar xeyli çəkdi. Heyvanlar həmişəkindən daha çox işləyirdilər. Bütün günü ağır daşlarla əlləşir və dəyirmanın divarlarının daha bir neçə fut qalxdığını görüb sevinirdilər. Biçin vaxtı Bokser hətta gecələr də gəlir, ay işığında bir-iki saat işləyirdi. İstirahət vaxtı heyvanlar yarımçıq dəyirmanın ətrafında dövrə vurur, dik yuxarı qalxan qalın divarlara heyranlıqla baxır və özlərinin belə bir bina tikmək bacarıqlarına təəccüblənirdilər. Yalnız qoca Bencamin dəyirmanla bağlı heyranlığı bölüşmürdü. Eyni zamanda eşşəklərin hamıdam çox yaşamaları haqqındakı məsxərəçi sözlərini çıxmaq şərti ilə nə isə başqa bir söz dediyini eşidən də olmamışdı.

Nəhayət, soyuq cənub-qərb küləkləri ilə noyabr ayı gəldi. Tikinti dayandı, çünki yağış beton qarışdırmağa imkan vermirdi. Bir gecə elə dəhşətli tufan qalxdı ki, ferma binası bünövrəsi üzərində silkələnməyə başladı, anbarın damından bir neçə kirəmit qopub yerə düşdü. Yuxudan ayılan toyuqlar qorxu içində vurnuxmağa və qaqqılmağa başladılar. Onlara elə gəlmişdi ki, yaxınlıqda tüfəng atılır. Səhər heyvanlar bayraq dirəyinin sındığını, bağçadakı küknar ağacının isə turp kimi kokündən çıxıb böyrü üstə düşdüyünü gördülər. Təpəyə tərəf baxanda heyvanların sinəsindən fəryad səsləri qopdu. Gözləri önündə dəhşətli bir mənzərə açıldı-dəyirman uçulub-dağılmışdı.

Heyvanlar bir anda təpəyə tərəf götürüldülər. Son vaxtlar gəzməyə nadir hallarda çıxan Napoleon hamıdan qabaqda qaçırdı. Bəli, onların mübarizələrinin bəhrəsi yerlə-yeksan olmuşdu. Tikili bünövrəyə qədər dağılmışdı, daşlar qırılıb-parçalanmış, dörd bir yana səpələnmişdi. İlk anlar heç kim bir kəlmə danışmadan dayanıb kədərlə daş qalağına baxırdılar. Napoleon da sükut içində var-gəl edir, arada bir əyilib torpağı iyləyirdi. Onun nə haqdasa çox ciddi düşündüyünü göstərən çubuq kimi dik yuxarı qalxmış quyruğu dayanmadan titrəyirdi. Qəflətən axtardığını tapmış kimi yerində dayandı:

-Yoldaşlar!-deyə astadan dilləndi.-Bilirsinizmi, bu kimin işidir? Gecə gəlib dəyirmanımızı dağıdan düşmənin adını bilirsinizmi? Onun adı SNOUBOLL-dur! Qəflətən Napoleonun səsi ıldırım kimi şaqqıldadı. -Bəli, bu Snoubollun işidir! Onun ürəyi bizə nifrətlə doludur. O, təxribat törədərək planlarımızı pozmaq, özünün biabırçı şəkildə qovulmasının intiqamını almaq istəmişdir. Bu satqın gecənin qaranlığından istifadə edib ərazimizə soxulmuş, bir illik zəhmətimizi puç etmişdir. Yoldaşlar, mən bu saat, burada xain Snoubolla ölüm hökmü çıxarıram. Bu hökmü yerinə yetirib ədaləti bərpa edən heyvanı "İkinci dərəcəli qəhrəman heyvan" ordeni və yarım buşel alma mükafatı gözləyir. Kim onu diri tutub gətirsə, bir buşel alma alacaq!

Bu işdə Snoubollun günahkar olduğunu eşidən heyvanlar sarsılmışdılar. Hər tərəfdən narazılıq sədaları eşidilirdi. Hər kəs geri qayıdacağı təqdirdə Snoubollu necə tutmağı fikirləşirdi. Az keçməmiş təpədə əzilmiş otun üstündəki donuz

dırnaqlarının ləpiri diqqəti cəlb etdi. Doğrudur, ləpirlər cəmisi bir neçə metrlik məsafədə idi və hasardakı deşiyə çatıb yox olurdu. Napoleon onları diqqətlə iylədi və Snoubollun izi olduğunu dedi. Onun fikrincə, Snouboll çox güman ki, Foksvud ferması tərəfdən gəlmişdi.

-Bir an da ləngimək olmaz, yoldaşlar!-deyə Napoleon dırnaq izlərini diqqətlə gözdən keçirəndən sonra dilləndi. -İşimiz çoxdur. Elə bu gündən dəyirmanın bərpasına başlayırıq. Qara, yağışa baxmadan bütün qışı tikintini davam etdirməliyik. Bu şərəfsiz xainə bizi belə asanlıqla niyyətimizdən daşındıra bilməyəcəyini göstərməliyik. Yaddan çıxarmayın, yoldaşlar, planlarımızda heç bir dəyişiklik ola bilməz! Onlar günbəgün həyata keçiriləcək. İrəli, yoldaşlar! Yaşasın dəyirman! Yaşasın Heyvanıstan!!

VII FƏSİL

Qış çox sərt keçirdi. Yağış və qarın dalınca güclü küləklər əsdi, sonra isə düz fevrala qədər şaxtalar davam etdi. Dəyirmanın bərpasına başlayan heyvanlar var qüvvələri ilə işləyirdilər. Başa düşürdülər ki, kənardan onların işinə göz qoyanlar var, dəyirmanın tikintisini vaxtında qurtarmasalar paxıl insanın əlinə sevinmək və toy-bayram eləmək üçün əlavə bəhanə verəcəklər.

İnsanlar isə Snoubollun bu işdə əli olduğuna inanmır, dəyirmanın uçmasını divarların nazikliyi ilə izah edirdilər. Heyvanlar bunun həqiqət olmadığını yaxşı bilirdilər. Lakin hər ehtimala qarşı bu dəfə divarları əvvəlki kimi on səkkiz düym deyil, üç fut qalınlığında tikməyi qərara almışdılar. Bu isə o demək idi ki, daha çox daş yığmaq lazım olacaq. Karxana uzun müddət ərimiş qar suyu ilə dolduğundan bir iş görmək mümkün olmamışdı. Quru, şaxtalı havalar başlananda vəziyyət bir az düzəldi. Lakin iş çox ağır gedirdi, heyvanlar isə gələcəyə əvvəlki kimi ümidli deyildilər. Onlar daim aclıqdan, soyuqdan əziyyət çəkirdilər. Ruhdan düşməyən yalnız Bokserlə Klover idi. Çığırğan vətənə xidmətin sevinci və əməyin şərəfi haqqında gözəl nitqlər söyləyirdi. Amma heyvanları ruhlandırın Bokserin gücü və "Mən daha çox işləyəcəyəm!" şüarı idi. Yanvarda ərzaq çatışmazlığı hiss olundu. Heyvanların dən payı xeyli azaldıldı. Doğrudur, kartofun normadan çox veriləcəyi elan olundu. Amma sonra məlum oldu ki, üstü yaxşı basdırılmadığından kartofun çox hissəsini don vurub. Kartoflar yumşaq və dadsız idi, aralarında tək-tükünü yemək olurdu. Heyvanların dilinə günlərlə saman və çuğundurdan başqa bir şey dəymirdi. Onlar aclıqla üz-üzə qalmışdılar.

Bu faktı mütləq dünyadan gizlətmək lazım idi. Dəyirmanın dağılmasından ruhlanan insanlar Heyvanıstan haqqında yeni yalanlar yayırdılar. Yenə də bütün heyvanların aclıq və xəstəliklərdən qırılması, aralarında dəhşətli qarşıdurma yaranması, heyvanyeyənlik və yeni doğulanların öldürülməsi hallarının artması haqqında şaiyələr dolaşırdı. Napoleon Heyvanıstanda ərzaq qıtlığı ilə bağlı

yanmış vəziyyət haqqında əsl həqiqətin üzə çıxacağı təqdirdə bunun necə ağır nəticələr verəcəyini yaxşı başa düşürdü. Ona görə də əks-təəssürat yaratmaq üçün cənab Uimperin imkanlarından istifadə etmək qərarına gəlmişdi. Heyvanlar fermaya hər həftə təkrarlanan səfərləri zamanı onunla çox nadir hallarda ünsiyyətdə olurdular. İndi isə əvvəlcədən seçilmiş bir neçə heyvana, ələlxüsus da qoyunlara mister Uimperin eşidə biləcəyi şəkildə ərzaq bolluğu haqqında danışmaq tapşırılmışdı. Bundan əlavə, Napoleon ambardakı boş çəlləkləri qumla doldurmağı, üstünü isə fermada qalan taxıl və unla örtməyi tapşırırmışdı. Münasib bir bəhanə ilə mister Uimper anbara aparılmış, taxıl və un dolu çəlləklərə baxmasına imkan yaradılmışdı. O da təbii ki, dərhal tora düşmüş, bütün dünyaya Heyvanıstanda heç bir ərzaq qıtlığının olmaması haqqında məlumatlar yaymışdı.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq yanvarın sonunda haradan olursa olsun toxumluq dən tapmaq zərurəti yarandı. Həmin günlər Napoleon heyvanların arasına nadir hallarda çıxırdı. Bütün vaxtını hər qapısında heybətli bir köpəyin dayandığı malikanə binasında keçirirdi. Hər dəfə onu sıx əhatə edən və yaxınlaşmaq istəyən hər kəsin üstünə dişlərini qıcayan altı köpəyin müşaiyəti ilə həyəət çıxması isə bütöv bir mərasimə çevrilirdi. İndi Napoleon çox vaxt bazar günləri də görünür, əmrlərini isə ayrı-ayrı donuzlar, ən çox da Çığırğan vasitəsi ilə çatdırırdı.

Bir bazar günü Çığırğan yenidən anbara girib yerlərini rahatlayan toyuqlara bundan sonra yumurtalarını təhvil verməyi tapşırırdı. Napoleon hər həftə bazara dörd yüz yumurta göndərmək barədə Uimper vasitəsilə ilə müqavilə bağlamışdı. Əldə olunan vəsait yayda vəziyyət yaxşılaşana qədər fermanı taxıl və unla təchizinə yönəldiləcəkdi.

Toyuqlar bunu eşidəndə bərk çığır-bağır saldılar. Əvvəlcədən də onlara belə bir fədakarlığın zəruriliyi izah olunmuşdu. Lakin inanmamışdılar. Onlar artıq qırt yatmağa hazırlaşmışdılar. Belə vaxtda yumurtalarının əllərindən alınması qatillik idi. Consun qovulmasından sonra ilk dəfə idi ki, fermada üsyana bənzər bir hadisə yaranmışdı. Üç cavan beçənin rəhbərlik etdiyi toyuqlar Napoleonun istəyinə qarşı çıxmağa cəhd göstərdilər. Etiraz forması kimi toyuqların çardaqdakı çatıların üstündə yumurtlamaları qərara alındı. Yuxarıdan düşən yumurtalar döşəməyə dəyib parçalanırdı. Napoleon tez və amansız şəkildə önləyici tədbirlər gördü. O, toyuqların yem payının kəsilməsini əmr etdi, onlara hətta bir buğda dənəsi verənlərin də dərhal edam olunacaqlarını bildirdi. Əmrin icrasına nəzarət köpəklərə tapşırıldı. Toyuqlar beş gün müqavimət göstərdilər. Sonda təslim olub hinlərinə, fallarının üstünə qayıtdılar. Bu müddətdə doqquz toyuq həlak oldu. Onların cəsədləri bağda dəfn olundu və xaricə brüsüllöz xəstəliyindən ölmələri haqqında məlumat yayıldı. Mister Uimperin hadisədən yerli-dibli xəbəri olmadı. Artıq yumurtalar səliqə ilə toplanır və həftədə bir dəfə baqqalın furqonlu arabası ilə fermadan aparılırdı.

Bütün bu vaxtda Snoubollu gören olmamışdı. Onun qonşu fermalardan birində ya Foksvudda, ya da Pinçfilddə gizləndiyi haqda şaiyələr dolaşırdı. O dövrdə Napoleon əvvəlki illərlə müqayisədə qonşuluq münasibətlərini nisbətən yaxşılaşdırıb bilmişdi. Bu da on il əvvəl fermadakı cökə meşəliyi qırılan zaman səliqə ilə kəsilib bir tərəfə qalaqlanmış əla ağac materialı sayəsində mümkün olmuşdu. Tələbat vardı və mister Uimper Napoleona onları satmağı məsləhət görmüşdü. Həm mister Pilkinqton, həm də mister Frederik bu materialı məmnuniyyətlə almaq istəyirdilər. Lakin Napoleon onların ikisi arasında tərəddüd edir, hələlik bir qərara gələ bilmirdi. Maraqlıdır ki, Napoleon mister Frederiklə razılığa gəlmək istəyəndə Snoubollun Foksvudda gizləndiyi aşkara çıxırdı, mister Pilkinqtona meyl edəndə isə Snoubollun Pinçfilddə peyda olması xəbəri yayılırdı.

Yazın erkən çağы qəflətən həyəcanlandırıcı bir fakt aşkarlandı: Snouboll gecələr dəfələrlə gizli şəkildə fermaya gəlirmiş! Heyvanlar bundan elə narahat olmuşdular ki, daha tövlələrində rahat yata bilmirdilər. Deyirdilər ki, Snouboll gecənin qaranlığında fermaya gəlir, oğurluq və ziyançılıqla məşğul olurdu. O, taxıl oğurlayır, südlə dolu vedrələri vurub aşırır, yumurtaları sındırır, əkinləri tapdalayır, meyvə ağaclarının qabığını gəmirirdi. İndi Heyvanıstanda hansı iş düz getməsə bütün günahlar Snoubollun üstünə atılırdı. Məsələn, pəncərə şüşəsi sındırılanda, yaxud su borusunun yolu tutulanda dərhal kimsə bunun Snoubollun fermaya gecə səfərlərinin nəticəsi olduğunu əminliklə deyirdi. Ambarın açarı itəndə bütün ferma tərəddüd etmədən Snoubollun onu oğurlayıb quyuya atdığına inanmışdı. Maraqlıdır ki, açar un kisələrinin birinin altından tapıldıqdan sonra da heç kəs fikrini dəyişməmişdi. İnəklər yekdilliklə Snoubollun gecələr gizlicə tövləyə girib onları sağdığını iddia edirdilər. Həmin qıç Heyvanıstana böyük narahatlıq gətirən siçovulların da Snoubolla əlbir hərəkət etdikləri söylənirdi.

Napoleon Snoubollun fəaliyyətinin ətraflı təhqiq olunması haqda sərəncam verdi. O, köpəklərin müşaiyətini ilə həyəətə çıxıb (heyvanlar arada müəyyən məsafə saxlamaqla ardınca gəlirdilər) ferma tikililərinin hamısını diqqətlə nəzərdən keçirdi. Napoleon addımabaşı dayanır və Snoubollun ləpirlərini tapmaq məqsədi ilə yeri iyləyirdi. Dediynə görə, iyin köməyi ilə iz sahibinin kimliyini öyrənmək qabiliyyətinə malik idi. Napoleon həyətin hər küncündə, anbarda, inək damında, toyuq hinində, bostanda torpağı iyləyir və az qala hər yerdə Snoubollun izini aşkara çıxarırdı. O, cəhəngini torpağa söykəyir, bir neçə dəfə dərinədən nəfəs alır və hər dəfə də dəhşətli səslə bağırırdı: "Yenə Snouboll! O, burada olub. Mən onun iyini uzaqdan hiss edirəm". Hər dəfə "Snouboll" adı çəkiləndə köpəklər dəhşətli səslə mırıldayır, dişlərini qıcadırıdılar.

Heyvanlar səksəkə içərisində idilər. Onlara elə gəlirdi ki, Snouboll gözə görünmədən fermada dolaşan, havanı zəhərləyən və hamını təhlükə qarşısında qoyan şər ruha çevrilib. Bir axşam Çığırğan heyvanları bir yerə topladı və

sifətindəki həyəcanlı ifadəni gizlətmədən onlara ciddi yeniliklər çatdırmaq istədiyini bildirdi.

-Yoldaşlar!-deyə Çığırğan çiyinlərini əsəbiliklə dartıb qışqırdı.- Ən dəhşətli sirrin üstü açılıb. Snouboll bu gün də bizə hücum edib fermanı əlimizdən almaq niyyətindən daşınmayan pinçfildli Frederikə satılıb. Snouboll hücum başlananda ona bələdçilik etməyi boyun olub. Bundan daha dəhşətli sirlərin də üstü açılıb. İndiyə qədər biz düşünürdük ki, Snoubollun qiyamının əsas səbəbi onun özündən müştəbehliyi və iddialarıdır. Lakin səhv etmişik, yoldaşlar! Bilirsinizmi əsl səbəb bədir? Hadisələrin lap başlanğıcından Snoluboll Consun tərəfində dayanırmış! Bütün bu müddət ərzində o, Consun gizli agenti imiş! Bütün bunlar Snoubollun qoyub getdiyi və bizim yalnız indi üzə çıxardığımız sənədlərlə təsdiq olunub. Fikrimcə, bu çox ciddi məsələdir, yoldaşlar! Məgər Pəyə döyüşündə məğlub və darmadağın olunmağımız üçün onun necə canfəşanlıq etdiyini (şükür ki, qara niyyətinə çatmadı!) gözümüzə görməmişdikmi?

Heyvanlar yerlərində donub qaldılar. Bu Snoubollun dəyirmanı dağıtmasından da dəhşətli yaramazlıq idi. Heyvanların eşitdikləri xəbəri həzm etmələri üçün bir neçə dəqiqə vaxt lazım oldu. Qəribədir, hamısı Pəyə döyüşündə Snoubollun savaşa necə rəhbərlik etdiyini, necə hücum atıldığını, hətta Consun açdığı atəş nəticəsində belindən yaralanandan sonra da geri çəkilmədiyini xatırlayır, yaxud xatırladıqlarını düşünürdülər. Bütün bunlardan sonra Snoubollun necə Consun tərəfində olması ilk anda heyvanların heç birinə çatmadı. Hətta çox nadir hallarda sual verən Bokser də təəccüblənmişdi. O, qabaq ayaqlarını qatlayıb uzandı, gözlərini yumdu və böyük çətinliklə fikirlərini sahmana salmağa çalışdı. Nəhayət dilləndi:

-Mən buna inanmıram. Snouboll Pəyə döyüşündə hamıdan cəsarətlə vuruşurdu. Gözlərimlə görmüşəm. Bəyəm biz döyüşdən dərhal sonra ona "Birinci dərəcəli qəhrəman heyvan" ordeni vermədikmi?

-Bu bizim səhvimiz idi, yoldaşlar! İndi isə dəqiq şəkildə bilirik və bütün bunlar aşkara çıxardığımız məxfi sənədlərdə də öz əksini tapıb: əslində Snouboll o zaman bizi tələyə salmaq məqsədi güdürmüş.

-Axı o yaralanmışdı! - Bokser sakitləşmək bilmirdi.- Hamımız yarasından necə qan axdığını gözümüzə görmüşdük.

-Bu əvəlcədən qurulmuş oyunun bir hissəsi idi!- deyə Çığırğan qışqırdı. -Consun gülləsi onun belini yüngülcə cızmışdı. Əgər oxumağı bacarırsınızsa, özünün bu barədə nə yazdığını sizə göstərə bilərəm. Plana görə hadisələrin ən gərgin anında Snouboll geri çəkilmək əmri verməli və meydanı düşməyə buraxmalı idi. Snouboll niyyətini həyata keçirməyə çox yaxın idi. Yoldaşlar, indi deyə bilərəm ki, əgər qəhrəman Rəhbərimiz Napoleon olmasaydı, o, öz qara niyyətinə çata bilərdi! Consun adamları həyətə soxularkən Snoubollun qəfildən geri qaçmasını, heyvanları da arxasınca aparmasını xatırlamırsız? Məgər yadınızda deyil ki,

hamının vahimə içərisində olduğu, hər şeyin az qala itirildiyi həmin dəqiqələrdə yoldaş Napoleon "İnsanlığa olüm!" çığıraraq necə irəli atıldı və dişlərini mister Consun baldırına necə keçirdi? Əlbəttə, hamınız bunu çox gözəl xatırlayırsınız, yoldaşlar!- deyə Çığırşan sağa-sola göz ataraq sözünü bitirdi.

Çığırğan döyüş səhnəsini görüntünü təsvir edəndən sonra heyvanlara elə gəldi ki, hadisələrin məhz belə olduğunu xatırlayırlar. Ən azı döyüşün gərgin anında Snoubollun həqiqətən də qaçması yadlarına düşdü. Lakin Bokser hələ də inamsız görünürdü.

-Mən Snoubollun lap əvvəldən xəyanət yolunu tutduğuna inanmıram-deyə o sözünə yekun vurdu.-Sonrakı hərəkətləri başqa məsələdir. Amma inanıram ki, Pəyə döyüşündə o etibarlı yoldaş idi.

-Rəhbərimiz yoldaş Napoleon,- deyə Çığırğan asta, lakin qətiyyətli səsle dilləndi, - qəti şəkildə, bəli qəti şəkildə yoldaş... nədir, o Snoubollun lap başlanğıcdan Consun agenti olduğunu bildirmişdir. Bəli, başlanğıcdan, hələ Üsyan fikri ortada olmamışdan!

-Bu başqa məsələ!- Bokser razılaşdı. - Əgər yoldaş Napoleon deyibsə, həqiqətdir!

-Bəli, yüzdə-yüz həqiqətdir, yoldaş! -Çığırğanın balaça, qaynaşan gözləri ilə Bokserə çəp-çəp baxması heyvanların diqqətindən yayınmadı. O, dönüb getmək istədi, lakin birdən dayandı və əsəbi şəkildə əlavə elədi:

-Mən fermanın bütün sakinlərinə xəbərdarlıq edirəm ki, gözlərini və qulaqlarını bacardıqca geniş açsınlar. Çünki Snoubollun maskalanmış əlaltılarının bu dəqiqənin özündə də aramızda gəzib-dolaşdıqlarını düşünmək üçün əlimdə kifayət qədər əsas var.

Dörd gün sonra Napoleon günorta bütün heyvanların həyətə toplanmalarını əmr etdi. Hamı deyilən vaxtda gələndən sonra mükafatlarının ikisini də döşünə taxmış Napoleon (bir müddət əvvəl o, özünü "Birinci dərəcəli qəhrəman heyvan" və "İkinci dərəcəli qəhrəman heyvan" ordenləri ilə təltif etmişdi) dəhşətli mırıltıları ilə bütün heyvanların canına qorxu salan doqquz nəhəng köpəyinin əhatəsində malikanədən çıxdı. Qabaqcadan nə isə qorxunc bir hadisənin baş verəcəyini hiss edən heyvanlar sakitcə yerlərində dayanmışdılar.

Napoleon dayandı, hamını qəzəbli nəzərlərlə süzdü. Sonra hökmlü səsle xoruldadı. Köpəklər göz qırpımında irəli atılıb dörd donuzun qulaqlarından yapışdılar. Qorxudan və ağrıdan qışqıran donuzları sürüyüb Napoleonun ayaqları altına atdılar. Onların qulaqlarından qan axırdı. Köpəklər bu qanı yaladılar və elə bir anda ağılları başlarından çıxdı. Hamının təəccüb dolu baxışları altında üç köpək eyni amansızlıqla Bokserin üstünə atıldı. Bokser bunu görüb üzərinə gələn köpəyə havadaca elə bir güclü təpik ilişdirdi ki, o, zingildəyib yerə sərildi, aman istədi. Digər iki köpək quyruqlarını qısıb qaçdılar. Bokser sualedici nəzərlərlə Napoleona baxdı. Deyəsən, ayağının altındakı köpəyin axırına çıxmaq, yoxsa buraxmaqla onun fikrini bilmək istəyirdi. Napoleonun sifətinin ifadəsi dəyişdi, sərt səsle Bokserə köpəklə işi olmamasını

əmr etdi. Bokser ayağını qaldırdı, köpək ağrıdan zingildəyə-zingildəyə bir tərəfə süründü.

Ortalığa sakitlik çökdü. Dörd donuz qorxudan əsə-əsə gözləyirdi. Üzlərinin hər cizgisindən özlərini suçlu saydıqları oxunurdu. Napoleon onları cinayətlərini etiraf etməyə çağırırdı. Məşvərət şurasının toplantıları ləğv edilərkən bu donuzlar etirazlarını bildirmişdilər. Onlar dərhal fermadan qovulduğu gündən Snoubolla əlaqə yaratdıqlarını, dəyirmanın dağıdılmasında ona kömək etdiklərini, Heyvanıstanın mister Fredriksin əlinə keçməsi üçün gizli ittifaqa girdiklərini boyunlarına aldılar. Sonra Snoubollun uzun illər boyu mister Consun məxfi agenti olması haqqında özünün məlumat verdiyini sözlərinə əlavə etdilər. Onlar etiraflarını bitirən kimi köpəklər üstlərinə atılıb dördünün də boğazını gəmirtilər. Napoleon qorxunc səslə heyvanların içərisində yenə də günahlarını etiraf etmək istəyənlərin olub-olmaması ilə maraqlandı.

Bir müddət əvvəl toyuqların yumurta ilə bağlı narazılıqlarına rəhbərlik etmiş üç beçə qabağa çıxıb Snoubollu yuxuda gördüklərini və Napoleonun əmrlərinə tabe olmamaq haqqında göstəriş aldıklarını bildirdilər. Köpəklər onları da bir göz qırpımında parça-parça etdilər. Sonra bir qaz yanını basa-basa ortaya gəlib keçən il məhsul yığımı zamanı altı buqda dənəsi gizlətdiyini və gecə xəlvətcə yediğini etiraf etdi. Qoyunlardan biri Snoubollun təkidi ilə gölə işədiyini, ikisi isə Napoleonun ən sədaqətli pərəstişkarlarından sayılan və astma xəstəliyindən əziyyət çəkən qoca qoçu uzun müddət tüstülənən tonqalın ətrafında dövrə vurmağa məcbur etməklə ölüm həddinə çatdırdığını boynuna aldı. Onların da aqibəti əvvəlki günahkarlarınkı kimi oldu- hamısı köpəklərin pəncəsində can verdilər. Napoleonun ayaqları yanında cəsədlərdən təpə yaranana və Consun qovulmasından sonra hamının yadından şıxmış kəsif qoxulu qan iyi havanı ağırlaşdırana qədər günahların etiraf olunması və cəzalandırma mərasimi davam etdi.

Hər şey bitəndən sonra donuzlardan və köpəklərdən başqa hamı meydanı tərk etdilər. Heyvanlar sarsılmış və alçaldılmışdılar. Bilmirdilər ki, nədən daha çox sarsılıblar: bəzi heyvanların xəyanət yolu tutub Snoubolla əlaqə yaratmasından, yoxsa şahidi olduqları amansız mühakimədən? Qədim vaxtlarda da belə dəhşət dolu qanlı səhnələr olmuşdu. Buna baxmayaraq indiki hadisə heyvanlara daha ağır, sarsıdıcı təsir bağışlamışdı. Çünki hər şey öz aralarında baş verirdi. Cons fermadan gedəndən bu günə qədər bir heyvan başqa heyvana əl qaldırmamışdı. Hətta bir siçovul da öldürülməmişdi.

Heyvanlar yarımçıq dəyirmanın yanına-təpəliyə qalxdılar. Sanki bir-birlərinin nəfəsini duymaq, istiliyini hiss etmək istəyirlərmiş kimi yan-yana uzandılar. Klover, Müriəl, Bencamin, inəklər, qoyunlar, bir dəstə qaz, toyuqlar-hamısı bir yerdə idi. Təkcə pişik gözə dəymirdi. O, Napoleon heyvanlara meydana toplaşmaq əmri verməmişdən aradan çıxmışdı. Bir müddət heç kəs danışmadı.

Təkcə Bokser ayaq üstə dayanmışdı. O, var-gəl edir, uzun və qara quyruğunu sağa-sola yellədir, arabir təəccüb dolu kişnərtilərlə sükutu pozurdu.

-Heç nə anlamıram,-deyə Bokser sükutu pozdu.- Fermamızda belə hadisənin baş verdiyinə inana bilmirəm. Görünür, haradasa səhv etmişik. Fikrimcə, yeganə çıxış yolu yenə çox işləməkdədir. Mən bundan sonra səhərlər yuxudan bir saat da tez oyanacağam.

O, arxaya çevrilib ağır addımlarla karxanaya tərəf getdi. Bayaقدan bəri gozaltı elədiyi iki ağır daşı qaranlıq düşməmiş dəyirmanı çatdırmaq üçün sürüməyə başladı.

Heyvanlar Kloverin başına toplaşmışdılar. Uzandıqları yerdən dörd bir tərəfə gözəl mənzərə açılırdı. Böyük yola qədər uzanan geniş otluqlar, taxıl zəmiləri, pöhrəliklər, nohur, sıx və yamyaşıl xəşillə örtülmüş faraş taxıl zəmiləri, fermanın qırmızı damı və bacadan qalxan göyümsov tüstü - bir sözlə, bütün Heyvanıstan gözləri önündə idi. Aydın, sakit yaz axşamıydı. Çəmənliklər və sarmaşılıq hasarlar batmaqda olan günəşin qızılı şəfəqləri ilə işıqlanmışdı. Heyvanlar xəfif bi kədər və heyrətlə anladılar ki, hər qarışı özlərinin olan bu ferma əvvəllər onlara heç vaxt indiki kimi doğma və əziz görünməyib. Klover təpədən üzü aşağı baxanda gözləri yaşla dolmuşdu. Əgər fikirlərini sözə çevirə bilsəydi, yəqin uzun illər bundan əvvəl insan nəslinin hakimiyyətini devirmək üçün mübarizəyə başlayanda qarşılarına qoyduqları məqsədin belə olmadığını deyərdi.

Qoca Mayor onları ilk dəfə üsyana səsləyən gecə gələcəklə bağlı gözləri önündə qətiyyənlə az əvvəl şahidi olduqları qorxu və qətl səhnələri canlanmamışdı. Klover özü bu gələcəyi aclıqdan və döyülməkdən həmişəlik xilas olmuş bərabərhüquqlu heyvanların cəmiyyəti kimi təsəvvür edirdi. Həmin cəmiyyətdə hər kəs bacarıq və qabiliyyətinə görə çalışmalı idi. Mayor tarixi nitqini söyləyən gecə o özü analarını itirmiş ördək balalarını ayaqları arasında saxlayıb qoruduğu kimi bütün güclülər zəiflərə yardım əli uzatmalı idilər. Bunun əvəzində isə səbəbini anlamadığı halda elə bir şəraitə gəlib düşmüşdülər ki, heç kəs fikirləşdiyini dilinə gətirə bilmirdi. Dişləri qana batmış köpəklər meydan sulayırdılar. Ozləri sarsıdıcı cinayətlərini boyunlarına alan yoldaşlarının işgəncə içərisində öldürülmələrinə tamaşa etməli olurdun. Klover heç vaxt üsyan etmək, müqavimət göstərmək fikrində olmamışdı. Lakin bilirdi ki, baş verən hadisələrə baxmayaraq, yenə də Consun zamanındakından daha yaxşı yaşayırlar. Odur ki, nə olursa olsun, insanların geri qayıtmasına yol verilməməlidir. Bundan sonra nə olsa da o, sədaqətini qorumalı, çox işləməli, verilən bütün tapşırıqları dəqiq yerinə yetirməli, Napoleonun liderliyini sözsüz qəbul etməlidir. Ancaq hələ də həyat onun və başqa heyvanların arzuladıqları, uğrunda çarpışdıqları həyat deyildi. Onlar dəyirmanı belə bir gün üçün tikmirdilər. Sınələrini Consun gülləsinin qabağına belə bir həyat üçün sipər etməmişdilər. Fikirlərini ifadə etməyə söz tapmayan Kloverin demək istədikləri bu idi.

Söz tapa bilmədiyindən o, içini dolduran hissləri soydaşlarına ayrı cür çatdırmaq qərarına gəldi və uca səslə "İngiltərə heyvanları" mahnısını oxumağa başladı. Ətrafdakı heyvanlar da ona qoşuldular. Mahnını melodiyasına uyğun şəkildə, lakin asta və kədərli səslə oxuyurdular. Əvvəllər heç vaxt belə oxumamışdılar.

Üçüncü dəfəni başa vururdular ki, Çığırğan iki köpəyin müşaiyəti ilə onlara yaxınlaşdı, dırnağı ilə işarə edərək çox vacib xəbər çatdıracağını bildirdi. Sonra isə yoldaş Napoleonun xüsusi sərəncamı ilə bu gündən etibarən "İngiltərə heyvanları" mahnısının ləğv olunduğunu elan etdi. Bundan sonra mahnının oxunması da yasaq edilirdi.

Heyvanlar heyrətlənmişdilər.

-Nəyə görə?-deyə Müriəl az qala qışqırdı.

-Daha belə şeylərə ehtiyac yoxdur, yoldaşlar- Çığırğan sərt səslə cavab verdi - "İngiltərə heyvanları" Üsyan dövrünün mahnısı idi. Üsyan çoxdan başa çatıb. Bu gün xainlərin cəzalandırılması ilə son nöqtəni qoyduq. Daxili və xarici düşmənlər məğlub edilib. "İngiltərə heyvanları"nda biz gələcəkdə qurmaq istədiyimiz gözəl cəmiyyətlə bağlı arzularımızı ifadə etmişdik. Belə cəmiyyət artıq bərqərar olub. Deməli, bu mahnı da köhnəlib və daha ona ehtiyac qalmayıb. Bərk qorxsalar da bəzi heyvanlar etirazlarını bildirmək istədilər. Lakin elə bu anda qoyunlar həmişəki adətləri üzlə "Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq pisdir!"-deyə mələşməyə başladılar. Mələşmə bir neçə dəqiqə çəkdi və bununla da mübahisələrə son qoyuldu.

O gündən "İngiltərə heyvanları" mahnısını eşidən olmadı. Əvəzində şair Minimus yeni himn yaratdı. Himn belə başlayırdı:

Heyvanıstan, Heyvanıstan, Heyvanıstan,

Heç vaxt sənə bata bilməz xain insan!!

İndi hər bazar günü bayraq qaldırılanda heyvanlar bu himni oxuyurdular. Lakin himnin nə sözləri, nə də melodiyası onlara "İngiltərə heyvanları"nı xatırladırdı.

VIII FƏSİL

Aradan bir neçə gün keçəndən və amansız mühakimələrin xofu bir az səngiyəndən sonra heyvanlardan hansısa altıncı Prinsipi xatırladı, yaxud xatırladığını düşündü. Altıncı Prinsipdə "Bir heyvan başqa heyvanı öldürə bilməz!"-deyilirdi. Heç kəs donuzların və köpəklərin yanında bərkdən danışmağa cəsarət etməsə də, heyvanlar gözləri onündə törədilən qətlərin bu Prinsiplə uzlaşmadığını başa düşürdülər. Klover Bencamindən Altıncı Prinsipi oxumağı xahiş etdi. Bencamin həmişəki adəti üzrə belə işlərə qarışmadığını deyib boyun qaçırdığından bu dəfə Müriələ üz tutmalı oldu. Müriəl bərkdən oxudu: "Bir heyvan başqa heyvanı SƏBƏBSİZ öldürə bilməz". Nədənsə, bu "səbəbsiz" kəlməsi mətni əzbər bilənlərin hamısının yadından çıxmışdı. Ancaq

indi hər şeyi xatırladılar. Bildilər ki, Prinsip təhrif olunmayıb. Snoubolla ittifaq yaradan xainlərin oldürülməsi üçün kifayət qədər səbəb vardı.

İl boyu heyvanlar köhnə vaxtdakından daha çox işləməli oldular. Divarları əvvəlkindən ikiqat qalın olmaq şərti ilə dəyirmanı tikmək və vaxtında təhvil vermək, bununla bir sırada fermadakı gündəlik işləri də yerinə yetirmək çox çətin idi. Bəzən heyvanlara elə gəlirdi ki, iş günü Consun zamanındakından uzundur, yeməkləri isə pisdır. Lakin bazar günləri səhərlər haça dırnaqları arasında bürmələnməmiş uzun kağız tutan Çığırğan onlara əvvəlki dövrlə müqayisədə bütün növlər üzrə məhsul istehsalının 200, 300, bəzən hətta 500 faiz artması haqqında rəqəmlərin əks olunduğu sənədləri oxuyurdu. Heyvanların bu rəqəmlərə inanmamaq üçün elə bir əsasları yoxdu. Ələlxüsus ona görə ki, Üsyandan əvvəlki dövrün həyat şəraiti hamının yaddaşından silinmişdi. Bununla belə bəzi günlərdə heyvanlar tezliklə rəqəmlərin azalacağına, yemin isə çoxalacağına ümid edirdilər.

İndi bütün tapşırıqlar Çığırğanın, yaxud da digər donuzlardan birinin vasitəsi ilə verilirdi. Napoleon heyvanlar arasında iki həftədə bir dəfədən çox görünmürdü. Həyatə çıxanda isə onu yalnız köpəklərdən ibarət məiyyəti deyil, həm də dəstəni qabağında gedən və hər dəfə Napoleon danışmamışdan qabaq var səsi ilə "Quqqulu-qu!"-deyə banlayan iri, qara xoruz müşaiyət edirdi. İndi Napoleonun ferma binasında hamıdan ayrı iqamətgahının olduğunu danışdılar. İki köpəyin ayıq-sayıq nəzarəti altında "Kroun Derbi" firmasının qab-qacaq dəstində gətirilən yeməyini tək yeyirdi. Bu qablar əvvəllər Consun qonaq otağındakı servantda saxlanırdı. Başqa bir yenilik isə yaylım atəşi ilə bağlı idi. İndi ənənəvi ildönümləri ilə yanaşı Napoleonun ad günündə də atəşfəşanlıq olurdu.

Daha onu sadəcə "Napoleon" deyə çağırırdılar. Rəsmi titulla müraciət etmək, "Rəhbərimiz yoldaş Napoleon" demək tələb olunurdu. Donuzlar bu ada "Bütün dünya heyvanlarının atası", "İnsanlığın qənimisi", "Qoyunların himayədari", "Ordəklərin müdafiəçisi" kimi titulların da əlavə olunmasını təklif edirdilər. Çığırğan dəyirmi yanaqlarından göz yaşları süzülə-süzülə Napoleonun müdrikliyindən və ürəyinin böyüklüyündən, bütün heyvanlara, ilk növbədə isə insanların əlində olan fermalarda cəhalət içərisində, zəlil və kölə vəziyyətdə yaşayanlara bəslədiyi dərin məhəbbətdən danışdı. Hər bir uğur, taleyin hər bir töhfəsi üçün Napoleona təşəkkür etmək adət halını almışdı. Məsələn, bir toyuq başqa toyuğa deyirdi: "Böyük Rəhbərimiz yoldaş Napoleonun qayğısı sayəsində beş gündə altı yumurta yumurtlamışam". Yaxud göldən su içməyə gələn bir inəyin başqa inəyə dediyi bu sözləri eşitmək olurdu: "Yoldaş Napoleonun rəhbərliyi altında sularımız necə dadlı olub!". Heyvanların ümumi minnətdarlıq hissi şair Minimusun "Yoldaş Napoleon" şerində dərin ifadəsini tapmışdı:

Məzlumların atası,

Xoşbəxtliyin memarı,
Çirkablar hökmdarı!
Qəlbim nəşəylə dolur
Sənin parlaq günəştək
Yolumuza nur saçan
Qürur və hökm dolu
Gözlərinə baxanda,
Yaşa, yoldaş Napoleon!

Ovladınçün həyatda
Hər şeyi təmin etdin
Oz dəmir iradənlə.
İndi dolu qarnımız,
Altımıza sərməyə,
Quru samanımız var!
Sayəndə tövləmizdə
Rahatca uyuyuruq.
Yaşa, yoldaş Napoleon!

Istər balaca olaq,
İstərsə yaşa dolaq,
Hər zaman vəzifəmiz
Sənə sədaqət yolun
Tutmaq olacaq, inan!
Bu azad fermamızda
Gözün açan hər heyvan
Söyləyəcək ürəklə -
Yaşa, yoldaş Napoleon!

Napoleon şeiri bəyənmiş və iri hərflərlə Yeddi Prinsiplə üzbəüz anbarın qarşı divarına həkk olunmasını əmr etmişdi. Mətnin yuxarı tərəfində Napoleounun profildən işlənmiş portreti asılmışdı. Bu portreti ağ rənglə Çığırğan özü çəkmişdi.

Bu arada Napoleon mister Uimperin vasitəsi ilə Frederik və Pilkinqtonla mürəkkəb danışıqlar aparırdı. Ağac materialı hələ satılmamışdı. Onu Frederik almaq istəyirdi. Lakin münasib qiymət təklif etmirdi. Həmin ərəfədə Frederikin öz adamları ilə birlikdə Heyvanıstan üzərinə hücum hazırladığı və tikintisinə paxıllıq etdiyi dəyirmanı uçurmaq istədiyi haqda şaiyələr yeniləndi. Snoubollun Piçfild fermasında gizlənməsi aşkara çıxdı. Yayın ortasında üç toyuğun öz xoşları ilə Napoleonun yanına gələrək Snoubollun onları Heyvanıstan liderini öldürmək məqsədi ilə sui-qəsdə cəlb etməsini boyunlarına alması heyvanları

daha da həyəcanlandırdı. Sui-qəsdçi toyuqlar dərhal edam olundu. Napoleonun təhlükəsizliyi üçün ciddi tədbirlər görüldü. Gecələr onun yataq otağını hərəsi bir küncdə dayanan dörd köpək qoruyurdu. Pinki adlı gənc donuz isə zəhərləmə təhlükəsinin qarşısını almaq üçün əvvəldən bütün yeməklərdən dadmalı idi.

Təxminən bu dövrdə Napoleonun ağac materialını mister Pilkinqtona satmaq qərarına gəldiyi məlum oldu. Bundan başqa o, Heyvanıstanla Foksvud arasında bir sıra məhsulların mübadiləsi ilə bağlı mühüm saziş imzalamaq haqqında düşünürdü. Yalnız Uimper vasitəsi ilə əlaqə saxlamalarına baxmayaraq Napoleonla Pilkinqton arasındakı münasibətlər demək olar ki, dostluq səviyyəsinə yüksəlmişdi. İnsan nəslindən olduğuna görə heyvanlar Pilkinqtona inanmırdılar. Lakin onu həm qorxduqları, həm də nifrət etdikləri Frederikdən daha üstün tuturdular. Yayın sonu yaxınlaşdığına və dəyirman tikintisi yekunlaşdığına görə Heyvanıstana gözlənilən xəyanətəkar hücum haqqındakı şaiyələr də get-gedə artırdı. Danışdırdılar ki, mister Frederik fermaya hücum məqsədi ilə tufənglə silahlanmış iyirmi adam tutub, yerli polisə hakimləri püşvətlə ələ alıb və əgər Heyvanıstanla bağlı vəsiqələri ələ keçirsə sorğu-suala tutulmayacaq. Bu da azmış kimi Pincfilddən Frederikin öz heyvanları ilə amansız rəftarı haqqında dalbadal dəhşətli xəbərlər gəlirdi. Deyirdilər ki, o, qoca yabını ölənə qədər döyüb, inəkləri ac saxlayıb, itini diri-diri sobada yandırır. Axşamlar isə ayaqlarına ülgüc bağladığı xoruzları döyüşdürərək onların biribirlərini al qana qər qətmələrindən ləzzət alır. Həmcinslərinin başına açılan oyunları eşidən heyvanların damarlarındakı qan intiqam eşqi ilə qaynayır. Bəzən qüvvə toplayıb Pincfildə hücumu keçmək, insanları qovub əsarətdəki heyvanları azad etmək çağırışları eşidilirdi. Lakin hər dəfə Çığırğan onlara çiy hərəkətlərdən çəkinməyi və bütünlüklə yoldaş Napoleonun strategiyasına arxalanmağı məsləhət görürdü.

Frederikə qarşı çevrilmiş əhvali-ruhiyyə isə güclənməkdə idi. Bir bazar günü səhər qəflətən Napoleon anbarda peyda oldu, ağac materialının Frederikə satılması haqqında heç vaxt danışmaq aparmadığını elan etdi. Belə bir dəyyəslə işbirliyinə girməyi öz şərəf və ləyaqətinə sığışdırmadığını bildirdi. Hələ də Üsyan xəbərini yaymaq üçün xaricə göndərilən göyərçinlərə Foksvuda uçmaq qadağan edildi. Eyni zamanda köhnə "İnsanlığa ölüm!" şüarının "Frederikə ölüm!"lə əvəz olunması qərara alındı. Yayın sonunda Snoubollun daha bir xəyanətinin üstü açıldı. Fermaya gizli gecə səfərlərinin birində toxumluq taxıla ala q otları toxumu qarışdırdığı aşkara çıxarıldı. Bu işdə Snoubolla yardım etmiş erkək qaz Çığırğanın qarşısında günahlarını boynuna aldı və dərhal da zəhərli xanımotu yeyərək intihar etdi. Heyvanlar onu da öyrəndilər ki, Snouboll heç zaman "Birinci dərəcəli qəhrəman heyvan" ordeni ilə təltif edilməyib (lakin bir çoxları buna inanmışdılar). Bu sadəcə "Pəyə döyüşündən" bir müddət sonra Snoubollun özünün yaydığı uydurma idi. O, nəinki təltif edilib, əksinə, həlledici döyüşdəki qorxaqlığına görə ittihamla üzləşib. Doğrudur, yenə də bəzi

heyvanlar bu xəbəri eşidərkən bir az tutulan kimi oldular. Lakin Çığırğan onları yaddaşlarının korlandığına tez inandıra bildi.

Payızda böyük, ağır zəhmət sayəsində biçin uğurla başa çatdırıldı və eyni vaxtda dəyirmanın tikintisi də tamamlandı. Doğrudur, hələ avadanlıq quraşdırılmamışdı. Uimper onların alınması üçün danışıqlar aparırdı. Amma tikinti qurtarmışdı. Bütün çətinliklərə, təcrübənin azlığına, alətlərin ibtidailiyinə, Snoubollun məkrli xəyanətlərinə baxmayaraq dəyirman düz müəyyən olunan gündə istifadəyə verilmişdi. Yorğun, lakin qürurlu heyvanlar öz şah əsərlərinin ətrafında yorulmadan dövrə vururdular. İndiki tikili onların gözüne birincisindən də gözəl görünürdü. Üstəlik divarlar əvvəlkindən iki dəfə qalın idi. Onlara partlayıcı maddədən başqa heç nəyin gücü çatmazdı. Heyvanlar burada necə can qoyduqlarını, hansı çətinlikləri dəf etdiklərini düşünür, tezliklə dəyirmanın pərlərinin fırlanacağını, naqillərlə elektrik cərəyanı axacağını və bütün bunların sayəsində həyatın tamam dəyişəcəyini göz önünə gətirir, yorğunluqlarını unudaraq zəfər sədaları ilə dəyirmanın dörd bir tərəfinə dolanırdılar. Köpəklərin və xoruzun müşaiyəti ilə Napoleon da işlə tanış olmağa gəldi. O, böyük nailiyyət münasibəti ilə heyvanları təbrik etdi və tikilinin "Napoleon adına dəyirman" adlandırılacağını bildirdi.

İki gündən sonra hamı anbardakı xüsusi iclasa dəvət olundu. Napoleon ağac materialının Frederikə satıldığını elan edəndə heyvanların çoxu heyrətdən özlərini itirdilər. Sabah Frederikin arabalarının gəlib yükü aparacağı bildirildi. Bütün bunlar Napoleonun üzdə Pilkinqtonla dostluq münasibətləri saxladığı müddət ərzində arxada Frederiklə gizli razılışma əldə etdiyini göstərirdi.

Foksvudla bütün əlaqələr kəsildi. Pilkinqtona təhqiramiz məktub göndərildi. Göyərçinlərə bundan sonra Pinçfild üzərindən uçmamaq və "Frederikə ölüm!" şüarını "Pilkinqtona ölüm!" şüarı ilə əvəz etmək tapşırıldı. Eyni zamanda Napoleon heyvanları inandırdı ki, guya Frederikin təhriki ilə Heyvanıstan üzərinə yürüş haqqındakı şaiyələr tamamilə əsassızdır, onun öz fermasındakı heyvanları incitməsi ilə bağlı əhvalatlar isə həddindən artıq şişirdilmişdir. Bu şaiyələri Snoubolla əlaltılarının yaydıqları daha ağlabatandır. Digər tərəfdən, Snoubollun nəinki Pinçfildə gizlənməsi, ümumiyyətlə, ayağının yerli-dibli bu torpağa dəyməməsi faktı öz təsdiqini tapmışdır. Deyildiyinə görə o, böyük cah-cəlal içərisində Foksvudda yaşayır. Və həqiqətən də bütün bu müddət ərzində Pilkinqtondan böyük maddi yardım almışdır.

Napoleonun bicliyi donuzları vəcdə gətirmişdi. O, üzdə özünü Pilkinqtonun dostu kimi göstərərək Frederiki materialın hər kub metrinin qiymətini on iki funta qaldırmağa məcbur etmişdi. Lakin Çığırğanın da dediyi kimi, Napoleonun hüdudsuz müdrikliyi onun heç kimə, hətta Frederikə də inanmamasında idi. Frederik material almaq üçün "çek" adlanan hansısa bir kağız parçası ödəmək istəyirmiş. Guya sonra bu kağızda yazılan məbləğə bankdan pul götürmək mümkündür. Lakin Napoleonun başını belə şeylərlə aldatmaq olmaz! O,

Frederikdən pulu beşfuntluq əskinaslarla nəqd ödəməyi tələb edib. Həm də pul ağac materialı aparılmamışdan əvvəl ödənməlidir. Frederik artıq bu tələbi yerinə yetirib. Onun verdiyi pul dəyirmanı avadanlıq almaq üçün kifayət edir.

Bu arada satlıq mal fermadan ildırım sürəti ilə yoxa çıxdı. Materiallar daşınıb qurtaran gün Frederikdən alınan əskinaslara tamaşa etmək məqsədi ilə anbarda heyvanların yeni ümumi toplantısı çağırıldı. İki ordenini də yaxasına taxan Napoleon sifətində özündən razı bir təbəssümlə anbarın baş tərəfindəki hündür yerdə, saman doldurulmuş döşəyin üstündə oturmuşdu. Onun qarşısında fermanın mətbəxindən götürülmüş çini boşqabda səliqə ilə çinlənmiş əskinaslar vardı. Heyvanlar sıra ilə boşqabın qabağından keçir və gözlərini zilləyib pullara baxırdılar. Bokser özünü saxlaya bilməyib burnunu boşqaba uzatdı. Onun nəfəsindən əskinaslar xışıltı ilə tərpendilər.

Üç gün sonra dəhşətli səs-küy qopdu. Rəngi ağarmış Uimper velosipeddə sürətlə həyəətə daxil olub başı alovlu ferma binasına girdi. Bir an keçməmiş Napoleonun iqamətgahından bağırçı eşidildi. Hadisə haqqında xəbər fermanın altını üstünə çevirdi. Sən demə əskinaslar saxta imiş. Belə çıxırdı ki, Frederik materiala müftə yiyələnib!

Napoleon dərhal heyvanları topladı və qorxunc səsi ilə Frederikə ölüm hökmü çıxardığını elan etdi. Ələ keçən kimi bu yaramazın diri-diri qazanda qaynadılacağını bildirdi. Belə xəyanətdən sonra ən pis hadisələrin də mümkün olması barəsində xəbərdarlıq etdi. Frederiklə adamları çoxdan gözlənilən hücumlarını hər an həyata keçirə bilərdilər. Dərhal fermanın giriş-çığışlarında qarovullar yerləşdirildi. Dörd göyərçin xüsusi vasitəçilik missiyası xahişi ilə Foksvuda göndərildi. Məktubda tezliklə Pilkinqtonla xoş münasibətlərinin bərpa ediləcəyinə ümid ifadə olunurdu.

Hücum ertəsi gün başlandı. Novbətçi Frederiklə adamlarının artıq beş laylı darvazanın qarşısında olması xəbərini gətirəndə səhər yeməyi yeyilirdi. Heyvanlar cəsətlə düşmənin qarşısına çıxdılar. Lakin bu dəfə "Pəyə döyüşündə"ki kimi asan qələbə qazanmaq mümkün olmadı. Onları təxminən yarısı tufənglə silahlanmış on beş insan qarşıladı və dərhal da təxminən əlli yardıq məsafədən atəş açmağa başladılar. Heyvanlar dəhşətli patıltı səslərinə və güllə vıyılıtlarına tab gətirə bilmirdilər, ona görə də Napoleonla Bokserin ruhlandırıcı çağırışlarına baxmayaraq tezliklə geri çəkilməyə başladılar. Çoxu artıq yaralanmışdı. Nəhayət qaçıb ferma binasında özlərinə sığınacaq tapdılar və qorxu içərisində gözlərini divardakı dəlmə-deşiklərə yapışdırdılar. Dəyirman da daxil olmaqla bütün otlaq yerləri düşmənin əlinə keçmişdi. Bu dəqiqələrdə hətta Napoleon da özünü itirmişdi. O, səssizcə bir küncdən o biri küncə addımlayır, yuxarı dikəlmiş irtməyi əsəbiliklə titrəyirdi. Kədər dolu baxışlar Foksvuda zillənmişdi. Əgər Pilkinqtonla adamları köməyə gəlsəydilər bu günkü günü qələbə ilə başa vurmaq olardı. Elə bu vaxt dünən Pilkinqtonun fermasına göndərilən dörd göyərçin geri qayıtdı. Onlardan biri dimdiyində Pilkinqtondan

məktub gətirmişdi. Kağız parçasında etinasızcasına "Sizə bu da azdır!" sözləri qaralanmışdı.

Frederiklə adamları isə artıq dəyirmanla çatmışdılar. Heyvanlar qorxu içərisində onlara baxırdılar. Ətrafa ümitsiz pıçılıqlar yayılırdı. Adamlardan ikisi ling və çəkiç gətirib bünövrə tərəfdən dəyirmanın divarını uçurmağa başladılar.

-Faydası yoxdur!-deyə Napoleon qışqırdı. -Biz elə divar tikməmişik ki, onu linglə uçurmaq olsun. Bir həftəyə də uçura bilməzlər. Cəsarətli olun, yoldaşlar!

Bencamin divarın yanındakı adamları diqqətlə müşahidə edirdi. Bu iki nəfər ling və çəkiçlə dəyirmanın bünövrəsində oyuq açırdılar. Bencamin ümitsizlə başını yellədi.

-Mən elə belə də düşünürdüm!-dedi. -Görürsünüz nə edirlər? İndi oyuğa partlayıcı maddə qoyacaqlar.

Heyvanlar vahimə içərisində gözləyirdilər. Sığınacaqdan çıxmaq qorxulu idi. Bir neçə dəqiqədən sonra müxtəlif istiqamətlərə qaçan insanlar göründü. Ardınca qulaqbatırıcı gurultu səsi eşidildi. Göyərçinlər havaya milləndilər. Napoleondan başqa bütün heyvanlar üzüqoylu döşəməyə sərələniş üzlərini gizlətdilər. Onlar başlarını qaldıranda az öncə dəyirmanın olduğu yerdə böyük qara tüstü topası vardı. Tədricən külək tüstü dumanını qovub dağıtdı. Dəyirman yox olmuşdu!

Bu mənzərə heyvanların cəsarətini özlərinə qaytardı. İnsanların bu yaramazlığı və rəzilliyi bir an əvvəl hiss etdikləri qorxu və ümitsizlik hissini öz yerini amansız qəzəbə verməsinə səbəb oldu. Hər tərəfdən dəhşətli intiqam çağırışları eşidildi. Heyvanlar heç bir əmr gözləmədən irəli atıldılar, düşmənin üstünə yürüdülər. Həmin anlarda onlar mismar kimi bədənlərinə batan güllələrin ağrısını da hiss etmirdilər. Amansız, dəhşətli döyüş başlanmışdı. İnsanlar aramsız atəş açırdılar. Heyvanların lap yaxına gəldiyini görəndə isə dəyənlərini və ağır təpiklərini işə salırdılar. Bir inək, üç qaz və iki qoyun öldürüldü. Demək olar ki, hamı yaralanmışdı. Hətta döyüş əməliyyatına arxadan rəhbərlik edən Napoleon da düşmən gülləsindən irtməyinin ucunu itirməli olmuşdu. Amma insanlar da canlarını asan qurtarmamışdılar. Onlardan üçünün başı Bokserin təpiyi ilə əzilmişdi, birinin qarnı inək buynuzu ilə deşilmişdi, bəzilərinin şalvarı isə Cessi və Blyübelin dişləri ilə parça-parça edilmişdi. Napoleonun şəxsi mühafizə dəstəsindən olan doqquz köpək onun tapşırığı əsasında hasarların dibi ilə irəliləyib qəflətən düşmənin arxasında peyda olanda və qəzəbli hürüslərlə üstlərinə atılanda insanlar lap vahiməyə düşdülər. Onlar mühasirəyə alınmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qaldıqlarını anladılar. Frederikin "Nə qədər gec deyil, qaçın, canınızı qurtarın!"-bağırması insanları hərəkətə gətirdi. Canının hayına qalan qorxaq düşmən döyüş meydanından qaçdı. Heyvanlar onları tarlanın qurtaracağına qədər qovdular və özlərini vaxtında hasarın o biri tərəfinə ata bilməyənlərə sonuncu zərbələri endirdilər.

Heyvanlar qalib gəlmişdilər. Ancaq heydən düşmüşdülər, al qan içində idilər. Onlar asta addımlarla fermaya döndülər. Həlak olmuş dostlarının ot üzərindəki

cəsədlərini görəndə göz yaşlarını saxlaya bilmədilər. Sonra kədərli sükut içərisində bir neçə saat əvvəl dəyirmanın ucaldığı yerdə toplaşdılar. Bəli, dəyirman yox idi, zəhmətlərinin son bəhrəsi də puç olub getmişdi. Hətta bünövrənin də bir hissəsi dağıdılmışdı. Daha keçən dəfəki kimi dəyirmanın bərpasında hazır daşlardan istifadə edə bilməyəcəkdilər. Daşlar yoxa çıxmışdı. Dəhşətli partlayış onları parça-parça etmiş və yüz yardlıq məsafəyə səpələmişdi. Elə bil dəyirman heç yerli-dibli olmamışdı.

Heyvanlar fermaya qayıdanda nədənsə döyüş zamanı gözə dəyməyən Çıgırğan qabaqlarına çıxdı. O, quyruğunu nəşə ilə oynadırdı, sifəti sevincdən parıldayırdı. Heyvanlar ferma binasının yanında təntənəli yaylım atəşlərinin açıldığını eşitdilər.

-Bu nə atəşfəşanlıqdır? -deyə Bokser soruşdu.

-Qələbəmizi bayram edirik! - Çıgırğan cavab verdi.

-Hansı qələbəmizi?-deyə Bokser soruşdu. Onun yalı qan içində idi. Nalının birini itirmişdi, dırnağı parçalanmışdı. Sağrısında bir neçə qəlpə qalmışdı.

-Necə hansı qələbəmizi, yoldaş? Məgər düşməni öz ərazilərimizdən-Heyvanıstanın müqəddəs torpaqlarından qovub çıxarmamışıqmı?

-Amma insanlar dəyirmanı dağıdıblar. Biz onu iki ilə tikmişdik!

-Nə olsun? Biz yenisini tikəcəyik. İstəsək, lap on dənə yeni dəyirman tikərik. Yoldaş, siz qələbəmizin böyüklüyünü qiymətləndirə bilmirsiniz. Düşmən üzərində dayandığımız bütün bu əraziləri tutmuşdu. İndi isə yoldaş Napoleonun müdrik rəhbərliyi sayəsində biz hər yeri son qarışına qədər geri qaytarmışıq.

-Biz yalnız öz ərazilərimizi azad etmişik, - deyə Bokser dilləndi.

-Hər halda qalib gəlmişik!

Heyvanlar həyəətə keçdilər. Bədənindəki qəlpələr Bokseri bərk incidirdi. O, dəyirmanın bünövrədən başlayaraq yenidən bərpası ilə bağlı qarşıda çox çətin işlər dayandığını yaxşı başa düşürdü. Fikrində haradan, necə başlayacağını götür-qoy edirdi. Və həyatında ilk dəfə fikirləşirdi ki, artıq on bir yaşı var, qüvvətli əzələləri bir zamanlar olduğu kimi möhkəm və davamlı deyil.

Lakin heyvanlar havada yellənən yaşıl bayrağı görəndə, tufəngdən açılan yeddi yaylım salam atəşini eşidəndə və Napoleonun təbrik nitqini dinləyəndə hər şeyə rəğmən böyük qələbə qazandıqlarına inandılar. Döyüşdə həlak olmuş heyvanların təntənəli dəfn mərasimi keçirildi. Bokserlə Klover lafeti əvəz edən arabaya qoşulmuşdular. Napoleon özü şəxsən mərasimin önündə gedirdi. Qələbəni bayram etməyə iki gün ayrılmışdı. Nitqlər söylənir, mahnılar oxunur, tufəngdən aramsız atəş açılırdı. Xüsusi şirinlik kimi hər heyvana bir alma, hər quşa iki unsiya dən, hər itə üç biskvit verildi. Döyüşün "Dəyirman müharibəsi" adlanacağı elan olundu. Napoleon özünün imzaladığı əmr əsasında yeni "Yaşıl bayraq" ordeni ilə təltif edildi. Qələbə sevinci içərisində saxta əskinaslarla bağlı xoşagəlməz əhvalat çox tezliklə unuduldu.

Bundan bir neçə gün sonra isə donuzlar fermanın anbarında saxlanan viskini tapdılar. Bura təzə köçəndə viski nədənsə gözlərinə sataşmamışdı. Həmin gecə ferma binasından aramsız mahnı sədaları eşidilirdi. Ən təəccüblüsü ara-sıra "İngiltərə heyvanları" mahnısının da səslənməsi idi. Təxminən axşam saat onun yarısında isə başına mister Consun silindrini qoymuş Napoleon arxa qapıdan çıxdı, həyətdə çaparaq dövrə vurub təzədən içəri girdi. Ertəsi gün fermaya dərin sükut çökmüşdü. Donuzlardan heç biri gözə dəymirdi. Nəhayət, saat doqquzda Çığırğan göründü. O, yavaş-yavaş yeriyirdi. Əhvalı pis idi. Gözləri şişmişdi, həmişə dik duran quyruğu yana sallanmışdı. Bütün görkəmindən xəstə olduğu sezilirdi. Çığırğan hamını çağırıb onlara kədərli xəbər çatdırmalı olduğunu elan etdi: Yoldaş Napoleon olür!

Fermanı ağlaşma səsi bürüdü. Binanın qapıları önünə saman tökdülər. Heyvanlar dırnaqlarının ucunda gəzir, göz yaşı içərisində bir-birlərindən Rəhbər ölərsə sonrakı aqibətlərinin necə olacağını soruşurdular. Şaiyə dolaşırdı ki, Snouboll Napoleonun yeməyinə zəhər qatmağa müvəffəq olub. Saat on birdə Çığırğan yeni məlumatla heyvanların qarşısına çıxdı. Bu dünyanı tərk edərkən yoldaş Napoleon alkoqollu içki içənlərin ölüm cəzasına məhkum olunmaları ilə bağlı son iradəsini bildirmişdi.

Lakin axşama yaxın Napoleonun vəziyyəti bir qədər düzəldi. Ertəsi gün səhər isə Çığırğan yoldaş Napoleonun səhhətinin getdikcə yaxşılaşması barəsində məlumat verdi. Elə həmin axşam Napoleon artıq vəzifəsinin başında idi. Bir gün sonra isə xəbər yayıldı ki, o, Uimperiyə pıvə istehsalı barəsində ədəbiyyat gətirmək məqsədi ilə Uillinqtona ezam etmişdir. Bir həftə sonra Napoleon bağın arxasında vaxtı ilə təqaüd yaşına çatmış heyvanlara otlaq yeri kimi ayrılan çəmənliyin şumlanması əmr etdi. Heyvanlar otun daha sıx bitməsi üçün çəmənliyə yenidən toxum səpiləcəyini danışdılar. Lakin tezliklə Napoleonun ora arpa əkilməsi ilə bağlı göstəriş verdiyi məlum oldu.

Təxminən elə eyni vaxtda izahı çox çətin başa düşülən qəribə hadisə baş verdi. Gecə saat on iki radələrində həyətdə bərk gurultu səsi eşidildi. Heyvanlar dərhal tövlələrindən bayıra çıxdılar. Aylı gecə idi. Anbarın arxa divarının dibində, Yeddi Prinsipin yazıldığı yerdə ortadan parçalanmış nərdivan görünürdü. Nərdivanın yanında isə hələ də özünə gələ bilməyən Çığırğan eşələnirdi. Bir az aralıda fanar, fırça və ağzı üstə aşmış ağ rənglə dolu vedrə vardı. Köpəklər dərhal Çığırğanı əhatəyə alıb ferma binasına apardılar. Mənalı tərzdə başını bulayan, bütün görkəmi ilə hər şeyi başa düşdüyünü, lakin danışmaq istəmədiyini nümayiş etdirən Bencamindən başqa heyvanlardan heç biri burada nə baş verdiyini təsəvvürünə də gətirmirdi.

Lakin bir neçə gün sonra Yeddi Prinsipi elə-belə, özü üçün oxuyan Müriəl burada heyvanların düzgün xatırlamadıqları başqa bir prinsipin də olduğunu aşkara çıxarmışdı. Onlar indiyə qədər Beşinci Prinsipdə "Heyvanlar spirtli içkilər

içmirlər" yazıldığını düşünürdülər. Əslində buradakı iki sözü diqqətdən qaçırmışdılar. Prinsip belə idi: "Heyvanlar QƏDƏRİNDƏN ARTIQQ spirtli içkilər içmirlər".

IX FƏSİL

Bokserin parçalanmış dırnağının sağalması uzun çəkdi. Qələbənin bayram edilməsi başa çatan kimi heyvanlar dəyirmanın bərpasına başladılar. Bokser isə əlavə bir gün də itirməyə razı olmadı. Yarasının onu incitdiyini kimsənin bilməməsi Bokser üçün bir şərəf məsələsinə çevrilmişdi. Lakin axşam Kloverə yaralanmış dırnağının bərk ağrıdığını demişdi. Klover onun ayağına ağzında gövşəyib əzdiyi otlardan məlhəm qoymuşdu. Həm özü, həm də Bencamin xahiş etmişdilər ki, özünü çox üzüb əldən salmasın. Klover "Atların ciyəri əbədilik deyil!" -sözləri ilə dostunun başına ağıl qoymağa çalışmışdı. Lakin Bokser onu dinləmək istəməmişdi, indi həyatda yalnız bir amalla - təqaüdə çıxana qədər dəyirmanın tikilib başa çatdırıldığını görmək amalı ilə yaşadığını bildirmişdi.

Heyvanıstan qanunvericiliyi yeni yaranmağa başlayanda atlar və donuzlar üçün təqaüd vaxtı 12, inəklər üçün 14, itlər üçün 9, qoyunlar üçün 7, toyuqlar və qazlar üçün isə 5 yaş həddində hesablanmışdı. Təqaüdlərin miqdarı isə daha sonra müəyyən edilməli idi. Doğrudur, hələ heç bir heyvan təqaüdə çıxmamışdı. Ancaq son vaxtlar bu məsələ barəsində çox tez-tez danışdılar. Artıq bağın arxasındakı çəmənliyə arpa səpildiyindən indi də böyük otlaq yerinin bir hissəsinin çəpərlənəcəyi və təqaüdcü heyvanlara orada lazımi şərait yaradılacağı haqqında şaiyələr gəzirdi. Deyirdilər ki, atların təqaüdü gündə beş funt arpa olacaq, qışda əlavə on beş funt ot və yerkökü, bayram günlərində isə hətta alma veriləcək. Bokserin on iki yaşı gələn il yayın sonunda tamam olacaqdı.

Həyat isə getdikcə çətinləşirdi. Qış keçən ilki kimi sərt keçdi. Yem ötən ildəkindən də az oldu. Köpəklərlə donuzlardan başqa digər heyvanların ərzaq payı azaldılmışdı. Çığırğan hamının yeməyinin bərabərləşdirilməsinin animalizm prinsiplərinə zidd olduğunu bildirirdi. O, heyvanlara asanlıqla sübut edirdi ki, ƏSLİNDƏ onların yemək payı az deyil. Əlbəttə, dəyişiklik olmalıdır. Zaman keçdikcə, yemək normalarının nizamlanması (Çığırğan həmişə "nizamlanma" deyir, heç vaxt "azaldılma" sözünü dilinə gətirmirdi) zərurəti yarana bilər. Lakin Consun vaxtı ilə müqayisədə böyük inkişaf əldə olunub. O, cır səsi ilə tələsik oxuduğu rəqəmlərlə heyvanları inandırır ki, indi Consun dövrü ilə müqayisədə onların daha çox taxılı, samanı və şəkər çuğunduru var, heyvanlar əvvəlkindən az işləyirlər, içməli suyun keyfiyyəti yaxşılaşıb, orta ömür uzanıb, azyaşlıların ölümü kəskin azalıb, tövlələrdəki ot və saman ehtiyatı əvvəlkindən qat-qat çoxdur, mozalanlardan daha az əziyyət çəkirlər və s. Heyvanlar onun sözünə inanırdılar. Əslində artıq Cons da, Consla bağlı bütün xatirələr də onların yaddaşından demək olar ki, silinmişdi. Başa düşürdülər ki,

həyatları çətinlik və məhrumiyyətlərlə doludur, tez-tez aclıqdan və soyuqdan əziyyət çəkirlər, yuxu üçün ayrılan saatlardan başqa günün bütün vaxtını işləyirlər. Amma şübhə yoxdur ki, əvvəllər bundan da pis olub. Həm də əvvəllər heyvanlar kölə vəziyyətində idilər, indi isə azaddırlar. "Fərq də elə bundadır!"- deyə Çığırğan hər dəfə vurğulayırdı.

Yemək tələb edən ağızlar isə bir ucdan çoxalırdı. Payızda dörd ana donuz demək olar ki, eyni vaxtda balaladı və otuz bir yeni çoska dünyaya gəldi. Körpə donuzların hamısının rəngi ala-bula idi. Fermada yeganə toxumluq donuz Napoleon olduğundan çoskaların atalarının kimliyini uzun-uzadı araşdırmağa ehtiyac yox idi. Kərpic və taxta materialı tapılan kimi ferma həyatının bağında məktəb tikiləcəyi elan olundu. Hələlik isə çoskalar mətbəxdə, Napoleonun şəxsi nəzarəti altında saxlanırdılar. Oynamağa bağa çıxır, ancaq yaşıdları olan balaca heyvanlara o qədər də qaynayıb-qovuşmurdular. Elə bu vaxtlar öz-özünə yeni bir qayda da meydana çıxdı: yolda-çığırda donuzlarla başqa heyvanlar rastlaşanda ikincilər kənara çəkilib donuza yol verməli idilər. Bundan əlavə, tutduqları mövqedən asılı olmayaraq bütün donuzlar bazar günləri quyruqlarına yaşıl lent bağlamaq hüququ qazanmışdılar.

İl ferma üçün uğurlu oldu. Amma pul əvvəlki kimi yenə də çatışmırdı. Məktəb binası üçün kərpic, çınqıl və əhəng alındı. İndi isə dəyirmanı avadanlıq almaqdan ötrü pul yığmaq lazım idi. Bundan başqa, evi işıqlandırmağa şam və kerosin, Napoleonun süfrəsinə şəkər (Napoleon kökəldiklərini bəhanə edərək digər donuzlara şəkər verilməsini qadağan etmişdi), eləcə də iş alətləri, mıx, kəndir, kömür, naqıl, tənəkə dəmir, itlər üçün biskvit və s. alınmalı idi. Bir taya ot və kartof məhsulunun bir hissəsi satışı çıxarıldı. Yumurta satışı ilə bağlı müqaviləyə də dəyişiklik edildi və fermanın hər həftə bazara altı yüz yumurta göndərəcəyi elan olundu. Beləliklə, toyuqlar heç olmazsa, saylarını eyni səviyyədə saxlamaq üçün kifayət qədər cücə çıxarmaq imkanını əldən verdilər.

Dekabrda ki ərzaq payı ixtisarının ardınca fevralda da yeni ixtisarlər oldu. Kerosinə qənaət etmək üçün tövlələrdəki lampalar söndürüldü. Lakin bu məhrumiyyətlərin donuzlara, deyəsən, heç bir dərli yox idi. Onlar günü-gündən daha da kökəlirdilər. Fevral günlərindən birində günorta çağı mətbəxin arxasındakı balaca tikilidən - Consun vaxtından istifadəsiz qalan otaqdan ətrafa naməlun, ilıq və doyurucu bir iy yayıldı. Kimsə bunun qovrulmuş arpa iyi olduğunu dedi. Heyvanlar iyi acgözlüklə sinələrinə çəkdilər və fikirləşdilər ki, yəqin arpanı onların şam yeməyinə qarışdırmaq üçün qovururlar. Ancaq həmin gün isti yemək üzü görünə olmadı. Növbəti bazar günü isə bundan sonra bütün arpa ehtiyatının yalnız donuzlara sərf ediləcəyi bildirildi. Artıq bağın arxasındakı sahəyə arpa səpilmişdi. Sonra başqa bir yenilik yayıldı: bundan sonra gündə hər donuza bir pint, Napoleona isə bir qallon pivə veriləcək. Napoleonun pivə payı bir qayda olaraq "Kroun Derbi" servizinin qazançasında gətirilirdi.

Lakin taleyin çox acılarını unutduran bir təsəlli vardı: heyvanlar indi əvvəlkindən qat-qat ləyaqətli yaşadıqlarını başa düşürdülər. Nə qədər mahnılar oxunur, nitqlər dinlənilir, nümayişlər keçirilirdi! Napoleon həftədə bir dəfə Kortəbii Nümayişlər adlı tədbirin keçirilməsini əmr etmişdi. Tədbirdən məqsəd Heyvanıstanın mübarizələrini, zəfərlərini təbliğ və tərənnüm etmək idi. Təyin olunmuş saatlarda heyvanlar iş yerlərini tərk etməli və qabaqda donuzlar, arxalarınca atlar, inəklər, qoyunlar, ev quşları və s. olmaqla hərbi addımlarla fermanın ətrafında dövrə vurmali idilər. Nümayiş zamanı köpəklər cinahlarda olurdu, hamıdan qabaqda isə Napoleonun qara xoruzu addımlayırdı. Bokserlə Klover həmişə üzərində buynuz və dırnaq şəkli, habelə "Yaşasın yoldaş Napoleon!" şüarı olan yaşıl bayrağı aparırdılar. Ardınca Napoleonun şənini yazılmış şeirlər oxunur, Çığırğanın fermada məhsul istehsalının durmadan artması, habelə keçmişin məhrumiyyətləri ilə bu günkü azad həyatın müqayisəsi üzərində qurulmuş nitqləri dinlənilirdi. Daha sonra tufəngdən yaylım atəşi açılırdı. Kortəbii Nümayişlərə ən həvəslə qatılanlar qoyunlar idi. Əgər kimsə boş yerə vaxt itirmələrindən və soyuqda donmalarından şikayətlənsə (köpəklər və donuzlar yaxınlıqda olmayanda bir neçə heyvan dilini dinc qoymurdu) onlar dərhal qulaqbatırıcı "İki ayaq pisdir, dörd ayaq yaxşıdır!"-mələrtilləri ilə şikayətlərin eşidilməsinə imkan vermirdilər. Əslində bayram şənliklərindən ləzzət alan heyvanlar da az deyildi. Onların fikrincə, arada-bərədə nə baş versə də, belə nümayişlər heyvanların öz başlarının ağası olduqlarının və öz mənfəətləri üçün çalışdıqlarının əsl göstəricisi idi. Ona görə də nümayişçi dəstələr düzüləndə, mahnılar səslənəndə, Çığırğan rəqəmləri elan edəndə, tufəngdən yaylım atəşləri açılanda, bayraqlar havada dalğalananda və xoruz ucadan banlayanda onlar qarınlarının çoxdan bəri boş olduğunu unudurdular.

Apreldə Heyvanıstan respublika elan olundu və prezident seçmək zərurəti yarandı. Təbii ki, yalnız bir namizəd - Napoleon vardı və o, yekdilliklə seçildi. Eyni gündə Snoubollun Cons-la əlaqələrinin təfərrüatlarını açıqlayan yeni sənədlər aşkara çıxarıldı. Onun nəinki əvvəllər güman edildiyi kimi "Pəyə doyüşü" zamanı strategiya pərdəsi altında məğlubiyyət planı cızdığı, hətta açıq şəkildə Consun tərəfində vuruşduğu bəlli oldu. Sən demə, adamları döyüşə aparan və "Yaşasın İnsanlıq!" şüarı ilə onları ruhlandırmaq da bir başqası deyil, məhz Snouboll imiş! Bəzi heyvanların dumanlı şəkildə xatırladıqları Napoleonun kürəyindəki dişlək yeri də Snoubollun əməli imiş!

Yayın ortalarında bir neçə illik fasilədən sonra əl qarğası Moses qəflətən fermada peyda oldu. O, heç dəyişməmişdi, əvvəlki kimi işdən yayınır, Noğul dağı haqqında köhnə nağılını təkrarlayırdı. Budaqların birində yerini rahatlayıb qara qanadlarını cırpa-cırpa saatlarla onu dinləməyə razı olan hər heyvana eyni şeylər danışdı. "Yoldaşlar, orada, yuxarıda, - deyə uzun dimdiyi ilə göyə işarə edirdi, - başınızın üstündəki qara buludların o tərəfində əsl xoşbəxtlik ölkəsi - Noğul dağı yerləşir. Biz, zavallı heyvanlar, yer üzündəki əzab-əziyyətlərdən sonra orada

dinlik və rahatlıq tapacağıq". Moses səmaya millənərək Noğul dağında olduğunu, geniş yonca zəmilərini, üstündə peçenye və qənd bitən kolları gözü ilə gördüyünü iddia edirdi. Heyvanların çoxu Mosesin sözlərinə həvəslə inanırdı. Belələri düşünürdülər ki, həyatımız sonsuz zəhmət, əzab-əziyyət, aclıq və soyuq içərisində keçir. Amma həmişə bu cür davam edə bilməz. Yəqin, haradasa daha yaxşı və ədalətli dünya mövcuddur. Eyni zamanda donuzların Mosesə münasibəti hamı üçün anlaşılmaz idi. Onlar Mosesin Noğul dağı ilə bağlı söhbətlərinin başdan-başa yalan və uydurma olduğunu deyirdilər. Amma yenə də əl qarğasına kefi istəyəndə gəlib fermada qalmağa, hətta gündə dörd də bir pint pivə içməyə icazə verirdilər.

Dırnağı sağalandan sonra Bokser əvvəlkindən də çox işləyirdi. Doğrudur, həmin il bütün heyvanlar qul kimi çalışmışdılar. Fermadakı gündəlik işlər və dəyirmanın bərpası ilə yanaşı mart ayından balaca donuzlar üçün məktəb binasının tikintisinə də başlanmışdı. Ac qarına saatlarla davam edən üzücü işə tab gətirmək olmurdu. Amma Bokser heç vaxt ruhdan düşmürdü. Sözlərindən və hərəkətlərindən yorulduğu, gücdən düşdüyü sezilmirdi. Sadəcə, görünüşü dəyişmişdi. Tükü əvvəlkiyə qalmırdı, möhkəm əzələləri sanki boşalmışdı. Heyvanlar deyirdilər ki, təzə ot çıxan kimi Bokser də dirçələcək. Bahar gəldi, lakin Bokser daha əvvəlki vəziyyətinə qayıda bilmədi. O, karxanadan sürüyüb apardığı iri daş parçasının ağırlığına tab gətirmək üçün bütün əzələlərini gərəndə kənardan baxanlara elə gəlirdi ki, Bokseri ayaq üstə saxlayan yalnız böyük iradi qüvvədir. Belə dəqiqələrdə onun dodaqları "Mən daha çox işləyəcəyəm!"-sözlərini demək üçün irəli uzanır, amma səsinə çıxarmağa gücü çatmırdı. Bencaminlə Klover ona sağlamlığının qayğısına qalmaqla bağlı yenə xəbərdarlıq etmişdilər. Bokser isə əhəmiyyət verməmişdi. On iki yaşının tamam olmağına az qalırdı. Lakin dəyirmanın bərpası üçün kifayət qədər daş gətirmədən təqaüdə çıxmaq haqqında düşünmürdü.

Yay axşamlarının birində fermaya Bokserə nə isə olduğu barədə şaiyə yayıldı. O, təkbaşına iri daş parçasını tikintiyə aparmağa getmişdi. Şaiyə doğru çıxdı. Bir neçə dəqiqə sonra iki göyərçin bəd xəbərlə geri döndü: "Bokser yıxılıb böyrü üstə qalıb, ayağa qalxa bilmir".

Heyvanların çoxu dəyirmanın tikildiyi təpəyə tərəf qaçdı. Bokser boynu irəli uzanmış halda daşların arasına yıxılmışdı. Hətta başını qaldırmağa da heyi yox idi. Gözləri şüşə kimi hərəkətsiz qalmışdı, böyürləri tərləmişdi. Ağzının kənarlarından nazik şırımla qan axırdı. Klover onun yanında dizi üstə çökdü.

-Bokser! - deyə qışqırdı, - Sənə nə olub?

-Ciyərim... - Bokser zəif səslə cavab verdi. - Amma boş şeydir. İndi dəyirmanı mənəz də tikib qurtara bilərsiniz. Nə qədər daş lazımdırsa, gətirmişəm. İşləri başa çatdırmağa bircə ayım yetmədi. Sənə doğrusunu desəm, artıq istirahət haqqında fikirləşirdim. Bencamin də daha yaşa dolub. Düşünürdüm ki, bəlkə ikimizə də birlikdə təqaüdə çıxmağa imkan yaradarlar.

-Təcili kömək lazımdır!-Klover dilləndi.- Tez qaçıb Çığırğana məlumat verin!
Qalan heyvanlar Çığırğana xəbər çatdırmaq üçün tələsik fermaya yollandılar. Bokserin yanında Kloverlə Bencamin qaldı. Bencamin sakitcə onun böyründə uzanıb quyruğu ilə miğmığaları qövurdu.. On beş dəqiqə sonra Çığırğan özünü yetirdi. Canıyananlıq edir, hayıfılanırdı. O, yoldaş Napoleonun fermanın qabaqcıl zəhmətkeşlərindən birinin başına gələn bədbəxt hadisədən bərk təəssüfləndiyini və artıq Bokserin müalicə üçün Uillingtona, xəstəxanaya göndərilməsi barəsində göstəriş verdiyini bildirdi. Xəbər heyvanları bir az çətin vəziyyətə saldı. Çünki Molli və Snoubolldan başqa indiyə qədər ferma ərazisini tərk edən heyvan olmamışdı. Həm də xəstə yoldaşlarının insanların əlinə düşməsini istəmirdilər. Lakin Çığırğan heyvanları Uillingtondakı cərrah baytarın Bokseri fermadakından qat-qat tez və yaxşı müalicə edəcəyinə asanlıqla inandırdı. Təxminən yarım saat sonra Bokserin vəziyyəti bir qədər düzəldi. O, çətinliklə yerindən qalxıb ayaqlarını sürüyə-sürüyə Bencaminlə Kloverin uzanıb dincəlməsi üçün artıq döşəməsinə quru saman tökdükləri tövləsinə yollandı.

Sonrakı iki gün Bokser tövlədən çıxmadı. Donuzlar ona hamam otağındakı aptek qutusundan tapdıqları içi çəhrayı rəngli maye ilə dolu böyük dərman şüşəsi göndərmişdilər. Klover gündə iki dəfə yeməkdən sonra həmin mayeni Bokserə içirirdi. Axşamlar isə tövlədə onun yanında uzanıb söhbət edirdi. Bencamin də bu arada boş dayanmır, atmilçəklərini qovurdu. Bokser onlardan hadisəni ürəklərinə salmamağı xahiş edirdi. Əgər yaxşı müalicə olunsa bundan sonra hələ üç il də yaşamağa ümidi olduğunu deyirdi. Bu illəri də böyük otlağın bir küncündə istirahətlə keçirməyi düşünürdü. Həyatında ilk dəfə savadını artırmaq, öz üzərində işləmək imkanı qazanacaqdı. Bokser təqaüdə çıxandan sonra əlifbanın qalan iyirmi iki hərfini də oyrənmək niyyətində idi.

Bencaminlə Klover Bokserin yanında yalnız işdən sonra qala bilirdilər. Odur ki, günorta fermaya Bokseri aparmaq üçün furqon gələndə hamı tarlada idi, donuzların nəzarəti altında çuğundur sahəsinin alağını edirdilər. Heyvanlar Bencaminin ferma tərəfdən dordnala qaçdığını və var səsi ilə çığırıldığını eşidəndə bərk təəccübləndilər. İlk dəfə idi ki, Bencamini belə həyəcanlı görürdülər. Onun nə vaxtsa belə tələsdiyi də heç bir ferma sakininin yadına gəlmirdi. "Tez! Tez! Hamınız gəlin! Onlar Bokseri aparırlar!"-deyə Bencamin qışqırırdı. Heyvanlar nəzarətçi donuzların icazəsini gözləmədən işi buraxıb tələsik fermaya qaçdılar. Doğrudan da həyətdə iki at qoşulmuş üstü örtülü böyük furqon dayanmışdı. Furqonun böyrünə nə isə yazılmışdı. Qozlada üz-gözündən biclik yağan balacaboy bir adam şlyapasını gözünün üstünə basıb oturmuşdu. Bokserin tövlədəki yeri boş idi.

Heyvanlar furqonu dövrəyə aldılar. "Hələlik, Bokser!-deyə xorla qışqırırdılar. - Hələlik! Görüşənə qədər!"

-Səfehlər! Başiboşlar!- Bencamin ətrafda dövrə vurub dırnaqları ilə torpağı göyə sovuraraq qışqırırdı.-Kütbeyinlər! Görmürsünüz furqonun böyründə nə yazılıb?"

Heyvanlar furqona baxdılar. Ortağa sükut çokdü. Müriəl hərfləri hoccələməyə başladı. Lakin Bencamin onu kənara itələyib lal səssizlik içərisində bərkdən oxudu: "Alfred Simmonc. At Sallaqxanası və Sabun Bişirmə. Uillington. Dəri və Sümük emalı. It Yemi". Başa düşürsünüz bu nə deməkdir? Onlar Bokseri sallaqxanaya aparırlar.

Bütün heyvanların sinəsindən dəhşətli fəryad qopdu. Elə bu anda qozladakı adamın qamçısı havada vıyıldadı, atlar yerindən götürüldü. Heyvanlar da var səsləri ilə çığıraraq furqonun dalınca qaçdılar. Klover özünü qabağa atdı. Furqon sürətini daha da artırdı. Klover ağır paçalarının imkan verdiyi qədər bərk qaçmağa çalışırdı. "Bokser!-deyə o qışqırırdı.- Bokser! Bokser! Bokser!" Elə bu anda ətrafdakı səs-küyü eşidən Bokserin qaşqa alını furqonun arxa pəncərəsindən gördü.

-Bokser! - Klover qorxunc səslə qışqırdı. - Bokser! Tez ol! Yerə atıl! Onlar səni öldürməyə aparırlar!

Hamı xorla qışqırırdı: "Bokser! Yerə atıl! Yerə atıl!". Lakin furqon artıq sürətini artırmış, heyvanlar arxada qalmışdılar. Bokserin Kloverin sözlərini başa düşmədiyi də bəlli deyildi. Bir an sonra onun üzünü pəncərədən çəkildi və içəridən zərblə furqonun divarlarına çırpılan təpik səsləri eşidildi. Bokser özünü qurtarmağa çalışırdı. Bəzi anlarda heyvanlara elə gəlirdi ki, bu dəqiqə Bokserin təpik zərbələrindən furqon param-parça olacaq. Lakin heyhat! Artıq onun gücü tükənməkdə idi. Zərbələrinin səsi hər dəfə daha zəif eşidilirdi. Sonra işə tam sakitlik yarandı. Ümitsizlikdən başlarını itirmiş heyvanlar furqona qoşulmuş atlara müraciət etdilər. "Yoldaşlar! Yoldaşlar!-deyə onlar qışqırırdılar.- Oz qardaşınızı ölümə aparmayın!" Lakin heç bir şey anlamayan bu kütbeyin məxluqlar qulaqlarını qısaraq daha bərk qaçmağa başladılar. Bokserin sifəti bir daha furqonun pəncərəsindən görünmədi. Son anda heyvanlardan bəzilərinin ağına qaçıb beşlaylı darvazanı bağlamaq fikri gəldi. Lakin artıq gec idi. Furqon darvazadan çıxıb böyük yolda gözdən itdi. Heyvanlar bir daha Bokseri görmədilər.

Üç gün sonra həyatını xilas etmək üçün göstərilən bütün səylərə baxmayaraq onun Uillington xəstəxanasında keçirdiyi elan olundu. Xəbəri heyvanlara çatdırmaq üçün Çığırğan özü gəlmişdi. Dediyinə görə, həyatının son saatlarına qədər Bokserin yatağının yanından çəkilməmişdi.

-Bu bütün ömrüm boyu gördüyüm ən təsirli səhnə idi. - deyə Çığırğan dırnağı ilə göz yaşlarını silərək danışdı.-Axırıncı dəqiqəyə qədər onun yatağının başında dayanmışdım. Ən son anda, dodaqlarını qulağıma yaxınlaşdırıb bizdən həmişəlik ayrılarkən yeganə dərdinin yalnız dəyirmanın yarımçıq qalması olduğunu dedi. "İrəli, yoldaşlar!-deyə pıçıldadı. - Üsyanımız naminə irəli! Yaşasın Heyvanıstan! Yaşasın yoldaş Napoleon! Napoleon həmişə haqlıdır!" - Bunlar Bokserin son sözləri idi, yoldaşlar!

Bu yerə çatanda Çığırğanın sifəti dəyişildi. Bir anlıq susdu, yenidən nitqinə davam etməzdən əvvəl xırda gözləri ilə şübhəli-şübhəli dörd bir tərəfə baxdı.

Çığırğan daha sonra Bokserin müalicəsi zamanı fermada yayılan səfeh və qərəzli şaiyələrdən xəbəri olduğunu bildirdi. Kimsə Bokseri xəstəxanaya apararıq furqonun böyründə "At Sallaqxanası" sözlərini oxuyub və buradan tələsik belə nəticə çıxarılıb ki, guya onu öldürməyə aparırlar. "Hər hansı bir heyvanın bu dərəcədə axmaq olması inanılmaz şeydir!" - deyə Çığırğan quyruğunu yuxarı qaldırıb sola-sağa atıla-atıla qışqırırdı. -Bəlkə belələri bu məsələləri sevimli rəhbərimiz yoldaş Napoleondan daha yaxşı bilirlər? Əslində hər şeyin çox sadə izahı var. Əvvəllər bu furqon həqiqətən də sallaqxananın olub. Lakin sonra baytarlıq xəstəxanası onu satın alıb. Sadəcə köhnə yazıların üstünü rəngləməyə imkan olmayıb. Anlaşılmazlıq da buradan əmələ gəlib".

Heyvanlar bu sözləri eşidib içərilərində bir rahatlıq duydular. Sonra Çığırğan ölüm yatağında olan Bokserə böyük qayğı göstərilməsindən, Napoleonun əsla tərəddüd etmədən onun müalicəsi üçün ən bahalı dərmanlar alınmasına göstəriş verməsindən yerli-yataqlı danışdı və nəticədə heyvanların sonuncu şübhələri də dağıldı. Ürəklərində yoldaşlarının itkisindən yaranan kədər hissi öz yerini Bokserin xoşbəxt ölümü ilə bağlı işıqlı düşüncələrə verdi.

Novbəti bazar günü səhər Napoleon şəxsən özü toplantıya gəldi və Bokser haqqında qısa nitq söylədi. "Təəssüf ki,-dedi, - mərhum yoldaşımızın nəşinin qalıqlarını gətirib fermanın ərazisində dəfn etmək mümkün deyildir. Lakin mən artıq fermanın bağında dəfnə budaqlarından böyük bir əklil hazırlamağı və onu bizim adımızdan Bokserin məzarı üzərinə qoymağı əmr etmişəm. Bir neçə gün sonra isə donuzlar Bokserin ruhunun şərəfinə böyük ziyafət verməyi təklif edirlər". Napoleon nitqini mərhum Bokserin tez-tez təkrarladığı iki cümlə ilə bitirdi: "Mən daha çox işləyəcəyəm!" və "Yoldaş Napoleon həmişə haqlıdır!". Daha sonra əlavə etdi: "Hər bir heyvan bu sözləri səmimiyyətlə qəbul edib öz həyat şüarına çevirməlidir".

Ziyafət günü dükançının furqonu Uillingtondan fermaya böyük taxta çəllək gətirdi. Axşam isə ferma binasından bağırtı ilə oxunan mahnılar eşidilməyə başladı. Sonra, deyəsən, qalmaqla başladı və vəhşi çığırtilar ətrafa yayıldı. Saat on birdə cingilti ilə sınıb yerə tökülən şüşə səsləri ilə ziyafət başa çatdı. Ertəsi gün günortaya qədər fermada heç bir donuz gözə dəymədi. Ortalıqda onların haradansa pul tapıb viski almaları haqqında şaiyələr dolaşırdı.

X F Ə S İ L

İllər keçirdi. Yazlar və payızlar biri-birini əvəz edir, qısa heyvan ömürləri başa çatırdı. Nəhayət, elə bir gün gəldi ki, fermada Klover, Bencamin, əl qarğası Moses və donuzlardan başqa Üsyandan əvvəlki köhnə vaxtları xatırlayan bir heyvan qalmadı.

Müriel vəfat etmişdi. Artıq Blyübell, Cessi və Pinçer də ölmüşdülər. Cons da həyatını haradasa uzaqlarda, içki düşkünləri üçün olan sığınacaqda başa vurmuşdu. Snouboll yaddan çıxmışdı. Onu yaxından tanıyan bir neçə heyvanı çıxmaq şərti ilə, Bokseri də xatırlayan yox idi. Klover qocalıb şişmanlamışdı, dizləri bükülməyən, gözləri daim irinləyən qoca yabıya çevirmişdi. Təqaüd yaşından iki il keçirdi, lakin indiyə qədər heç bir heyvan təqaüdə göndərilməmişdi. Otlaq sahəsinin bir hissəsinin təqaüdçü heyvanlara veriləcəyi haqqındakı söhbətlər çoxdan unudulmuşdu. Napoleon çəkisi yüz əlli kiloya çatan nəhəng, heybətli qabana çevrilmişdi. Çığırğan o qədər kökəlmişdi ki, göz qapaqlarını güclə açırdı. Yalnız qoca Bencamin dəyişməmişdi. Düzdür, sifətinin tükləri bir az ağarmışdı. Bir də Bokserin ölümündən sonra lap qaraqabaq olmuş, öz içinə çəkilmişdi.

Təbii artım uzun illər bundan əvvəl gözlənilən kimi böyük olmasa da, indi fermada xeyli heyvan yaşayırdı. Yeni doğulanların əksəriyyəti üçün Üsyan illərin arxasında qalan və sadəcə əks-sədası yaşayan dumanlı bir ənənə idi. Yeni alınanlar isə özlərindən əvvəl baş vermiş hadisələrdən xəbərsiz idilər. Kloverdən başqa fermada indi üç təzə at da yaşayırdı. Onlar namuslu heyvan, vicdanlı işçi və yaxşı yoldaş kimi tanınırdılar. Lakin çox səfeh idilər. Heç biri əlifbanı "B" hərfindən o yana öyrənə bilməmişdi. Onlar Üsyan və animalizm prinsipləri haqqında danışılanların hamısı ilə razılaşırdılar. Xüsusən də bu söhbətləri hər üçünün hörmətlə yanaşdıqları Kloverdən eşidəndə inamları daha da artırdı. Lakin eşitdiklərindən nə isə anlamaları böyük sual altında idi.

İşlərin yaxşı təşkili sayəsində ferma daha da inkişaf etmişdi. Mister Pilkinqtondan alınmış iki yeni sahənin hesabına hətta ərazi də genişlənmişdi. Nəhayət, dəyirmanın tikintisi uğurla başa çatdırılmışdı. Taxıldöyən maşın alınmış, elevator və bir neçə yeni bina tikilmişdi. Uimper özünə ekipaj almışdı. Lakin yeldəyirmanından elektrik işığı əldə etmək niyyəti baş tutmamışdı. Burada un üyüdülmür və yaxşı qazanc götürülürdü. Dəyirmanın tikilməsi isə heyvanların əzab-əziyyəti başa çatmamışdı. İndi də burada dinamо quraşdırılmalı idi. Ancaq Snoubollun bir zamanlar heyvanlara təsvir etdiyi bolluq və rifah- tövlələlərdə elektrik işığı, isti və soyuq su, üç günlük iş həftəsi haqqında daha heç kim danışmırdı. Napoleon belə ideyaların animalizm ruhuna zidd səsləndiyini elan etmiş, həqiqi xoşbəxtliyin yalnız ağır zəhmət və sadə həyatda olduğunu bildirmişdi.

Fermanın get-gedə zənginləşdiyini görməmək olmazdı. Amma donuzlardan və köpəklərdən başqa bu zənginliyin heç bir heyvana faydası yox idi. Bəlkə də, çoxlu donuz və köpək olması sayəsində belə təsəvvür yaranırdı. Təbii ki, onlar yaxalarını işdən kənara çəkmirdilər. Çığırğanın yorulmadan təkrarladığı kimi, donuzların üzərinə fermadakı işlərin təşkili və nəzarətin həyata keçirilməsi kimi çox ağır vəzifə düşürdü. Səviyyələri çatmadığından heyvanların çoxunun bu işlər haqqında sadəcə təsəvvürləri yoxdu. Məcələn, Çığırğan izah edirdi ki,

donuzlar hər gün saatlarla "məlumat", "hesabat", "arayış", "protokol", "yaddaş qeydi" kimi mühüm işlərlə məşğul olurlar. Bunlar böyük kağız vərəqələrdə sıx xətlə yazılırdı. Yazılıb tamamlanandan bir müddət sonra isə fermanın buxarısında yandırılırdı. Çığırğan deyirdi ki, fermanın rifahı üçün bu sənədlər son dərəcə zəruridir. Lakin indiyə qədər donuzlarla köpəklər öz zəhmətləri ilə heç bir məhsul istehsal etməmişdilər. Əvəzində isə həmişə əla iştahları ilə seçilirdilər.

Digər heyvanlar isə həyatlarında elə bir ciddi dəyişiklik baş vermədiyinin fərqlində idilər. Həmişə aclıq hiss edirdilər, gölməçələrdən çirkli su içirdilər, əprimiş samanın üstündə yatır və gecə-gündüz tarlada çalışırdılar. Qışda soyuqdan, yayda isə mığmığa və ağcaqanadlardan əziyyət çəkirdilər. Bəzən aralarındakı yaşlı heyvanlar dumanlı xatirələrini eşələyir, Üsyanın ilk günlərində, Cons qovulandan dərhal sonra indikindən yaxşı, yoxsa pis yaşadıqlarını aydınlaşdırmağa çalışırdılar. Amma heç nə xatırlaya bilmirdilər. Indiki həyatlarını keçmişlə müqayisə etmək üçün əllərində Çığırğanın rəqəmlərindən başqa heç bir məlumat yox idi. Çığırğan isə hər dəfə çoxsaylı rəqəmlərin köməyi ilə vəziyyətin günbəgün yaxşılaşdığını sübuta yetirirdi. Heyvanlar həllolunmaz müşküllə qarşılaşdıqlarını başa düşürdülər. Bir də ki, ümumiyyətlə bu məsələlər ətrafında müzakirə aparmaq üçün vaxtları yox idi. Yalnız qoca Bencamin uzun illərin hər bir tərffüatını yaxşı xatırlayırdı. Və bilirdi ki, işlər həmişə eyni qayda ilə gedib - nə çox yaxşı olub, nə də çox pis. Aclıq, məhrumiyyət, ümidsizliklər biri-birini əvəzləyib. Bencamin deyirdi ki, bu həyatın dəyişməz qanunudur.

Lakin heyvanlar heç vaxt ümidlərini itirmirdilər. Eyni zamanda Heyvanıstan sakini olmağın gətirdiyi qürur və şərəf duyğusunu yaddan çıxarmırdılar. Onlar hələ də bütün İngiltərə ərazisində heyvanların özlərinə məxsus olan və özləri tərəfindən idarə edilən yeganə ferma sakinləri idilər! Heyvanlardan heç biri - hətta ən cavanları da, Heyvanıstandan on beş-iyirmi millik məsafədəki fermalardan bura pənah gətirənlər də möcüzə ilə bağlılıq hissini itirmirdilər. Yaylın atəşinin səsinə eşidəndə, yaşıl bayrağın səmada qürurla dalğalandığını görəndə ürəkləri iftixar hissi ilə döyünürdü. Söhbət dərhal Consun qovulduğu, Yeddi Prinsipin işlənilib hazırlandığı, işğalçı insanların amansız döyüşlərdə məğlubiyyətə uğradıldığı uzaq və əfsanəvi günlərə gedib çıxırdı. Köhnə arzuların heç biri yaddaşlardan silinməmişdi. Qoca Mayorun İngiltərənin insan tapdağından xilas olmuş yaşıl çöllərində qurulacaq Heyvanıstan Respublikası ilə bağlı arzularına inam hələ də böyük idi. Həmin gün gələcəkdi. Bu lap tezliklə də ola bilərdi. Yaxud indiki heyvan nəsli həmin günü görməyə bilərdi. Lakin o gün mütləq gələcəkdi! Hətta gizlicə "İngiltərə heyvanları" mahnısının melodiyası fermanın künc-bucağında səslənirdi. Bərkdən oxumağa cürət etməsələr də, heyvanların çoxu bu manhını bilirdilər. Bəli, ola bilsin ki, həyat çətin idi. Bəlkə də bütün arzuları çin olmamışdı. Lakin istənilən halda onlar başqa heyvandan

fərqləndiklərini anlayırdılar. Əgər ac qalırdılarsa, bunun səbəbi qəddar insan nəslini yedirdib-bəsləmələri deyildi, əgər çox işləyirdilərsə, yenə də özləri üçün işləyirdilər. Aralarında iki ayağı üstə gəzən bir varlıq yox idi. Heç bir heyvan başqasına "Cənab" deyə müraciət etmirdi. Bütün heyvanlar bərabər idilər.

Yayın ilk günlərindən birində Çığırğan qoyunlara ardınca gəlməyi əmr etdi və onları fermanın ucqar küncünə, cavan ağcaqayın pöhrəliyinə apardı. Onlar bütün günü burada yaşıl otlardan yeyərək Çığırğanın nəzarəti altında keçirdilər. Qaranlıq qovuşanda Çığırğan özü fermaya qayıtdı. Qoyunlara isə hava isti olduğundan yerlərində qalmağı əmr etdi. Beləcə, qoyunlar bütün həftəni pöhrəlikdə keçirdilər. Başqa heyvanlardan heç biri bu müddət ərzində onları görmədi. Çığırğan hər gün vaxtının çoxunu qoyunlarla birlikdə olurdu. Dediyinə görə, yeni mahnının sözlərini öyrədirdi. Bundan ötəri isə tək qalmalarına ehtiyac vardı.

Qoyunlar geri qayıdandan az sonra axşam tərəfi iş gününü başa vurub fermaya dönən heyvanlar həyətdən qorxu dolu at kişnərtisi eşidilər. Heyvanlar təəccüb içərisində yerlərində mıxlanıb qaldılar. Bu Kloverin səsi idi. O, yenidən kişnədi və bu dəfə bütün heyvanlar dordayaq fermaya götürüldülər. Həyətdə girib Kloverin nədən belə qorxu ilə kişnəməsinin səbəbini anladılar.

Həyətdə bir donuz şəstlə arxa ayaqları üzərində gəzişirdi.

Bəli, bu Çığırğan idi. Addımlarını ehtiyatla atırdı. Deyəsən, hələ iri qarnını iki ayağının üstündə gəzdirməyə alışmamışdı. Lakin müvazinətini asanlıqla saxlayaraq həyətdən keçib ferma binasına girdi. Bir neçə dəqiqə sonra isə dal qapıdan hamısı arxa ayaqları üstündə yeriyan bütöv bir donuz dəstəsi çıxdı. Bəzilərinə iki ayaq üstə yerimək yaxşı alınır. Bəzilərinin ehtiyatla yeridikləri sezilirdi. Bir, yaxud iki donuz isə hər addımbaşı sanki yığılmaqdan qorxurlarmış kimi istinadgah axtarırdılar. Amma heç biri yığılmadı və uğurla dövrə vurub ferma binasına qayıtdılar. Ardınca isə köpəklərin dəhşətli hürüşməsi və qara xoruzun zil səslə banlaması eşidildi. Napoleon özü həyətdə çıxdı. Ağır, hökmlü nəzərlərlə hamıya yuxarıdan aşağı baxaraq köpəklərin əhatəsində iki ayağı üstə meydandan keçdi.

O dırnaqları arasında qırmanc tutmuşdu.

Ortalığa ölü sükut çökdü. Qorxmış, özlərini itirmiş heyvanlar dayanıb donuzların dəstə ilə həyətdə iki ayaqları üstə gəzməsinə tamaşa edirdilər. Elə bil bütün dünya gözləri önündə kəllə-mayallaq aşmışdı. Nəhayət, hamını bürümüş ilk sarsıntı anı keçdi. Köpəklər qarşısındakı qorxu-hürküyə, nə hadisə baş versə də, heç bir tənqidi fikir söyləməmək, heç nəyə etiraz bildirməməklə bağlı uzun illərdən bəri Heyvanıstanın bütün sakinlərinə aşılarmış vərdislərə baxmayaraq narazılıq səsləri eşidilməyə başladı. Ancaq elə bu anda qoyunlar əmr alıblarmış kimi var səsləri ilə mələməyə başladılar:

-Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq daha yaxşıdır! Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq daha yaxşı! Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq daha yaxşı!

Qoyunlar beş dəqiqə dayanmadan mələdilər. Onlar sakitləşəndən sonra isə daha etiraz etməyin mənası qalmamışdı. Artıq donuzlar ferma binasına qayıdırdılar. Bencamin kiminsə burnunun çiyinə toxunduğunu hiss etdi. Çeriyyə çevrildi. Klover idi. Kloverin irinli gözləri daha da bulaşmışdı. O, heç bir söz demədən Bencaminin yalından yapışb arxasınca Yeddi Prinsipin yazıldığı anbar divarına tərəf çəkdi. Bir-iki dəqiqə sonra onlar artıq ağ rəngli hərflərin həkk olunduğu divarın qarşısında dayanmışdılar.

-Gözüm yaxşı görmür!-deyə Klover sükutu pozdu. - Əslində, cavan olanda da burada nə yazıldığını oxuya bilmirdim. Ancaq mənə elə gəlir ki, divardakı yazılar indi bir az dəyişib. Yeddi Prinsip necə, Bencamin, dəyişilibmi?

Həyatında ilk dəfə Bencamin öz qaydalarını pozmağa razılıq verdi və divardakı yazını oxudu. Prinsiplər əvvəlki idi. Yalnız bir Prinsip dəyişilmişdi:

**BÜTÜN HEYVANLAR BƏRABƏRDİRLƏR.
LAKİN BƏZİ HEYVANLAR BAŞQALARINDAN DAHA ÇOX
BƏRABƏRDİRLƏR!**

Bunun ardınca ertəsi gün fermada işlərin gedişinə nəzarət edən donuzların dırnaqları arasında qırmanc tutmaları heç kəsə qəribə görünmədi. Donuzların özlərinə radioqəbuledici almaları, yaşadıkları yerə telefon çəkdirmələri, "Con Bull", "Tit-bit", "Deyli Mirror" kimi nəşrlərə abunə yazılmaları da heç bir heyvanı təəccübləndirmədi. İndi fermanın bağçasında ağzında qəlyan gəzişən Napoleonun görünüşü də daha heç kəsi heyrləndirmirdi. Bütün bunlar azmış kimi tezliklə donuzlar mister Consun paltarlarını da dolabdan çıxarıb geyinməyə başladılar. Napoleonun əynində artıq qara pencək, dar balaqlı şalvar, ayaqlarında uzunboğaz ovçu çəkmələri vardı. Onun sevimli donuz xanımı isə missis Consun yalnız bazar günləri geyindiği ipək paltarda gəzirdi.

Bir həftə sonra günorta vaxtı fermada bir neçə ekipaj göründü. Qonşu fermalardan dəvət edilən nümayəndə heyətləri Heyvanıstanın həyatı ilə daha yaxından tanış olmaq üçün gəlmişdilər. Ferma qonaqlara göstərildi. Gördükləri hər şeyə, ilk növbədə isə dəyirmanı heyran qaldıqlarını gizlətmədilər. Heyvanlar bu vaxt çuğundur tarlasının alağını edirdilər. Onlar gözlərini torpaqdan çəkmədən çox ciddi-cəhdlə işləyirdilər. Kimdən - donuzlardan, yoxsa qonaq gəlmiş insanlardan daha çox qorxduqları bilinmirdi.

Axşam fermanın əsas binasından mahnı və gülüş səsləri eşidilirdi. Səsi eşidən heyvanlar birdən-birə içlərində qarşısızalmaz arzu hiss etdilər: maraqlıdır, heyvanlarla insanların ilk dəfə bərabər hüquqlu tərəf kimi görüşdükləri bu anlarda nə baş verə bilərdi? Heyvanlar əvvəlcədən razılığa gəlibləmiş kimi sakitcə fermanın bağçasına tərəf getdilər. Həyət qapısını keçib tərəddüd içərisində dayandılar. Lakin Klover qabağa düşüb hamını arxasınca apardı. Onlar barmaqlarının ucunda evə yaxınlaşdılar. Boyları nisbətən uca olanlar

pəncərədən içəri boylandılar. Yemək otağındakı uzunsov masanın arxasında altı nəfər fermer və altı tanınmış donuz oturmuşdu. Napoleon masanın baş tərəfindəki fəxri yeri tutmuşdu. Donuzlar saymazına bir şəkildə yumşaq kreslolarda yayxanmışdılar. Hamının başı kart oyununa qarışmışdı. Sadəcə yeni sağlıq deyiləndə bir anlıq oyunu dayandırirdilər. Masanın üstündəki böyük qrafin tez-tez bu başdan o başa ötürülür, parçalar ağzına kimi pivə ilə doldurulurdu. Heyvanların pəncərə şüşəsinə yapışmış təəccüb dolu sifətlərinə fikir verən yox idi.

Foksvuddan gəlmiş mister Pilkinqton pivə parçını götürüb ayağa qalxdı. "Möhtərəm məclis iştirakçılarının indi söyləyəcəyim sağlığa içmələrini xahiş edirəm- dedi. - Lakin içməzdən əvvəl zəruri saydığım bir neçə sözü diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm".

"Böyük məmnunluq hissi ilə bildirirəm, – deyə mister Pilkinqton sözünə davam etdi, – və hamının fikirlərimə şərik olacağına əminəm ki, münasibətlərimizdə uzun müddət davam edən anlaşılmazlıq və inamsızlıq artıq keçmişdə qalmışdır. Artıq elə bir zaman gəlmişdir ki, - həm də bu tək mənim fikrim deyil və burada əyləşənlərin də sözlərimə şərik olacağını düşünürəm, - Heyvanıstanın hörmətli rəhbərləri qonşularına nəinki düşmənçilik hissləri bəsləmədən, hətta müəyyən inam və etimadla yanaşa bilərlər. Bütün xoşagəlməz hadisələr unudulmuşdur, zərərli ideyalar bir tərəfə atılmışdır. Bir vaxtlar belə fikir yayılmışdı ki, donuzların hakimiyyəti altında olan və onlar tərəfindən idarə edilən Heyvanıstanın mövcudluğu qeyri-təbii hadisədir və qonşulara pis təsir göstərə bilər. Bir çox fermerlər qeyd-şərtsiz şəkildə Heyvanıstanda dərəbəylik və anarxiya hökm sürdüyünü düşünürdülər. Onlar sizin ölkənin nümunəsinin öz fermalarındakı heyvanlara və hətta deyərdim ki, insanlara pis təsir göstərəcəyindən qorxurdular. Lakin indi heç bir şübhə və həyəcanımız qalmayıb. Bu gün mən və dostlarım Heyvanıstana gələrək hər şeyi öz gözümüzlə gördük, diqqətlə nəzərdən keçirdik və bilirsinizmi, nə aşkara çıxardıq? Yalnız buradakı müasir təsərrüfatçılıq üsulları deyil, illərlə bərqərar olmuş qayda-qanun və dəmir intizam da bütün fermerlər üçün ilhamverici nümunə ola bilər". Daha sonra mister Pilkinqton Heyvanıstanda iş heyvanlarının bu ərazidə yerləşən digər fermalardakı həmkarlarının hamısından daha çox işlədiklərini və daha az yemək tələb etdiklərini söyləsə, heç bir səhvə yol verməyəcəyinə əmin olduğunu bildirdi. O və həmkarları səfər zamanı Heyvanıstanda çoxlu yeniliklər görmüşlər və vaxt itirmədən bunları öz fermalarında tətbiq etməyə çalışacaqlar.

"Çıxışımı Heyvanıstanla qonşuları arasında qurulmaqda olan dostluq əlaqələrinin vacibliyini bir daha xatırlatmaqla bitirmək istəyirəm. Donuzlarla insanlar arasında indi heç bir mənafe toqquşması yoxdur və ola bilməz. Bizim mübarizələrimiz də, ətinliklərimiz eynidir. Məgər işlə bağlı problemlər hər yerdə eyni deyilmi?" Mister Pilkinqton çıxışının bu yerində əvvəlcədən hazırladığı müdrik kəlamı söyləmək niyyətində idi, lakin həyəcanlandığından demək

istədiklərini yada sala bilmədi. Bir qədər duruxub nəhayət dilləndi: "Əgər sizdə işçi heyvanlar varsa, bizdə də işçi sinif var". Masa arxasından şən bir uğultu keçdi. Mister Pilkinqton donuzları fermada müşahidə etdikləri sərt idarəçilik üsulu, uzun iş günü, ərzaq payının azaldılması və heç bir heyvanın nazı ilə oynanılmaması münasibəti ilə təbrik etdi.

Pivə parçalarının doldurulduğuna əmin olduğdan sonra mister Pilkinqton hamıdan ayağa qalxmağı xahiş etdi və çıxışına təntənəli şəkildə yekun vurdu: "Cənablar, Heyvanıstanın çiçəklənməsinin şərəfinə badə qaldırırım!"

Alqışlar və döşəməyə zərblə vurulan ayaq tappılıtları eşidildi. Napoleon görünməmiş iltifat göstərüb kreslosundan qalxdı, masanın ətrafında dövrə vurdu və pivəsini son damlasına qədər içməmişdən əvvəl parçını mister Pilkinqtonun parçı ilə toqquşdurdu. Alqış səsləri sakitləşəndən sonra hələ də ayaq üstündə dayanan Napoleon özünün də deməyə bir neçə sözü olduğunu bildirdi.

Napoleonun bütün danışmaları kimi bu dəfəki nitqi də qısa və işgüzar idi. Napoleon da qarşılıqlı anlaşılmazlıq dövrünün artıq arxada qalmasından çox məmnun olduğunu bildirdi. "Uzun müddətdən bəri idi ki, bizi gözləri götürməyən düşmənlərimiz, - belə düşünmək üçün hər cür əsasımız var, - şəxsən mənim özümün və həmkarlarımla şübhəli, hətta deyərdim ki, inqilabi baxışlara tərəfdar olmağımız haqqında şaiyələr yayırdılar. Guya biz qarşımıza qonşu fermalardakı heyvanları öz sahiblərinə qarşı üsyana hazırlamaq məqsədi qoymuşuq. Bu fikir qədər həqiqətdən uzaq olan başqa bir uydurmanı təsəvvürə gətirmək mümkün deyildir. Keçmişdə də, indi də əsas məqsədimiz bütün qonşularımızla dinc yanaşı yaşamaq və qarşılıqlı biznes münasibətləri qurmaq olmuşdur. Mənim rəhbərliyində təmsil edilmək şərəfinə layiq görüldüyüm ferma əslində kollegial şəkildə idarə olunan bir qurumdur. İndi mənə məxsus olan idarəçilik hüququ donuzların ümumi mübarizəsi sayəsində əldə edilmişdir".

Napoleon daha sonra dedi: "Mən köhnə şübhələrin tam şəkildə aradan qaldırıldığına inanmıram, lakin son zamanlar fermanın idarəçiliyində həyata keçirilən dəyişikliklərin bundan sonra etimad və qarşılıqlı inam mühiti yaradacağına, fərqlərin aradan qalxacağına əminəm. Məsələn, indinin özündə də fermadakı heyvanların biri-birlərinə "yoldaş" deyə müraciət etmək kimi axmaq vərdişləri var. Buna birdəfəlik son qoyulacaq. Mənşəyi bizə naməlum qalan başqa bir qəribə ənənə də mövcuddur: hər bazar günü səhər heyvanlar qoca donuzun bağda kötüyün üstünə qoyulmuş kəlləsi önündən təntənəli marşla keçirlər. Buna da tezliklə son qoymaq lazım gələcək. Həmin kəllə sümüyünü isə təcili şəkildə dəfn etmək lazımdır. Nümayəndə heyətinin üzvləri yəqin meydanda dalğalanan yaşıl bayrağı gördülər. Əgər yaxşı fikir veriblərsə, yəqin ki, əvvəllər bayrağın üstündə olan buynuz və dırnaq təsvirinin indi oradan pozulduğu diqqətlərindən yayınmayıb. Bundan sonra bayrağımızda sadəcə tərtəmiz yaşıl rəng olacaq".

"Mənim mister Pilkinqtonun mehriban qonşuluq ruhu ilə aşılarmış gözəl nitqinə yalnız bir düzəlişim var, - deyə Napoleon sözünə davam etdi. - Mister Pilkinqton Heyvanıstan haqqında danıřanda təbii ki, bilmirdi, - əlbəttə, bilə də bilməzdi, çünki mən özüm də bu barədə ilk dəfə sizin yanınızda söz açıram, - "Heyvanıstan" adı bu gündən etibarən ləğv edilmişdir. Ölkəmiz bundan sonra "Malikanə" ferması adlanacaq. İnanıram ki, bu tarixi cəhətdən daha dəqiq və həqiqi addır".

-Cənablar!-deyə Napoleon nitqinə yekun vurdu. - Mən də sizə eyni sağığa, lakin təbii ki, bir qədər dəyişdirilmiş şəkildə içməyi təklif edirəm. Stəkanlarınızı ağına qədər doldurun. Cənablar, mənin deyəcəyim sağıq budur: "Malikanə" fermasının çiçəklənməsinin şərəfinə!

Bu tost da əvvəlki sağıq kimi ürəkdən alqışlandı. Parçlardakı pivə son damlasına qədər içildi. Pəncərə şüşəsi arxasından bu mənzərəni seyr edən heyvanlarda elə təsəvvür yaranmışdı ki, içəridə sanki çox qəribə hadisələr baş verir. Donuzların sifətlərində bu dəyişikliyi yaradan nə idi? Kloverin nurunu itirməkdə olan irinli gözləri donuzların birinin sifətindən o birinə yönəlirdi. Bu sifətlərin birində beş buxaq, o birində dörd buxaq, başqalarında isə üç buxaq vardı. Bu sifətlər onun gözləri qarşısında ifadələrini dəyişir, əriyib bir-birlərinə qarışırdılar. Alqış səsləri bitəndən və dəstə yenidən qumar masasının ətrafına qayıdıandan sonra heyvanlar da sakitcə pəncərənin önündən çəkildilər.

Lakin beş-on addım aralanmamış onlar ayaq saxlamalı oldular. Ferma binasından qulaqbatırıcı bağırtı səsləri gəlirdi. Heyvanlar yenidən özlərini pəncərənin qabağına çatdırıb içəri baxmağa başladılar. Qonaq otağında mərəkə qopmuşdu. Qəzəbli çığırtılar və zərblə masaya dəyən yumruq səsləri eşidilir, şübhə dolu baxışlar qarşılaşır, təkziblər və etirazlar səslənirdi. Həyəcanın səbəbi Napoleonun da, mister Pilkinqtonun da eyni anda tuz çıxarmaları idi.

On iki səs əsəbiliklə mübahisə edirdi. Bu səslərin hamısı bir-birinə bənzəyirdi. Donuzların sifətində baş verən dəyişikliyin səbəbi heyvanlara yalnız indi aydın oldu. Heyvanlar təəccüb dolu baxışlarını donuzlardan insanlara, sonra isə təkrar insanlardan donuzlara çevirirdilər. Gözlərini zilləyib dönə-dönə baxırdılar. Lakin artıq onları biri-birindən fərqləndirmək, kimin kim olduğunu soyləmək mümkün deyildi.

**İngilis dilindən çevirən:
Vilayət QULIYEV**

PDF: <http://facebook.com/dilqemehmed>